



28. évfolyam,
2026. 2.

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

81.



Alapítva: 1993





TARTALOM

SZEMLE

TANULMÁNYOK

Veszprém végzetes napja, 1704. május 31. (1. rész)	3	Mészáros Kálmán
Veszprém és egyeteme az ötvenes évek elején. Mit tudhatunk meg a hidegháborús amerikai forrásokból?	40	Somogyvári Lajos
Egyházi ügyek a Katonai és Polgári Kormányzóság előtt 1852-ben. Csete Antal és Schauer Ferenc elterjesztése a veszprémi kanonokságra	58	Szabó Mátyás

KÖZLEMÉNYEK

A családi összefogás erősítése: négy ágon megvalósult családtörténeti kutatás (1. rész)	80	Gubicza Ilona
A veszprémi bábszínházas története	104	Póór Ferenc
Szidi-lak. Kutatás egy őskori tárgy lelőhelye után	114	Regenye Judit
Cholnoky Jenő emlékelek Veszprémben és a Bakony-Balaton régióban	125	Rybár Olivér

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁSOK

Hatvan év a veszprémi kézilabdáról	142	Donát Tamás
------------------------------------	-----	-------------

IDŐSZELETEK VESZPRÉM TÖRTÉNETÉBŐL – ÉPÍTÉSZEK

Jó sors, semmi más. Beszélgetés Kiss Tamással, Veszprém 1982–1991 között tevékenykedő főépítészével	152	Szabó Bence
--	-----	-------------

A szerzők szakmai véleményét a lap híven közli, azok tartalmáért a szerző felel! A szerkesztőség azonban fenntartja magának a jogot a cikkek rövidítésére, a szükséges nyelvi és formai javítások végrehajtására. A közölt tanulmányokban megjelenő vélemények nem feltétlenül azonosak a Veszprémi Szemle szerkesztőségének véleményével.



Várostartörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

28. évfolyam, 81. szám 2026. 2. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)
Dr. Földesi Ferenc PhD (2018–2025)
Dr. Karlinszky Balázs PhD

E számot lektorálta:
dr. Földesi Ferenc, dr. Herth Viktória,
dr. Karlinszky Balázs, dr. Kovács Eleonóra, Meszlényi Zsolt,
S. dr. Perémi Ágota, dr. Rada János,
Rainer Pál, dr. Vizi László Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Földesi Ferenc PhD, Dr. Karlinszky Balázs PhD, Dr. Négyesi Lajos PhD,
S. Dr. Perémi Ágota PhD,
Dr. Vizi László Tamás PhD

Olvasószerkesztő:
Forró Zsófia, Szikra Ágnes

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
veszleszerk@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

E SZÁMUNK SZERZŐI:

E számunk szerzői: DONÁT TAMÁS újságíró, Veszprém; FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR történész, Veszprém; GUBICZA ILONA közgazdász, családkutató, Veszprém; HERTH VIKTÓRIA művészettörténész, Veszprém; MÉSZÁROS KÁLMÁN történész, Budapest; POÓR FERENC helytörténeti kutató, Veszprém; REGENYE JUDIT, régész, Veszprém; RYBÁR OLIVÉR geográfus, tanár, Veszprém; SEBŐ JÓZSEF irodalomtörténész, tanár, Veszprém; SOMOGYVÁRI LAJOS neveléstörténész, Veszprém; SZABÓ BENCE építész, településtervező, Nemesvámos; SZABÓ MÁTYÁS történész, Budapest.

Illusztrációk: Blinken OSA Archívum, CIA Archívum, Fortepan, Kabóca Bábszínház, Laczkó Dezső Múzeum, MNL Veszprém Vármegyei Levéltára, Magyar Nemzeti Múzeum, Nagy Béla (térkép 6. oldal), One Veszprém archívum (Donát Tamás), Rybár Olivér, wikipedia.

**Veszprémi Szemle Várostartörténeti
Közhasznú Alapítvány**
MBH Bank Nyrt.:
73200189-11291268-00000000

Támogatóink:
Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata



OOKPRESS
NYOMDA



8200 Veszprém,
Házygyári út 1.

HALMAY GÁBOR
11. választókerületi
önkormányzati képviselő

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták
Lásd a 79. oldalon.

A Veszprémi Szemle szerepel az MTA II. Osztály, Régészeti Tudományos- és Történettudományi Bizottság folyóiratlistáján (MTMT azonosító: 10009273).

A folyóirat évente 4 számmal jelenik meg.

SZEMLE

TANULMÁNYOK

Veszprém végzetes napja, 1704. május 31. (I. rész)

MÉSZÁROS KÁLMÁN

The fateful day of Veszprém, May 31, 1704

This study examines a little-known episode of the Transdanubian operations of the Rákóczi War of Independence: the destruction of Veszprém on May 31, 1704. It points out that the events of the campaign led by Simon Forgách can be reconstructed only fragmentarily, particularly with regard to the battles at Csíkvár and Láng. The movements of the Kuruc and imperial forces, as well as local social tensions – including the atrocities committed by the Serbian troops – significantly influenced the situation in the region. Veszprém's tragedy can be linked to the decisions of Imperial Commander-in-Chief Heister, who, despite the promised protection, permitted unchecked looting. As a result, the city was plundered and burned, the population and clergy suffered severe atrocities. The event serves as a clear example of the brutalization of warfare and the vulnerability of local communities during that era.

Keywords: Archbishop of Kalocsa, Bishop of Veszprém, Siegbert Heister, Mihály Kecskeméti, Rákóczi War of Independence, Pál Széchényi, Veszprém Cathedral, Veszprém Cathedral Chapter, wartime destruction

Az alább olvasható tanulmány 2015-ben jelent meg először.¹ Javított és némi-
képp bővített újraközlésének igénye és lehetősége a 2024. szeptember 13-án
Veszprém-ben, a Magyar királyi Jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézet

¹ Lásd azonos címmel: Széchényi Pál emlékezete. *Adalékok az életúthoz és a nagycenki múmia vizsgálatának eredményei.* Második, bővített kiadás. Szerk. Kristóf Lilla Alida és Tóth Vilmos. Kiadta a Győri Hittudományi Főiskola. Győr, 2015. 44–69.

Az eredeti tanulmány megírását Domokos György, a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségének munkatársa, valamint Karlinszky Balázs és Varga Tibor László, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár munkatársai néhány digitalizált dokumentum megküldésével segítették. Schramek László a latin nyelvű szövegek egy részét (Széché-

alapításának 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferenciát követően merült fel. Az ismételt közlést több szempont is indokolja: a Veszprém városát sújtó, mára kissé feledésbe merült történelmi esemény részletes bemutatása a *Veszprémi Szemle* hasábjain talán könnyebben eljut e helyi olvasóközönséghez, mint a nehezebben hozzáférhető tanulmánykötet révén. Az altisztképző akadémia létrejöttének 100. évfordulója pedig egy eddig mellőzött momentumra is ráirányította a figyelmet: a tanulmány jelen változata immár az 1926-ban felszentelt jutasi zászló jelmondatának történelmi hátterét (az 1704. évi tragikus eseményekkel való összefüggését) is taglalja.² Ezen kívül főként a csíkvári hídfőharcokra és a lángi ütközetre (1704. május 21/22. és 24. vagy 25.) vonatkozó retrospektív források adataival sikerült kiegészíteni korábbi ismereteinket.

A Rákóczi-szabadságharc nemzeti történelmünk egyik legalaposabban feltárt és sokoldalúan vizsgált időszaka, egyes részletkérdések tekintetében mégis meglepő hiányosságokkal kell szembenéznünk. Olykor még a politikai és katonai eseménytörténetet sem ismerjük kellő részletességgel, hiszen nem csupán egy-egy esemény, de hosszabb eseménysorok is feldolgozásra várnak mind a hadtörténelem, mind a diplomáciatörténet terén. Így vagyunk többek között a kurucok második, Forgách Simon által vezetett dunántúli hadjáratával is. Amíg Károlyi Sándor 1704. január–áprilisi hadjáratáról önálló monográfia és forráskiadvány is rendelkezésünkre áll,³ addig a májusban megindított újabb expedíció lefolyását csak igen hézagosan ismerjük, csupán a június 13-i koroncói csatáról (a szabadságharc első nagy csatájáról) készült kellően részletes feldolgozás.⁴ Károlyi Sándor július 4-i szentgotthárdi győzelméről már jóval szűkösebbek az ismereteink, s alig-alig tudunk valamit a további eseményekről és a Dunántúl ismételt császári kézre kerülésének folyamatáról. Ugyanakkor a hadjárat megindításáról is keveset tudunk, az ed-

nyi Pál levelét, Illyés István krónikájának, Wagner és Katona munkájának vonatkozó szakaszát), Kas Géza pedig a német forrásokat (Heister jelentéseit és a *Wienerisches Diarium* kapcsolódó híradásait) fordította le, nagyban megkönnyítve munkámat. Egy-két dokumentumot Bánkúti Imre birtokomban lévő hagyatékából hasznosíthattam, néhány forrásra pedig Rittling László hívta fel a figyelmemet. Végezetül Kristóf Lillának tartozom köszönettel, aki a témára irányította érdeklődésemet, és a tanulmány elkészítésének legfőbb szorgalmazója volt.

² A vonatkozó irodalomra a javított másodközlés ügyét nagyban előmozdító Földesi Ferenc hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

³ BÁNKÚTI 1975., BÁNKÚTI 1976., BÁNKÚTI 1977.

⁴ MARKÓ 1932. és újabban MARKÓ 2003. 63–93.

digi szakirodalom a koroncói csatáig tartó események közül többnyire csak Esterházy Antal pápai főkapitány csatlakozásának tényét, majd Heistertől Csíkvárnál elszenvedett vereségét és Veszprém ezt követő, császári katonaság általi elpusztítását emeli ki.

Az alábbiakban ez utóbbi eseményt vesszük górcső alá, amely tehát nem ismeretlen a korszak kutatói előtt, a hadtörténészek mellett Széchényi Pál kalocsai érsek és egyben veszprémi püspök (apostoli kormányzó) életrajzírói, a veszprémi püspökség egyháztörténeti feldolgozásai és a város helytörténetéről szóló munkák egyaránt beszámolnak róla, sőt több jelentős összefoglaló mű és néhány alapvető kézikönyv is foglalkozik vele.

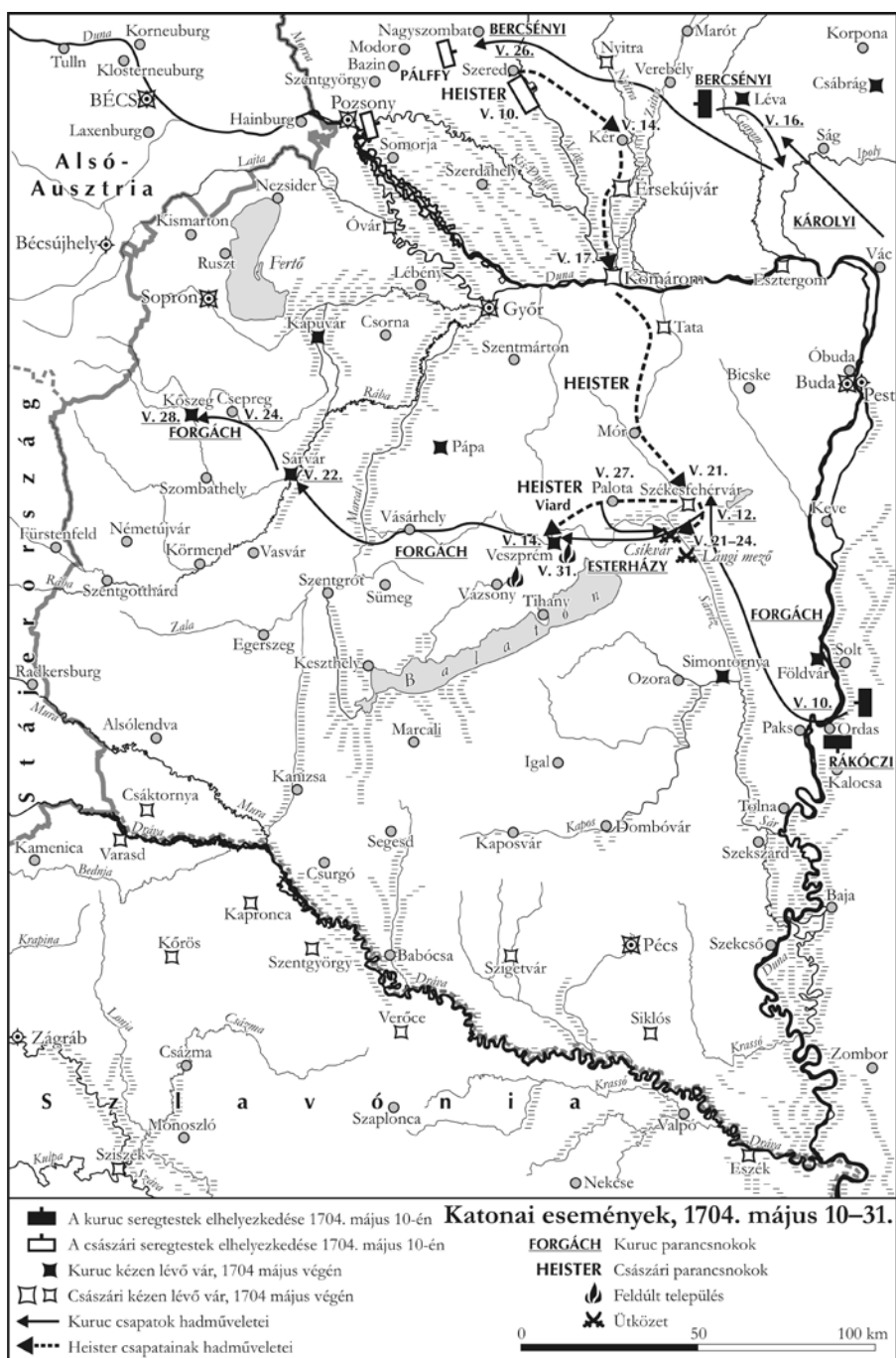
Ugyanakkor szembeötlő tény, hogy a 18–19. századi történetíróknál még számontartott eseményről a 20. század közepétől kezdve szinte csak a szorosan vett helytörténeti munkákban olvashatunk, az újabb szintézisek már az említés szintjén sem térnek ki rá. Az egyes munkák pedig eltérő időpontokhoz kötik az eseményt, s a dátum tekintetében a legújabb irodalom sem egységes.

A város tragédiájáig vezető események áttekintése

Veszprém városa 1704 elején, Károlyi Sándor dunántúli hadjárata során került kuruc kézre. A régi végvári katonaság részben még őrizte szervezetét és kiváltságai egy részét, de ezt már csak a birtokjogába iktatott püspökséggel és káptalannal kötött szerződések tették lehetővé. A várkapitányi címet viselő ifj. Babocsay Ferenc ekkor már egy császári lovasezred alezredeseként szolgált, s nem állt tényleges, fizetett helyőrség élén. Ő maga valószínűleg nem is csatlakozott Rákóczihoz, nevét hiába keressük a dunántúli főtisztek kinevezési jegyzékeiben. Bercsényi Miklós főgenerális ugyanakkor három ezredesi kinevezést állított ki a „Beszprémi districtusban”: a korábbi várőrség egyik vicehadnagya, Zana György gyalogos, Luka Benedek szolgabíró pedig lovas ezereskapitányi kinevezést nyert, sőt Újvári Ferenc volt gyalogos vajda és veszprémi harmincados is „Beszprémi gyalog kapitány” lett.⁵ Babocsay nevével csak a hadjárat legvégén találkozunk, midőn 1704. április 3-án Siegbert Heister császári főparancsnok hódoltató pátenseivel a székesfehérvári kurucok fogságába esett.⁶ (Néhány nappal később a kurucok utolsó dunán-

⁵ Lásd a Bercsényi Miklós kancelláriáján 1703–1704-ben kiadott katonai pátensek jegyzékét, valamint a kuruc hadsereg főtisztjeiről 1704 közepén készült kimutatást. MÉSZA-ROS 2001. 338., 341–342.

⁶ Esterházy Dániel tudósítása Károlyihoz: Székesfehérvár, 1704. április 4. MNL OL P 396. 1. Ser. I. no. 311. Digitális forráskiadványként megjelent LACZLAVIK–MÉSZA-ROS–



túli erőssége, Székesfehérvár is behódolt Heisternek, Babocsay így ekkor csak rövid időt tölthetett fogságban.)

A helyi eseményeket nem ismerjük pontosan, sem Veszprém kuruc kézre kerülésének részleteiről, sem az április elejéig terjedő időszak történéseiről nincsenek adataink. A vármegyén belül nem is Veszprém, hanem Pápa volt a kuruc mozgalom bázisa, Károlyi is itt tartotta főhadiszállását.⁷ Miután a kurucok 1704. március 22-én Feketevárosonál vereséget szenvedtek Heistertől, majd Károlyi a hadsereg széthullását látva elmenekült,⁸ a magukra maradt csapattöredékek vezetőikkel együtt elfogadták a császár által meghirdetett amnesztiát. Ritka kivételnek számított Csery Mihály, aki – meglehetősen rosszul mérve fel az ellenállás lehetőségeit – még április elején is kitartásra buzdította a zalai kurucságot.⁹ Magatartása azért is szembeötlő volt, mert Széchényi Pál javainak prefektusaként állt Rákóczi hűségére, s az érsek mint veszprémi püspök birtokolta sümegi várának fegyvereseit szervezte gyalogezredbe.¹⁰ Széchényi az év elején I. Lipót megbízásából kezdett béketárgyalásokat a kurucokkal, s ezt Heister a szabadságharc fegyveres leverésének híveként eleve rossz szemmel nézte, ahol tudta, igyekezett akadályozni az érsek kapcsolattartását a kurucokkal. Csery Mihály magatartása így nem csupán saját személyét sodorta veszélybe, de urára, az érsekre is rossz fényt vetett. Heister magának Széchényinek is kinyilvánította haragját, s kegyetlen leszámolást helyezett ki látásba az érsek birtokain ellenállók számára: „Csodálkozással tapasztaltam, uram, hogy te inkább félsz ő császári felsége győzelmes fegyvereitől, mint kívánod azok sikerét. Egész Alsó-Magyarország megadta magát, azok kivételével, akik körötted és védelmed alatt élnek. De arra intem az összes magyart, aki ott lakik, ahol te tartózkodsz, hogy adják meg magukat, vagy pedig készüljenek el arra, hogy kifosztjuk és legyilkoljuk őket feleségükkel és gye-

AVAR 2011. Ugyanezen levél egykorú tartalmi kivonatát tévesen április 9-ére keltezték, amikor Fehérvár már kapitulált Heister előtt. A kivonat a hibás keltezéssel megjelent: BÁNKÚTI 1977. 102. (no. 198.).

⁷ Pápa szerepére: BÁNKÚTI 1994. és HECKENAST 1996.

⁸ Minderre legújabban: MÉSZÁROS–TUZA 2023.

⁹ Csery 1704. április 6-án Sümegről írott levelében jelentős létszámú kuruc katonaság érkezésével biztatta és további ellenállásra buzdította Bessenyei László zalai alispánt. MILLER 1807. 156–157. (no. LVI. melléklete).

¹⁰ MÉSZÁROS 2001. 338., 342. – Csery 1704. március folyamán a Sopron körüli ostromzár parancsnoka volt. Március 25-én a város császári helyőrsége rajtaütött és vereséget mért Kópházán állomásozó gyalogságára. Ő maga a szomszédos Hidegségen tartózkodott, ahonnan Sárvár felé vonult vissza, majd hazatért Sümegre. Károlyihoz írott leveleit kiadta BÁNKÚTI 1976. 103–104., 106. (no. 91., 94.), illetve 1977. 71–72. (no. 144.).

rekeikkel együtt.”¹¹ Pálffy János horvát bán, császári altábornagy valamivel szelídebb hangon, de szintén figyelmeztette Széchényit Csery ballépésére, s a lázadó kuruc letartóztatását kérte. Széchényi Pál végül maga verette vasra Csery Mihályt, de nem szolgáltatta ki emberét a császáriaknak.¹² Pálffy, ha nehezen is, de tudomásul vette a felemás intézkedést, Heisternek pedig nem volt módja tovább foglalkozni az üggyel, a Dunántúl visszahódítása után a Csallóköz elfoglalására és Érsekújvár felmentésére indult, s Pálffy csapatait is a hadművelet támogatására rendelte.

Május közepére előbb Nyitraig, majd Léváig szorította vissza Bercsényi megfogyatkozott létszámú seregét, s a kuruc főgenerális csak a fejedelemtől remélhetett támogatást. Rákóczi azonban csupán a Dunántúlon kudarcot vallott Károlyit küldte kisebb sereggel Bercsényi megsegítésére, ő maga egy újabb dunántúli hadjárat megindítását határozta el, s a feladat végrehajtását újonnan kinevezett tábornagyára, a március végén kuruccá lett Forgách Simonra bízta. A fejedelem április második felében Eger alól a Duna mellé vonult seregével, s április 30-án Dunaordasnál ütött táborn. Rákóczi május 5-én innen keltezte a dunántúliak számára szóló pátensét, amelyben amnesztiát

¹¹ Heister e hírheft levelét Miller „*ex castris ad Albam-Regalem die 19. Maji 1704*” keltezéssel közli: MILLER 1807. 276. (no. CI.) – Miller forrását nem ismerjük, de ő Katona István egyháztörténeti monográfiájára is hivatkozik, ahol a levél dátum nélkül jelent meg. Katona forrása viszont egy 18. századi francia kiadvány volt (lásd alább: 83. és 85. l.), ahol az inkriminált levélrészlet szintén dátum nélkül, franciául jelent meg, s Katona így vélhetően franciából fordította vissza latinra. A Katona művének modern fordítását sajtó alá rendező Tóth Gergely megállapítása szerint e levél valójában Heister április 11-én (helyesen 12-én!) Székesfehérvárról írt levelének rövidített átirata lehet. Lásd KATONA 2003. 107. (520. sk. l.). A fent idézett levélrészletet e fordításból vettük. Az eredeti, latin nyelvű mű 1800-ban jelent meg, lásd: 110. l. – Heister április 12-i levelének eredetije: MNL OL P 623. I. köt. 8. sz. I. cs. no. 14. fol. 81. – A két időpont közötti bő egyhavi különbség a gyorsan változó dunántúli események tükrében csöppet sem elhanyagolható: a – minden bizonnyal hibás – május 19-i keltezés esetén Veszprém nem sokkal utóbb bekövetkezett feldúlásának közvetlen előzményeként értékelhetnénk Heister haragos sorait, a helyes április 12-i dátum alapján viszont kijelenthető, hogy Csery Mihály ügye áll a háttérben. – Az érsek életét hatalmas családtörténeti monográfia keretében tárgyaló Bártfai Szabó L. megfelelő kontextusban tárgyalja Heister április 12-i levelét az eredeti alapján, de annak május 19-ére dátumozott rövidített átirását újabb fenyegetésként ismerteti: BÁRTFAI SZABÓ 1911. 258., 271–272.

¹² Az ügyre lásd Pálffy 1704. április 9-én Harsányból (Zalaháshágyból?), 14-én Somlóvásárhelyről és 18-án Vaszarról keltezett leveleit az érsekhez. MILLER 1807. 155–156., 169–170., 177–179. (no. LVI., LXI., LXVI. – NB. az utolsóként említett levelet Miller Vaszar helyett hibásan Vasvár keltezéssel közli!) Az eredetiek: MNL OL P 623. I. köt. 8. sz. I. cs. fol. 75–76., 82–83., 86–87. (no. 11., 15., 17.).

hirdetett a hűségére visszatérők számára.¹³ Forgách Simon ezt követően, május 10-én (esetleg egy-két nappal korábban) Földvárnál (vagy valamivel délebbre, Imsónál) kelt át a Dunán, május 12-én pedig már Székesfehérvár falai alatt jelentek meg katonái. A kurucok felbukkanása nagy riadalmat keltett a városban, ahol mindössze 120 főnyi helyőrség állomásozott, Forgách azonban meg sem kísérelt egy Fehérvár elleni rajtaütést, hanem Pákozdnál töltve az éjjelt, 13-án a Sárvíz csíkvári átkelőjén keresztül tovább vonult Veszprém felé.¹⁴ Május 14-én már Veszprémben tartózkodott: itt adta ki bátyja, Forgách Ádám számára a fejedelem május 5-i keltezésű, általánosan megfogalmazott védlevelének személyre szóló záradékkal ellátott példányát.¹⁵

Különös, hogy május 14-én nem csupán Forgách Simon *kuruc* tábornagy, hanem Esterházy Antal *császári* ezredes is Veszprémben tartózkodott. Ő a fele-

¹³ Egykorú másolatról közli HORNYIK 1866. 297–299. (no. 61.) – Vö. 15. lj.

¹⁴ JENEI 1977. 11. – A szerző a székesfehérvári tanácsülési jegyzőkönyvekre hivatkozik, a szakirodalom mégsem vette át megbízhatónak látszó dátumait. Pápai János, a fejedelmi kancellária vezetője május 12-én tudósította az átkelés tényéről a szatmári ostromzár parancsnokát, Buday István tábornokot: „Méltóságos Generális Forgács Simon a Dunán feles hadakkal ment által; rövid nap, reménlem, onnan is Isten jó hírekkel megörvendtet.” – Pápai levelének kivonatát közli AR I/I. 69. (no. 31.) Bánkúti Imre e forrásra hivatkozva május 12-ére teszi az átkelés időpontját, a helyét pedig ekkor még Dunaföldvárhoz: BÁNKÚTI 1969. 98. A szerző újabb művében Forgách átkelését immár a Paks melletti Imsóshoz lokalizálja: BÁNKÚTI 2005. 39. (Az itt megadott hivatkozások azonban nem igazítanak el Forgách átkelésének sem helyéről, sem idejéről.) Maga Rákóczi Imsódot említi pontos dátum nélkül: „Megérkezvén Imsódra [a francia eredetiben Imschod, helyesen Imsós – MK], ahol a Duna nagyon keskeny, néhány csónakon átszállítottam a nyergeket, négyezer válogatott lovaszt átúsztattam a folyón, és parancsnokságukat Forgách grófra bízam.” AR III/I. 334. – Forgách rendkívül szűkszavú emlékirataiban az átkelés helyeként Dunaföldvárt említi pontos dátum nélkül, s lovasságának létszámát 3000 főben adja meg. VÁRADI-STERMBERG 1968. 1056. – Bercsényi a cétényi mezőről már május 10-én azt írta Radvánszky Jánosnak, hogy a fejedelemtől aznap vett tudósítás szerint „máris méltóságos groff Forgác Simon öcsém uram az Dunántúl való földön igen hasznossan progrediál [tör előre – MK]”. MNL OL P 566. 1. III. oszt. VIII. cs. 21. sz. Ha a tudósítás pontos, akkor Forgách átkelése már 10-e előtt megtörtént, nem kizárt azonban, hogy a lelkesítés érdekében „megelőlegezték” a sikeres átkelést még annak tényleges végrehajtása előtt.

¹⁵ A védlevél egykorú másolata Bezerédj Andor levéltárában maradt fenn Magyaróvárott. (Mai lelőhelyét nem ismerjük.) Thaly Kálmán innen készített róla kivonatos másolatot: OSzK Kt. FH 1389. fasc. 29. fol. 7. (Gévelt szövege Bánkúti Imre hagyatékában is megvan.) Thaly szerint a fejedelmi védlevél szövege végig latin nyelven íródott, amelyet Forgách is latinul záradékol. Ez az okmány tehát nem azonos Rákóczi ugyanakkor kelt kiáltványával (Vö. 13. lj.), amelynek csak bevezető és záró sorai szóltak latinul. Bánkúti tehát tévesen azonosítja a két pátenst: BÁNKÚTI 2005a. 39. (91. sk. lj.). A fejedelmi kancellárián a megyéknek szóló kiáltvány mellett nyilván egyének és települések számára kiadható védleveleket is készítettek Forgách számára.

ségéhez írott levelét keltezte innen, de nem említi Forgáchcsal való személyes találkozását, csupán „egy bizonyos grófként” utal rá, akitől levelet kapott, devecseri jószágukra pedig védlevelet nyert.¹⁶ A fejedelem Emlékiratai nyomán a szakirodalom Esterházy Antal csatlakozását többnyire úgy adja elő, hogy Pápa kapuit nyitotta meg Forgách előtt, s mintegy 400 főnyi katonasággal állt át a kurucok táborába.¹⁷ Nejéhez írott leveleinek utalásaiból azonban az derül ki, hogy Esterházy május 17-én Zirc mellett, egy színlelt kuruc támadás leple alatt tért Rákóczi hűségére.¹⁸ A részleteket azonban homály fedi. Tény, hogy Esterházy már Károlyi hadjárata során is kapcsolatot tartott a felkelőkkel, méghozzá éppen egy veszprémi főtiszt, Luka Benedek ezereskapitány útján.¹⁹ Akkor, március első felében, még Károlyi sikerei ellenére sem tudta rászárni magát az uralkodóra tett esküjének feladására. Most alighanem a császári zsoldban álló rácok garázdálkodásai is arra készítették, hogy a rendi-nemzeti érdekek képviselőihez csatlakozzék.²⁰ Márki Sándor egyenesen úgy fogalmazott, hogy a rácok kegyetlenkedéseitől megundorodva lett kuruccá.²¹ Hogy Esterházy döntésére csakugyan hatással lehettek a rácok vérengzéseiről szóló hírek és személyes tapasztalatok, azt ismét egy Veszprémhez kapcsolódó megnyilatkozásából tudjuk. 1704. április 17-én arról tudósította Pálffy Jánost vagy Nádasdy Ferencet, hogy Pápán fogadta a veszprémiek küldötteit, akik elkéservedve számoltak be neki a rácok kegyetlenkedéseiről, melyet „lehetetlen elszenvedniek, az szomszédságokban sok gyermekeknek elevenyen való

¹⁶ SZABÓ 1940. 93–95. (no. 33.).

¹⁷ „Forgách grófnak ismeretsége és tekintélye volt azon a vidéken, és nem sokkal átkelés után rendbehozta az ügyeket. Esterházy Antal grófot, egy császári szolgálatban álló magyar ezred alezredesét [valójában már ezredes és ezredtulajdonos volt! – MK] Pápán, örökös várában hagyta hátra négyszáz emberrel Heister. Forgách grófhhoz csatlakozott és hűséget fogadott nekem. Származása miatt tábornokká tettem.” AR III/I. 335.

¹⁸ SZABÓ 1940. 95–97. (no. 34.) – Ezt a változatot erősíti meg Forgách újabban előkerült (harmadik személyű elbeszéléssel szerkesztett) emlékirata is: „Forgách pedig, amint megtudta, hogy hol tartózkodik Eszterházy a maga 500 emberével, olyan hirtelen küldött rá ezer lovast, hogy még mielőtt hírt kapott volna, már be is volt kerítve, s kénytelen volt megadni magát,” s csatlakozása után „meg is kapta azon nyomban a hadseregben a Forgách utáni parancsnoki helyet”. VÁRADI-STERMBERG 1968. 1056–1057.

¹⁹ Mészáros 2000. 62.

²⁰ Később egy ismert szólással jellemezte döntését, mellyel a birodalmi érdekekkel szemben a haza üdvét választotta: „...nagyobbal tartozom hazámnak, mint Austriának, belibb ruhám lévén az ingem, mint a köntössöm.” Idézi SZABÓ 1940. 13. A szólás későbbi változatai: „Közelebb az ing a csuhánál. Közelebb az ing, mint a suba.” BALLAGI 1855. 206. (no. 3592.).

²¹ MÁRKI 1907. 334.

megsütéseket látták; hogy sem mint rajtok történjék, kisézettek egy lábik [!] elveszni”.²²

Bár az év elején a kuruc hadsereg, különösen Károlyi tiszántúli csapatai, de a volt dunántúli végvári katonák is jelentős atrocitásokat követtek el a polgári lakossággal szemben, főként vallási és etnikai alapon,²³ a császári zsoldban álló rácok március–áprilisi pusztításai, kegyetlenkedései jóval felülmúlták a korban megszokott katonai kihágásokat. A Dél-Dunántúl vallási és etnikai szempontból vegyes lakosságú falvaiban állandósult a polgárháborús helyzet, a magyarság jelentős része el is menekült otthonaiból.²⁴ De nemcsak a rác határőrök, hanem Pálffy János horvát katonái is kitűntek fegyelmezetlenségükkel.²⁵ Forgách Simon így hadjáratának kezdetén nem csupán a császári fővezérek, Heister és Pálffy távollétét, de a dunántúliak hangulatát is ki tudta használni, és serege napról napra gyarapodott.

Esterházy levelezéséből még egy fontos mozzanatot emelhetünk ki, amelyet Veszprém története és kifejezetten a május 31-i események szempontjából is kulcsfontosságúnak tarthatunk. Esterházy Antal ugyanis arról számolt be május 6-án (?) feleségének, hogy Babocsay Ferenc császári alezredes, veszpré-

²² Esterházy levelének ezt a szakaszát elsőként Szalay László idézte: SZALAY 1859. 167. Ő Nádasdyt nevezi címzettnek. Bánkúti Imre azóta közreadta a teljes levelet, amelyen külső címzés nem volt, s bár alapvetően Nádasdy Ferenchez kapcsolódó levélgyűjteményben fennmaradt misszilisről van szó, Bánkúti minden magyarázat nélkül is Pálffy Jánost tekintette címzettnek. BÁNKÚTI 1977. 111. (no. 214.) Idézi még legújabban BÁNKÚTI 2005a. 38.

²³ Lásd például Széchényi Pál érsek 1704. február 24-én Sümegen kelt levelét Károlyi Sándorhoz, amelyhez mellékelte Kazó István választott belgrádi püspök panasziratát a kuruc katonaság ellen. (A vádak főként Károlyi ezredének parancsnoka, Gencsy Zsigmond és a mellette lévő, „igen istentelen és káromkodó ember” hírében álló református prédikátor ellen irányultak.) MILLER 1807. 119–122. (no. XL.) – Hasonló panaszokkal fordultak a dunaföldvári és siklósi ferencesek is a fejedelemhez, illetve Károlyihoz. BÁNKÚTI 1976. 55–57., 90. (no. 7., 67.) – A veszprémi káptalan 12 elűzött és kifosztott plébános ügyében kért vizsgálatot Károlyitól: AR I/I. 95. (no. 9.) – Itt említhetjük meg Pécs városának 1704. február elején, Sándor László és Zana György katonái, valamint a környező falvak parasztsága által történt feldúlását is. Legújabban erre BÁNKÚTI 2005. 33–51.

²⁴ BÁNKÚTI 2005. 33–51. – Pécs, Siklós, Kaposvár és Szigetvár környékének március végi rác dúlására egyik legfőbb forrásunk Alexander Johann von Kalleneckh [egyéb névvaiásai szerint Kallaneck, Kollaneck a kiadott szövegben pedig hibásan: Kollareck – MK] kamarai tisztviselő latin nyelvű emlékirata. Kenéz Győző fordításában: RTű I. 450–480.

²⁵ Maga Pálffy sem tudta megfékezni fegyelmezetlen katonáit, és erről részletesen tájékoztatta Széchényi Pált is, illetve tanácsokkal látta el az érseket, hogy intézkedjék a felvonulási útvonalon a birtokain élők javainak mentéséről. Lásd április 12-én Hosszúperesztegről keltezett levelét. MILLER 1807. 167–168. (no. LX.).

mi főkapitány kuruc fogságba esett.²⁶ Nem tudjuk, mekkora létszámú kuruc katonaság tudott kitartani a Károlyi távozása és Forgách átkelése közötti (április elejétől május elejéig tartó)



*Délvidéki határőr katonák
(MNM Történelmi Képcsarnok)*

bő egy hónapnyi időszakban, de e közlés szerint vagy az erdőségekben lappangó kurucok aktivizálódásával, vagy pedig Forgách átkelését legalább egy héttel megelőző friss kuruc erők Veszprém környéki felbukkanásával kellene számolnunk már május első napjaiban.²⁷ Ám azt sem zárhatjuk ki, hogy a levél dátuma téves, és nem 6-án, hanem 16-án kelt. Ez esetben nem kellene magyarázatot keresnünk a Forgách átkelését megelőző kuruc sikerre, sőt a Babocsay Ferenc és Esterházy Antal csatlakozása között eltelt idő is jelentősen rövidebb lenne, ami megmagyarázná, hogy Heister miért egyszerre jelentette Bécsbe a két császári törzstiszt átpartolását az ellenséghez.²⁸

Bárhogyan is történt, május közepétől Forgách Simon már a veszprémi és a pápai főkapitány tapasztalataira is számíthatott

hadműveleteinek irányításakor. Úgy tűnik, Esterházyra és Babocsayra bízta a közép-dunántúli csapatok parancsnokságát, míg ő maga a Nyugat-Dunántúlra vonult, és meghódoltatta Sárvárt és Kapuvárt.²⁹ Forgáchnak a hadjárat

²⁶ SZABÓ 1940. 91–93. (no. 32.).

²⁷ Ez persze nem teljesen valószínűtlen, május 4-én egy kisebb kuruc sereg pl. Székesfehérvár falai alól hajtott el lábasjószárgákat. JENEI 1977. 11. és LAUSCHMANN 1998. 45–46.

²⁸ Heister jelentései említve: SZABÓ 1940. 92. (2. sk. lj.) és 96. (2. sk. lj.).

²⁹ Ismét a fejedelmi táborból írott tudósítások említik a két vár megvételeit. Pápai János írja május 30-án Soltról Buday Istvánnak: „Forgács Simon Uram az Dunán általmenvén, Sárvart, Kapuvárt egy jó reggel, melyek nagy erősségek, megvette, most pedig Heister

kezdetéről sajnos nem maradtak fenn jelentései a fejedelemhez, első ismert levelét május 22-én írta Sárvárról.³⁰ Ebben arról számol be, hogy portyázói már Bécs és Sopron között járnak, egyik alvezére, Andrassy István pedig Körmend körül szervezi a hadat. A dunántúli főurak igen húzódoznak a kurucokhoz való csatlakozástól, még Esterházy Dániel is vonakodik.³¹ Forgách már e levélben is jelzi, hogy másnap Kőszegre készül, május 28-án már ott tartózkodását is dokumentálhatjuk,³² 29-én pedig a közeli Lukácsházánál lévő táborban adott elismervényt a Kőszeg városától átvett tüzéségi eszközökről.³³ Más adatok szerint már 27-én Lukácsházán táborozott, s előtte (24-én) Csepregen is megfordult.³⁴

A császári főparancsnok, Heister marsall május 14-én Nyitrakér melletti táborában vette a hírt, hogy Forgách hadai már Székesfehérvár alatt állomásoznak.³⁵ A Vág-vidéki hadműveletek vezetését Pálffy Jánosra bízta, s ő maga ismét a Dunántúlra vonult. Hogy a kurucok előtt leplezze dunai átkelését,

eleibe nyomakodik, ki is Palotánál vagyon...” Június 1-jén pedig Dettrich István tudatja Szalay Pállal: „Forgács Simon uram is Dunán túl való földén sok dicséretes actust vivén véghez. Sárvárat és Kapuvárat minden kár nélkül, szerencsésen, practica által megvén [...] az egész odavaló földet meghódította...” – mindkét levél kivonata: AR I/L. 221–222. (no. 137., 140.).

³⁰ MNL OL G 15. I. 1. Caps. B. Fasc. 24. p. 6–8.

³¹ „Dániel Úr is az dolgokat kezire nem akarja venni” – írja Forgách. Esterházy Dániel Károlyi hadjáratának kezdetén az egyetlen számottevő dunántúli főúrként csatlakozott Rákóczihoz, s azonnal tábornok lett. Károlyi távozása után átvette az országrészben maradt egységek parancsnokságát, Székesfehérvár védelmére készült, de csapatai április 8-án a város mellett vereséget szenvedtek Heistertől, s 9-én kénytelen volt kapitulálni és maga is visszatért a császár hűségére. Ennek ellenére Pálffy állítólag Sopronban fogságra vetette. JENEI 1977. 19. (43. sk. lj.).

³² E napon Kőszegről kelt levelében válaszolt Viza János és Okolicsányi Pál királyi békebiztosoknak, akik a soproniak érdekében jártak közben Forgáchnál, arra kérve őt, hogy adassa vissza a város előző napon zsákmányolt marháit. Forgách ezt csak a város azonnali meghódolása esetére ígérte meg. A levél egykorú másolata Sopron város levéltárában, lad. XIII. et N. fasc. II. no. 66. jelzet alatt található, birtokomban Bánkúti Imre hagyatékában lévő gépelt szövege van meg.

³³ A kőszegi levéltárban fellelt elismervényről Thaly Kálmán készített kivonatos másolatot: OSzK Kt. FH 1389. fasc. 23. fol. 233. Szintén Bánkúti Imre által legépelt szövegét használhattam, amelyen március 29-i dátum szerepel, ez azonban az események ismeretében mindenképpen hibás időpont, csak elírás lehet május helyett.

³⁴ SZALAY 1859. 69., továbbá MARKÓ 1960. – Én a kéziratnak egy Sípos Ferenc által legépeltetett és Markó más íásaival egybeszerkesztett változatát használtam, amelyet Sípos az 1970-es évek végén készített elő kiadásra *II. Rákóczi Ferenc felkelésének katonai története* címmel. A vonatkozó rész ebben: 335. – Vö. SÍPOS 2016. 508.

³⁵ Mint láttuk, Forgách nem vesztegelt Fehérvár alatt, Heister azonban nem értesült a kuruc főszereg hollétéről, s csupán e város felmentésére koncentrált.

Bercsényi hátráló serege után küldött egy különítményt, amely Lévát is birtokba vette, a kuruc főgenerális pedig a Garam mögé vonult vissza. Közben Heister május 17-én Komáromba ért, ahonnan gyalogságát azonnal tovább küldte Tata felé.³⁶ Május 19-én már Heister is Kocs községig nyomult előre, majd Móron át Székesfehérvárra vonult, ahová a jezsuita rendház naplója szerint 21-én, szerdán délelőtt érkezett meg.³⁷

A kortárs történetíró szerint Heister Komáromból azért fordult Tatának, mert ott állomásozott Esterházy Antal és Babocsay Ferenc mintegy négyezer főnyi kuruc serege.³⁸ Erről egykorú pontos információink nincsenek, e napokból azonban Esterházynek három levele is fennmaradt, amelyek ha hézagosan is, de némiképp eligazítanak az események mentét illetően. Esterházy május 21-én érkezett Várpalotára, s innen keltezi első levelét Rákóczinak.³⁹ Palotán találva a fejedelem postáját, felbontotta a Forgáchnak szóló leveleket is, hogy némi tájékoztatást kapjon a helyzetről. Rákóczi parancsa úgy szólt, hogy Esterházy vonuljon Dunaföldvárhoz a vele való egyesülés céljából. Esterházy erre azt válaszolta, hogy mivel az ellenség Fehérvárnak tart, ő már másnap Csíkvárhoz, a Sárvíz e fontos átkelőjéhez vonul, hogy intézkedéseket tegyen az ellenség átkelésének megakadályozására. Harcot azonban csak akkor vállalhat, ha Rákóczi gyalogságot és tüzérséget küldött a segítségére. Félő, hogy ha Földvárhoz vonul, az ellenség Forgách hátába kerülve a dunántúli kuruc főerőket is veszélyeztetné, ezért inkább a fejedelem átkelése lenne üdvös a Dunántúl népe számára. Rákóczi átkelését tudomása szerint már Bercsényi is elfogadná, aki csak addig ellenezte azt, amíg Heister csallóközi és mátyusföldi hadműveleteivel őt készítette visszavonulásra.

Esterházy mellett mindössze az a 2000 főnyi haderő volt, amelyet még Forgách rendelt mellé. Ezek közül másfélezer volt a Dunán inneri katonaság, akikkel Forgách kelt át annak idején, s bennük nem sok bizalma volt Ester-

³⁶ BÁNLAKY 1941. 104–105.; MARKÓ 1960. 303.

³⁷ „Feria 4a. Tandem advenit militia caesarea ductore generali Heister, ac nos tot miseriis liberavit. A meridie salutavit Pater Superior Dominum Generalem...” *Diarium Residentiae Alba-Regalensis Soc. Jesu ab anno 1701 usque 1719.* ELTE EK Kt. Ab. 81. fol. 68r. A hadtörténeti irodalom ugyanakkor 22-i dátumot említ. BÁNLAKY 1941. 107. és MARKÓ 1960. 336. A helytörténeti irodalom ezzel szemben valami félreértés folytán május 16-ára teszi Heister Fehérvárra érkezését, s állítólag már 17-én innen keltezi egyik pátensét, ez azonban kronológiai képtelenség. JENEI 1977. 12., LAUSCHMANN 1998. 46. és SZALAY 1859. 169., BÁNKÚTI 2005a. 40. Mivel Lauschkmann műve már megjelenése előtt, kéziratban is jól ismert várostörténeti munka volt, talán Jenei is innen vette a dátumot. Bánkúti pedig Szalayra hivatkozik a 17-i pátens kapcsán.

³⁸ WAGNER 1731. (*Liber Decimus Octavus*) 755. Szó szerint őt követi KATONA 1805. 538.

³⁹ MNL OL G 15. I. 1. Caps. A 2. fasc. 9. p. 6–11.

házynak, mert már addigi portyázásaik során is túlságosan óvatosak voltak, mindennapos zúgolódásaik miatt pedig harci szellemüket sem tartotta sokra. Márpedig ha az ellenség a kurucok elvonulását vagy erőik szétforgácsolását tapasztalja, vérszemet kap, s a dunántúliak nagy részét is elpártolásra készíti, a hűségükben kitartóknak pedig igen nagy árat kellene fizetni, ha védtelen családjaik és javaik esnének áldozatul Heister haragjának.⁴⁰ Végül a levél borítékára Esterházy feljegyezte, hogy a német tábor aznap Kömlődhöz érkezett, s az éjszakát ott fogja tölteni.⁴¹

A fejedelem közben Pekry Lőrincet Esterházy segítségére küldte. 22-én erről már Forgách is tudott, korábban már idézett levelében⁴² megnyugodva vette tudomásul érkezését, és bízott benne, hogy Esterházyval és Domoikos Ferencsel egyesülve meg tudják akadályozni, hogy Heister ellene vonuljon. Ugyanakkor levelének utóiratában megjegyezte, hogy tart Pekry és Esterházy viszályától is. Esterházy 22-én a Polgárdi melletti táborból keltezett újabb levelében⁴³ tudatta a fejedelemmel, hogy értesült Pekry átküldéséről, de egyesülésük elé akadályt gördített az ellenség csíkvári sikere.



*Esterházy Antal
(MNM Történelmi Képcsarnok)*

⁴⁰ Esterházy szinte előre látta a jövődőt, midőn így fogalmazott: „Főképpen Veszprém és Pápa, kikre legnagyobb nehezteléssel vagyon Haister uram, az sententiáját pronúciálván [az ítéletét kihirdetvén – MK], hogy az gyermeket is az anya méhéből kivágatja, úgy fog adózni, kit soha nem ért ezen két hely.”

⁴¹ Kömlőd Komárom vármegyében, Tatától délre található. Ha a szakirodalom adatai pontosak, Heister már 19-én Kocs községben töltötte az éjjelt, és Mórón át vonult Székesfehérvárra, ahová 21-én érkezett meg (vö. 37. l.), így az érintett települések távolságát tekintve Kömlődnél legfeljebb a 20-áról 21-ére virradó éjszakázás tűnik valószínűnek. Nem kizárt, hogy a boríték Esterházy egy nappal korábbi, elkallódott leveléhez tartozott, de a császáriak pontos felvonulási adatait is primer források alapján kellene dokumentálni.

⁴² Vö. 30. l.

⁴³ MNL OL G 15. I. 1. Caps. A 2. fasc. 9. p. 12–14.

A csíkvári ütközet(ek)ről is igen hézagosa az ismereteink, a szakirodalom adatai pedig egymásnak is ellentmondanak. Az első, még jelentéktelen csíkvári összecsapás 21-én történt, tehát akkor, amikor Esterházy még Várpalotán állomásozott. A korabeli bécsi hírlap, a *Wienerisches Diarium* szerint a Fehérvártól délre, egy mérföldre lévő Csíkvárnál (Czickwar) a császári csapatok előőrsei ekkor csaptak össze először a kurucokkal. A rácok megfutamították a mintegy 1200 főnyi, többnyire lovas nemesekből álló felkelő hadat, és egy hídon való ellenkezés során mintegy 50 főt levágtak közülük, s mindössze egy foglyot ejtettek. (Tőle Eger nyolc hónapnyi semlegesség után kilátásba helyezett kapitulációjáról és a fejedelem dunaordasi tartózkodási helyéről szereztek információt.) Másnap, tehát 22-én ismét megkísérelték a híd birtokbavételét, amely a kurucok kezdeti túlereje miatt csak azután sikerült, hogy a császáriak hatodik svadronja is támadásba lendült. Két zászlót és egy üstdobot zsákmányoltak. Ennél a támadásnál nagy szerencséje volt Széchényi Pál érseknek, aki a békekötés ügyében Rákóczihoz utazva csak egy órával korábban hagyta el a kurucok táborát. Ha a rácok még a „lázadók” között találják, aligha kegyelmeznek neki. A főpap azonban időben Fehérvárra ért, ahol egy Bécsből érkezett futár még utolérte a pfalzi választófejedelem leveleivel, de a város parancsnoka már intézkedett továbbutazásának biztosításáról.⁴⁴

Talán ennek az újsághírnek a félreértésével a korszak nagy osztrák hadtörténeti összefoglalója, s annak nyomán a magyar hadtörténeti irodalom a május 21-i csíkvári összecsapást nem a Fehérvártól délre fekvő sárvízi átkelő, hanem a Palotától északra, a Vértesben található csiklingi várrom közelébe lokalizálja, s ennek kapcsán a történeteket úgy adják elő, mintha a Mórton át Székesfehérvárra masírozó Heister oldaldvédje csapott volna össze a kurucok előőrseivel.⁴⁵ Már a *Wienerisches Diarium* tudósításaiból is egyértelmű, hogy az első összecsapás sem a hegyekben, hanem a Fehérvártól délre lévő híd birtoklásáért zajlott. Mindezt Esterházy Antal levelei is megerősítik.

Mint láttuk, Esterházy 21-én Palotáról még azt írta a fejedelemnek, hogy másnap Csíkvár felé megy az átkelők biztosítására, akkor tehát még semmit

⁴⁴ *Wien(erisches Diarium* [a továbbiakban: WD], 1704. máj. 24–28. (no. 85.) – Digitalizált változata a világhálón is elérhető: <http://epa.oszk.hu/02000/02069> – NB. Ekkor eshetett el az érsek fegyveres kíséretének egyik tagja, Szilágyi Gergely, lásd: 54. lj.

⁴⁵ RATZENHOFER 1879. 159–160.; BÁNLAKY 1941. 107. Markó Árpád kritikával illette Ratzenhofer munkájának vonatkozó részét, és korrigálta a csíkvár-csiklingi hibás lokalizációt, de csupán a főbb ütközetre nézve, az első összecsapást viszont ő is úgy ismerteti, mintha az a sárvízi hídfőállástól eltérő szintéren, a csiklingi romok alatt történt volna. (NB. nem találtam megerősítő adatot Markó azon megjegyzésére, hogy Csikling magyar neve szintén Csíkvár lett volna.) MARKÓ 1960. 336.

sem tudott az ottani csetepatéről. 22-én Polgárdiból írt újabb levelében csak azért említi az esetet, mert tudomása szerint Pekry frissen átkelt serege e jelentéktelen semmiség („bagatella actus”) miatt megrémült, és kerüli a vele való egyesülést. Esterházy úgy fogalmaz, hogy Domokos Ferenc („Domonkos uram”) katonáin a rácság és a katonaság⁴⁶ „ednihány némettel” ütött rajta, de a kurucok mindössze 30 főt vesztek (a Wienerisches Diarium 50 főt írt), mire az ellenség azonnal vissza is vonult. „Mingyarást nyomába szállottam Csikvárá az egész hadaimmal, eleget siettem, hogy utolérhettem volna az ellenséget, de már az vásár meglett” – egészíti ki az elmondottakat. Esterházy eszerint késve érkezett, de a fejedelemnek írt sorokból úgy tűnik, levelének írásakor még az átkelő birtokában volt: „Én, Kegyelmes [Uram], itten Csikvár körül vagyok, az passusokat mind e táján, mind Palota táján istrázsálatni fogom három-négy napig, ne talántán csalt [!] vessen, és erre az földre jöjjen az ellenség.” A hírlapi tudósítás szerint 22-én a császáriak újabb harcot vívtak a híd birtoklásáért, s végül sikerült is azt elfoglalniuk. Ha így történt, akkor az vélhetően Esterházy levelének írása után történt, mert e napokban kelt leveleinek tartalma és hangvétele, továbbá Esterházy személyiségének ismerete alapján nem feltételezhetjük, hogy a fejedelem előtt elhallgatta vagy kisebbitte volna az átkelő elvesztésének jelentőségét. Esterházy emellett azt írja, hogy a császári főszereg a pákozdi tónál (Velencei-tó) fog éjszakázni, és a fejedelem dunai átkelőit kívánja elfoglalni.⁴⁷ Széchenyi Pál jelenlétéről vagy utazásáról viszont nem szól, de levelének utóiratát mintha az érsek hatására vetette volna papírra, abban ugyanis „az Istennek vére hullásáért” kéri a fejedelmet, hogy ha nem bízik katonai fölényében, akkor tegyen meg mindent a békekötés érdekében.

Esterházy harmadik, s egyben utolsó ismert levelét ebből az időből már nem Rákóczinak, hanem Pekry Lőrincnek címezte.⁴⁸ Május 23-án éjjel, korábbi táborától immár még délebbre, a lángi mezőről (Nagyláng) válaszolt tábornok társának. Úgy tűnik, Pekryt mégsem riasztotta úgy el Domokos Ferenc 21-i veresége, mint azt Esterházy 22-én gondolta, mert 23-án Pekry egy éjsza-

⁴⁶ A rácoktól és németektől megkülönböztetett „katonaság” alatt Esterházy talán labanc (magyar és/vagy horvát) huszárokat értett.

⁴⁷ Ez az információ megerősítésre vár. Már idézett forrásunk, a fehérvári jezsuita rendház naplója szerint Heister már 21-én délelőtt bevonult Fehérvárra, s nem tudunk róla, hogy seregének egy részét a városon kívül hagyta volna, ez nem is tűnik valószínűnek. Hogy eredeti szándéka Rákóczi átkelésének megakadályozása lett volna, az hihető és logikus terv, amelyet Heister vélhetően azért vetett el, mert Fehérváron pontosabb értesülést szerzett a kurucok helyzetéről.

⁴⁸ MNL OL G 15. I. 1. Caps. A 2. fasc. 9. p. 15–17.

kai rajtaütésre készülve Esterházy támogatását kérte. Pekry nyilván északról nyomult dél felé, s éppen Csíkvár körül egyesülhetett volna Esterházyval,⁴⁹ de az ellenség időközben elfoglalta a hídfőt. Erről Esterházy a következőket írja választleveleiben: „kegyelmed talánt annyira nem tudós az dologban, hogy az ellenség az csíkvári passust elfogta, melly passuson, bízvást (a’ mint bésáncolta magát), száz ember tízezernek is resistálhat”. Ágyúk és gyalogság híján Esterházy lehetetlennek tartott egy eredményes próbálkozást, ezért mindenképpen a támadás elhalasztását szorgalmazta. Legalább még egy napi kivárást kért Pekrytól, amíg a hadak gyülekezhetnek és az ellenségről is pontosabb



Sigbert Heister (wikipedia)

értesüléseket szerezhetnek, s bár előbb felajánlotta, hogy ha Pekry mégis a támadás mellett dönt, akkor ő sem tagadja meg a segítségnyújtást, és virradatra ő is az ellenséges táborhoz nyomul, de utóbb e sorait törölte, és az utóiratban alárendeltjeinek tanácsára is hivatkozva nyomatékosan kérte Pekryt, hogy ne támadjon, hanem vonuljon vissza.

Az események további folyásáról kuruc források nincsenek. Láthattuk, hogy a csíkvári ütközet több hullámban zajlott le: 21-én főként rácokból álló portyázók ütöttek rajta Domokos Ferenc katonáin, de a hidat ekkor még nem sikerült elfoglalniuk, 22-én egy újabb támadás során a hídfő császári kézre került, és végül a fő ütközet – úgy tűnik – nem is Csíkvárnál, hanem attól távolabb (Ősi falu mellett?) zajlott le 24-én (esetleg 25-én).⁵⁰ Esterházy Pekryhez

⁴⁹ Pekry előzőleg Bercsényi alárendeltségében harcolt a Csallóközben. Heister távozása után nyilván onnan vezényelték át. Mindenesetre a szakirodalom nem tud Pekry dunántúli működéséről, életrajzírója sem említi. RÁCZ 1929. 8–9.

⁵⁰ A szakirodalom ingadozik a dátum tekintetében: WAGNER 1731. 755. és őt követve KATONA 1805. 538. 23-ára, SZALAY 1859. 170. 24-ére, RATZENHOFER 1879. 159. és az ő nyomán BÁNLAKY 1941. 107. 25-ére teszi a fő ütközetet. MARKÓ 1960. 336. jelzi a bizonytalanságot, de inkább a 23-át tartja valószínűnek. Állítását főként a WD 85. és 86. számaiban közöltekre alapozza, de tévesen, mert a hírlap 85. száma (vö. 44. lj.). 23-i keltezéssel ad ugyan hírt az első összecsapásokról, ám a szövegben a megelőző két nap eseményeit részletezi. A 86. szám pedig kissé zavaros keltezéssel – úgy tűnik, ismét csak

írott levele alapján is leghamarabb 24-én hajnalban csaphatott össze a két főse-
reg, de csak akkor, ha Esterházy mégis Pekry segítségére sietett volna. Esterhá-
zy halogató terve ennél még egy nappal későbbi időpontot tenne valószínűvé,
ám a császári források szerint nem a kurucok ütöttek rajta Heisteren, hanem
a marsall egy éjszakai menetelés után ütközött a Zichy-birtokokhoz tartozó
„Oerze” falunál⁵¹ Esterházy Antal 3000 főnyi hadába, s azonnal megtámadta
őket. A kurucok 200 főnyi veszteséggel és 12 szekérből álló poggyászuk hát-
raahagyásával Veszprém felé menekültek. A részletek meglehetősen homályo-
sak, s a pontos helyszín és időpont tisztázása nélkül legfeljebb találgathatunk:
Esterházy serege vajon a Pekrynek csak ímmel-ámmal kilátásba helyezett se-
gítségnyújtás céljával indult-e el a lángi táborból, s úgy akadt össze Heisterrel,
vagy épp kikerülni igyekezett az ellenséget, s visszavonulása során érte annak
támadása? Minden bizonnyal erre a harcra vonatkozó későbbi visszaotalások
Csíkvár mellett olykor a lángi pusztát, illetve a „Lángh mezejét” nevezik meg
helyszíneként. 1705 kora nyarán, a fejedelem egri táborában két megyaszói öz-
vegy nyújtott be folyamodványt a kancelláriára: „Majosházi István özvegye,
Veres Panna és Szabó János özvegye, Szabó Panna, kiknek férjek az elmúlt
nyáron a’ Dunán túl, a’ lángi pusztán való harcon az ellenség fegyvere által,
Nagyságod hűségében elestének, nagy gyámoltalanságban maradván feles
nevetlen árváikkal együtt”, ezért a házaik után járó taksa elengedését kér-
ték, legalább addig, „míg Isten árváikat felneveli”. Sajnos az eredeti kérvény
nem maradt fenn, csak az iktatókönyv szűkszavú bejegyzése, amely azt is
megemlíti, hogy Megyaszó előjárói (a hajdútelepülés hadnagya és esküdtei)
tanúsítványban igazolták az özvegyek által előadottakat. Rákóczi mint földes-
úr további rendelkezésig elengedte a házak után járó taksát.⁵² Hasonlóan járt
el a sátoraljaújhelyi Ruszka András özvegyével, Summer Zsuzsannával is: az
asszony férjének életét Csíkvárnál oltotta ki egy ágyúgolyó, és Rákóczi öt év
mentességet és védlevelet adott a támasz nélkül maradt család számára.⁵³ Egy
harmadik esetben Szilágyi Gergely özvegye folyamodott a fejedelemhez: férje
„a’ méltóságos kalocsai érsek kísérésében Csíkvárnál elesett”, ezért adóter-

a hír és az abban foglalt esemény dátumának eltérése okán – a 24-én zajlott ütközetről és a következő napok (május 26–28.) eseményeiről közöl adatokat.

⁵¹ A térképen leginkább Ősi falu neve lenne összeegyeztethető az eltorzított helynévvel, de az meg túlságosan közel van Palotához, illetve Berhidához, így nehezen érthető, hogy egy 24-én reggel vívott harc és a menekülők üldözése után Heister még 26-án is csak Pétnél táborozik le.

⁵² MNL OL G 19. II. 2. i. Protocolla instantiarum, 1705/1. no. 314.

⁵³ Az asszony sógornőjével együtt két ízben folyamodott Rákóczihoz, mindkétszer Csík-
vár szerepel Ruszka András halálának helyszíneként: 1704. dec. elején, majd 1705. ápr.
közepén: Uo. 1704–1705/3. no. 360. és 1705/2. no. 10.

hei könnyítését kérte. A válaszban hiteles tanúsítványt kértek tőle.⁵⁴ 1706-ban Kálnássy Gergely nyújtott be kérelmet Rákóczihoz: „harmadíve Csíkvárnál az midőn Nemes Zemplény vármegye serege az ellenségtől megverettetett, testvéröccse, Kálnási Sándor rabbá esvén, bizonyoson értette, hogy eddig is Fejérvárban súlyos rabságban volna”, ezért kiszabadítását kéri. Rákóczi utasította is Szluha Ferenc rabváltó biztost a fogolycserére.⁵⁵ Réthely János lovasezredének egyik főhadnagya, Komjáti Ádám dátum nélküli (talán 1707 végére tehető), válasz nélkül hagyott folyamodványában előbb Kismartonnál, másodszor „Nagy Gyeőrnél”, harmadszor pedig a „Lágh mezején” esett szerencsétlenségek során vallott kárait panaszolja.⁵⁶ A megfogalmazás hangsúlyozza a sorrendet is, de ebben az emlékezete is megcsalhatta a folyamodót. Mindenesetre a kismartoni ütközet 1704. március 22-én volt, a „nagy-győri” szerencsétlenség alatt leginkább a június 13-i koroncói csatát érthetjük, s ehhez képest a harmadikként említett lángi összecsapás korábban, május végén lehetett. Ha mégsem a sorrendben van a hiba, akkor talán a lángi mezőn később is zajlott valami harccselekmény, sőt talán a győri összecsapás alatt sem feltétlenül a koroncóit kell érteni.

Az említett folyamodók közül Kálnássy a lángi ütközetben részt vett csapattestet, Zemplén vármegye (nemesi felkelő) seregét is pontosan megnevezi,⁵⁷ a megyaszói özvegyek kérvénye alapján pedig joggal feltételezhetjük a Sajó és Hernád vidéki hajdútelepekről verbuvált alakulatok egyikének, Deák Ferenc, Lajos Gergely vagy Ónodi János deák mezei lovasezredének jelenlétét is. Komjáti Ádám 1704-ben még bizonyára Ocskay László lovasezredében szolgált, így ennek néhány századával is számolnunk kell a lehetséges résztvevők között. (Ismételjük: annak lehetősége is fennáll, hogy 1704–1705 folyamán nem csupán a csíkvári átkelő közvetlen közelében, hanem a lángi mezőn is több ízben csapott össze a kuruc és a császári sereg.)

⁵⁴ Uo. 1705/2. no. 459.

⁵⁵ Uo. 1706. no. 677.

⁵⁶ BÁNKÚTI 1996. I. 437–438. (no. 497.).

⁵⁷ A zempléni nemesi felkelők Berthóti Gábor kapitánysága alatt vonultak a fejedelem táborába, és 1704. jún. 3-án Dunaföldvár mellől írtak haza Zemplénbe, de a keltezés helye („Dunán innen, Földvárnál”, ill. a „Duna vize mellett”) nem egyértelmű: lehet a dunántúli part, de lehet Földvárral szemközt a Duna–Tisza közi is. Nincs szó a levélben semmilyen harci cselekményről vagy veszteségről. MNL BAZVL SFL IV.2001.b. Fasc. 193. no. 273. Az irat fotómásolatát Oláh Tamás küldte meg számomra, segítségét ezúton is köszönöm!

A város pusztulása

A bécsi hírlap szerint Heister az éjszakai menetelés ellenére is üldözőbe vette a menekülőket, s 26-án Palota (Ballota) közelébe érkezett, s 27-én helyben maradt.⁵⁸ Még 28-án is a Palotától délre fekvő Péten táborozott.⁵⁹ Veszprémben nagy riadalmat keltett Heister közeledésének híre, s a Babocsay Ferenc által vezetett katonaság a lakosság jelentős részével együtt elmenekült.⁶⁰ A maradáshoz választók a meghódolás mellett döntöttek.⁶¹ Úgy hallották, hogy a marsall értesült róla, hogy a székeskáptalan korábban ebéden látta vendégül Forgách Simont,⁶² s most ezért a felségárulásnak tekintett bűnükért is felelniük kell majd. Éppen ezért egy városi nemes, Losonczy János mellett magát a káptalan vezetőjét, Kecskeméti Mihály nagyprépostot küldték követségbe Heisterhez, hátha sikerül kiengesztelni és védelmet kérni a város és lakói számára.

⁵⁸ A WD 86. tudósítása pontos, mert Heister 27-én csakugyan a Palota melletti táborból („*in castris prope Pallotam*”) írt levelet Acsády Pál Veszprém vármegyei alispánnak Pápára, Forgách Simon hollétét tudakozva. Lásd 1710. évi hiteles másolatban: MNL OL G 25. 1. b. 1704. p. 20–21., továbbá gépelt átírása Bánkúti Imre hagyatékában. – 28-án pedig még mindig a Palota melletti táborból utasította Vánossy Lőrinc székesfehérvári harmincadost, hogy kobozza el a kuruccá lett birtokosok javait, többek között Esterházy Antal magyaramási és csákvári jószágát. JENEI 1977. 12. Kérdés, hogy e keltezési helyek alatt a péti tábor értendő-e, vagy Heister 28-án Palota mellől szállt Péthez. A kis távolság miatt ez kevéssé valószínű.

⁵⁹ A császáriak Fehérvárról Veszprém felé állítólag azért választották a Nádasdladányon át vezető utat, hogy elkerüljék a kuruc kézen lévő Várpalotát. VERESS D. 1983. 213. Véleményünk szerint teljesen valószínűtlen, hogy Palotán kuruc őrség maradt volna, illetve hogy Heister ne éppen Palota ellen forduljon, ha ott mégis kitartottak volna a kurucok. Sőt, a város történetében úgy tartják számon, hogy Heister ekkor Palotát is felégette.

⁶⁰ Nem tudjuk, hogy Babocsay, aki Esterházy alatt maga is részt vett a megelőző ütközetben, azonnal elmenekült-e, vagy csupán azt követően, hogy a város küldöttsége előtt Heister az ő kiadatását követelte. A kortárs historikus szerint Heister „megparancsolta a veszprémieknek, hogy a hitszegő Babocsayt feltétel nélkül, megkötözve adják át. De ő éjszaka a helyőrséggel és a polgárok jelentős részével az erdőbe szökött”. WAGNER 1731. 755. és KATONA 1805. 539.

⁶¹ Az események további menetét Kecskeméti Mihály nagyprépost szemszögéből, nyilván az általa vagy valamelyik kanonokja által elmondottak lejegyzésével keletkezett forrás nyomán ismerteti az egyház- és helytörténeti irodalom, amelyet itt is követünk. E latin nyelvű, dátum nélküli, de közel egykorú feljegyzés: ELTE EK Kt. Collectio Hevenesiana, 48. köt. 59–62. Apró pontatlanságoktól eltekintve híven tolmácsolja a szöveget LUKCSICS 1912. 53–57.

⁶² Imént idézett forrásunk szerint maga Kecskeméti invitálta Forgáchot kádártai táborából Veszprémbe egy lakomára. Ez az alkalom talán május 14-én volt, Forgách legalábbis e napon biztosan megfordult a városban. Vö. 15. lj.

A küldöttek a 28-i éjszakát Királyszentistvánon töltötték, s innen levélben kértek kihallgatást Heistertől. A kedvező válasz megérkezése után, 29-én reggel 7 óra körül érkeztek a péti táborba, ahol Iller János, a győri császári őrség főstrázsamestere kísérte őket a tábornagyhoz. Heister rendkívül gorombán fojtotta bele a szót az őt köszöntő nagyprépostba: „Nem vagy méltó rá, hogy fogadjalak, s nem vagy méltó papi méltóságodra sem! Börtönben a helyed, s hatalmamban áll fejedet venni!” Kecskeméti a Szentírás szavaival válaszolt: „Isten igazságot szolgáltat (Deus justitias judicabit)!” Mire Heister újra kifakadt ellene: „Te is a Rákóczi-pártiakkal tartasz, azt állítottad, hogy Rákóczi jogosan fogott fegyvert a császár őfelsége ellen!”⁶³ Ezután 24 órára Iller sátora mellett fogságra vetette Kecskeméti, s 30-án csak néhány tiszt és a ferences tábori káplán kérésére engedte ismét maga elé. Kecskeméti bocsánatért esedezett, s Heister engedékenyebben bánt vele. Kiadta a város számára a kívánt oltalomlevelet, amelyben a templomoknak és a kanonokok házainak is védelmet biztosított. Ugyanakkor kikötötte, hogy az elmenekült lakosok térjenek vissza otthonaikba, és tegyék le a hűségesküt.

Ami ezután következett, azt nem csupán háromszáz év távlatából nehéz megérteni, de már a kortársak is példátlan kegyetlenségű kihágásként értékelték. Heister ugyanis másnap, május 31-én szombaton katonákat küldött Veszprémbe, s kiadott védlevelével mit sem törődve, szabad rablást engedélyezett számukra. Háborúban – különösen rossz, hiányos hadellátás idején – a katonaságnak engedélyezett szabad rablás intézménye (többnyire azért bizonyos korlátok között, például néhány órára vagy néhány napra és legalább a megszentelt helyeket megkímélve) helyenként még a 20. században is előfordult. A zsákmány a korabeli hadseregek ellátásának bevett módja, a lázadással vagy a lázadók támogatásával vádolt települések elpusztítása pedig széles körben alkalmazott gyakorlat volt, ám az írásban biztosított védelem megszegése egy hadsereg főparancsnoka részéről hallatlan kegyetlenségre, embertelen cinizmusra vall. Persze pontosabban kellene ismernünk a részleteket. Lényeges kérdés, hogy Heister valamiféle „ördögi terv” részeként állította-e ki a védlevelet abban a tudatban, hogy azt meg fogja szegni, sőt éppen a védlevél kiállításával kívánta megakadályozni, hogy lakói üresen hagyják városukat, elmenekítsék értékeiket vagy épp védekezésre gondoljanak. Vagy – s ő maga később ezzel védekezett, s mintha az áldozatok elbeszéléséből is

⁶³ Kecskeméti és Heister párbeszédéből mindössze ennyit ismerünk, a Rhé Gyula által 1926-ban „feltárt” forrást nem ismerjük, a nagyprépost üdvözlő szavainak („Sok szenvedés után jobb jövőt remélve...”) hitelessége így erősen kétséges. SZERZŐ NÉLKÜL: Veszprémváros jelmondata. *Veszprémmvármegye*, 1926. febr. 21. 3. Lásd alább: 139. lj. (A tanulmány 2. részében!)

ez derülne ki – éppen azon bősziült fel, hogy Babocsay a meghódolás helyett elmenekült, s a lakosság nagy része sem tért vissza a Bakony rengetegeiből, azaz védlevelét a „hitszegőkkel” szemben semmisnek tekintette. Mint látni fogjuk, az események menetéből annyi azért következtethető, hogy a város feldúlása közben mintegy „elszabadult a pokol”, s a legsúlyosabb kegyetlenségek – az egész város és benne a székesegyház kifosztása és felégetése, a papok bántalmazása, mely egyikük halálát is okozta – eredetileg talán nem álltak Heister szándékában. Ez persze semmit sem von le felelősségéből, hiszen ha nem adott is parancsot a bántalmazásokra, Heister előzőleg kinyilvánított ellenséges magatartása, a nagyprépost szidalmazása és fogságra vetése, Széchényi Pál érsekkel való konfliktusa, a veszprémiek iránti közismert gyűlölete bizonyára bátorítólag hatott katonáira és tisztjeire, akiket tetteik elkövetése után sem büntetett meg, a rablásnak a következő napon sem vetett véget, a papokat pedig az első atrocitások után további meghurcolásoknak tette ki. Nem lehet teljes egészében a fegyelmezetlen és fegyelmezhetetlen irreguláris rác–horvát katonaságra sem fogni az elkövetett kegyetlenségeket, mert abban a német zsoldosok is élen jártak, a nagyprépost bántalmazóinak egy része például a vértések közül került ki. A tisztek sem álltak a helyzet magaslatán, Iller őrnagyot forrásunk mintha jobb érzésű katonaként ábrázolná, de nincs rá egyértelmű utalás, hogy bármit is tett volna a vérengzések megakadályozására.⁶⁴ Mint látni fogjuk, egyedül a császáriak tábori lelkésze és Heister seborvosa mutatott példát emberségből és hivatástudatból, nagy kár, hogy személyüket nem tudjuk azonosítani!

De térjünk vissza az események pontos menetéhez. 31-én Peter Viard ezredes és a már említett Iller János őrnagy vezetésével katonaság vonult a városba, s kíséretükben volt Vánossy Lőrinc fehérvári harmincados is.⁶⁵ Elkérték a székesegyház kulcsait, azt ígérve, hogy semmiféle kárt nem okoznak, a templomi felszerelést és a levéltárat megkímélik. A kor bevett szokása szerint a városi nemesek és előkelőbb polgárok a templomba menekítették mozdítható értékeiket, s a fosztogatás ezeknek a ládáknak a feltörésével kezdődött. A katonák utána betörték a ferencesek rendházába, s reggelit parancsoltak maguknak. A kanonokok is ott húzták meg magukat, mert nem mertek házaikban maradni, s rettegve figyelték a fosztogatásokat. A barátok kapusa

⁶⁴ A március végi pécsi és környékbeli mészárlások alkalmával a reguláris tisztek és császári tisztviselők mindent megtettek a polgári lakosság védelmében, van tehát összehasonlítási alapunk a felelősség megállapításához.

⁶⁵ Ő nyilván a kurucok pártján lévők javainak összeírását és a kamara számára történő lefoglalását kapta feladatul. Nevét egyébként kíméletlen zsarolásaival, két évtizeden át folytatott harácsolásaival tette ismertté. LAUSCHMANN 1998. 18–23.

kihívta a nagyprépostot – talán mert a tisztek személy szerint őt keresték, vagy hogy figyelmeztesse a székesegyházban megkezdett fosztogatásokra –, aki azonnal odasietett, s az egyik ládából négy kelyhet a tabernaculumba helyezett el. Elbeszélő forrásunk szerint erre Iller figyelmeztette, s e közlésből úgy tűnik, hogy először a tisztek nyitogatták a ládákat, de ők talán még megelégedtek volna a világiak értékeinek megdézsmálásával, s hajlandók lettek volna a templomi felszerelést tiszteletben tartani. Amíg azonban Kecskeméti a kelyhek biztonságba helyezésével bíbelődött, a templomajtókat becsukták, s miközben más – talán a nagyprépostot kísérő? – kanonokok kimenekültek, addig Kecskeméti a templomban rekedt. A városban fosztogató katonaság időközben tüzeket gyújtott, s ekkor már lángokban állt az alsó- és a belsőváros is. Az ajtók bezárását valószínűleg úgy magyarázhatjuk, hogy a császári tisztek kezdték érezni, hogy kicsúszik kezükből az irányítás, és talán meg kívánták akadályozni, hogy a fegyelmezhetetlen tömeg is betörjön a templomba. Ekkor azonban már késő volt, a német, rác és horvát katonaság betörte az ajtókat és a már részben kiürített ládák tüzetesebb átnézésébe kezdtek.

A helyzet hasonló lehetett a dunaföldvári ferences rendház 1704. január 17-i kifosztásakor történetekhez. A házfőnök Rákóczihoz benyújtott folyamódványa szerint egyes kuruc tisztek Ilosvay Imre ezredes vezetésével a sekrestyéből az udvarra hordatták a lakosság értékeit tartalmazó ládákat, s Ilosvay a saját buzogányával kezdte azokat feltörni. A jobb érzésű katolikus tisztek (a fosztogatók protestánsok voltak) próbálták ugyan védelmezni a rendházat, de mindhiába fenyegetőztek a fejedelem hadiszabályzatainak tiltó rendelkezéseivel, Ilosvay „csak eljárt dolgában, valameddig meg nem töltözött”. Miután pedig eltávozott, „a katonaság azt kiáltotta, hogy csak a tisztek töltöznek a prédával”, és rátódulva a rendházra, mindent elraboltak, a berendezést, ajtókat, ablakokat „porig öszvetörték és rontották”, a bort megitták és kifolyatták, még a hordókat is összevagdalták, a télire való élelmiszert szintén elprédálták, a templomi felszerelést sem kímélték, s az atyák utoljára az ablakon keresztül ugrándozva menekültek ki az épületből.⁶⁶ – Mindezt nem azért idézzük itt ilyen részletességgel, hogy párhuzamot vonhassunk a kurucok és a császáriak pusztításai között, hanem azért, hogy a tömegpszichózis jelenségének tüzetesebb bemutatásával némi fogalmunk lehessen a veszprémi székesegyház kifosztása kapcsán itt-ott homályban maradó részletek tekintetében.

Ismét visszakanyarodva Kecskeméti nagyprépost kálváriájához, a templomba özönlő katonák előtt még sikerült kereket oldania (a fosztogatók nyilván mit sem törődtek vele): az ajtón ütött résen át kibújva eljutott a vár

⁶⁶ BÁNKÚTI 1976. 56. (Vö. 23. lj.).

kiskapujáig.⁶⁷ Ott azonban a rácok elfogták és megfosztották ruháitól, ingben, alsónadrágban menekült vissza az ajtó részén át a templomba, ahol egy pluviálét⁶⁸ öltött magára.

Ekkor német katonák rontottak be a sekrestyébe, és immár a templomi felszerelést kezdték fosztogatni. Feltörték a tabernaculumokat, s azok tartalmát (kelyheket, paténákat), továbbá a különböző miseruhákat, oltárterítőket, egyéb kelméket is elrabolták. A fosztogatás végeztével három katona – akiknek nyilván nem jutott elegendő zsákmány – kiráncigálta a nagyprépostot a sekrestyéből. Szidalmazták, ütötték-verték, kínozták, a templom kincseit követelték rajta. Mint látni fogjuk, ekkor még valóban voltak a székesegyháznak elrejtett kincsei, de Kecskeméti állhatatosan tűrte szenvedéseit (egyébként a pontos rejtékhelyet talán csak az őrkanonok ismerte), amelyek ezzel nem értek véget. A katonák leterítették, vértezett lábukkal háromszor megtiporták, majd csupasz lábait összekötve a főoltár előtt bottal ütlegették. Szakállánál fogva vonszolták végig a templom kövezetén, majd szakállát kitépték. A Szent Mihály-oltár előtt az egyik katona végül karddal ütlegette és vagdalta össze, és súlyos sebekkel, vérbe fagyva hagyták magára. Kecskeméti ekkor a már lángoló templom Szent György-kápolnájába vánszorgott, de ott sem lelt menedéket, mert újabb katonák érkeztek, akik ott is ütötték, rugdosták. Este felé Heister csapatainak tábori lelkésze, a már említett Kapisztrán-rendtartománybeli ferences atya mentette ki a kápolna ablakán bemászó újabb katonák kezéből. Mezítláb vezették át a templom kövezetére hullott, még parázsló üszkőkön át. Fedetlen fővel, lóra ültetve hurcolták ki a városból, s Heister fél-mér földnyire lévő táborába vitték, ahol a marsall seborvosa (chirurgus) vette gondjaiba, de sebeinek ellátása után is súlyos fájdalmak közt, álmatlanul töltötte az éjszakát.

A következő napon (június 1-jén, vasárnap) ismét katonaság vonult Veszprémbe, s ekkor tárták fel a székesegyházi rejtékhelyet, ahová előzőleg, Heister érkezésének hírére befalazták a templomi kincseket és néhány világi előkelő értékeit. A munkát az őrkanonok jelenlétében elvégző olasz kőműves árulta el a titkot, de nem tudjuk, hogy önszántából (jutalom reményében) jelentkezett-e az információval, vagy a dolog kiszivárgása után fogták vallatóra, s féltelmében lett árulóvá.

⁶⁷ Ez a kiskapu a székesegyház szentélye mellett volt, ahol napjainkban a Királynék lépcsője felérkezik a várba. Alapfalai az elmúlt évek során különféle közműfektetési földmunkáknál többször megfigyelhetők voltak. Lásd erre HEGYI-KÉKESI-KRISTÓF-SZOBOSZLAY 2025. 38. A pontos lokalizációra és e friss topográfiai adatközlésre lektorom, Rainer Pál hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁸ Elöl nyitott papi palást.

Ugyanekkor a kegyetlenkedések is folytatódtak. Jambrekovich Pál hántai prépostot és éneklőkanonokot⁶⁹ megfosztották ruháitól, és oly súlyosan bántalmazták, hogy az amúgy is beteg, idős ember mozdulni sem tudott. A templomba menekítették, de harmadnapra meghalt. Több más kanonokot, köztük az olvasókanonokot is, saját házában kínoztak meg és fosztottak ki.

Június 2-án, hétfőn, Heister Kecskeméti nagyprépostot és a székesegyházi főesperest Fehérvárra vitette, a többi kanonok és plébános pedig Tihany felé indult. Előbbieket már három nap múlva visszakísérték a táborba, ahol napokig étlen-szomjan tartották őket a szabad ég alatt, majd a győri katonákkal együtt Győrre kellett távozniuk. Ott végre a székeskáptalan tagjai vették pártfogásukba sokat szenvedett társaikat.

Az a részletes tudósítás, amelyet a fentiekben követtünk, csupán az elhunyt éneklőkanonokot, Jambrikovics (idézett forrásunkban Jambrekovich) Pál hántai prépostot nevezi meg, s tisztségükkel említi a nagyprépostot, a székesegyházi főesperest, az őrkanonokot és az olvasókanonokot. Az előbbi kettő nevét (Kecskeméti Mihály és Nagy Ferenc) a fehérvári jezsuiták már idézett naplója közli,⁷⁰ az utóbbi kettőt pedig a többi kanonokkal együtt az egyházmegye történeti névtárának segítségével azonosíthatjuk.⁷¹ 1704-ben a veszprémi káptalannak – a javadalmak sorrendjében – a következő hat stalluma volt: nagyprépost (és püspöki helynök) – Kecskeméti Mihály, olvasókanonok – Csanaki Mihály, éneklőkanonok (és hántai prépost) – Jambrikovics Pál Péter, őrkanonok – Albert István, székesegyházi főesperes – Nagy Ferenc, mesterkanonok – Ságodi István.⁷²

⁶⁹ LUKCSICS 1912. 56. hibásan őrkanonoknak mondja, de a latin szövegben *cantor* szerepel.

⁷⁰ Sajnos a napló csupán a május 31-i dátumnál összegzi néhány sorban Veszprém feldúlását és Kecskeméti Mihály megsebesítését, majd az 1704. szeptember 30-a után következő, de az év júniusára vonatkozó feljegyzéseknél említi még, hogy Heister Kecskeméti nagyprépostot, Nagy Ferenc székesegyházi főesperest, Naczel György fehérvári káplánt, két idegen plébánost, végül egy fehérvári és egy veszprémi ferencst a táborába rendelt, hogy azután Győrbe kísértesse őket. ELTE EK Kt. Ab. 81. fol. 68v, 72r. – Kecskeméti nevét Illyés István címzetes püspök alább idézendő tudósítása is megemlíti, de keresztnévét hibásan Istvánnak mondja. Lásd 103. lj.

⁷¹ PFEIFFER 1987.

⁷² Pfeiffer adataihoz némi kiegészítést is hoz, illetve tisztségenkénti csoportosításban közli a kanonokok adatait HERMANN 2010. Különösen jó áttekintést ad a tanulmány végi táblázat (225.), ahol az egyes kanonoki stallumokra vonatkozó hiányos adatok is szembeötlőek. Az éneklőkanonoki és székesegyházi főesperesi tisztségek évenkénti adatsorában 1704-nél mutatkozó hiátus azonban szinte teljes bizonyossággal áthidalható Csanaki Mihály és Nagy Ferenc személyével. Utóbbit a fehérvári jezsuiták többször idézett diáriuma is „cathedralis et canonicus Wesprimiensis” címmel illeti: ELTE EK Kt. Ab. 81. fol. 72r.

Kecskeméti Mihály, szegény Jambrikovics Pál Péter és Nagy Ferenc sorsáról nem tudunk többet, mint amit fentebb elmondtunk, Kecskemétivel kapcsolatban talán annyit érdemes kiegészítésül megjegyezni, hogy ő valószínűleg vissza sem tért többé Veszprémbe, 1710-ben állítólag Sopronban hunyt el.⁷³ Minden bizonnyal Csanaki Mihály olvasókanonokra vonatkozik forrásunk azon megjegyzése, hogy több más kanonokkal együtt őt is saját házában bántalmazták és fosztották ki, további sorsáról semmit sem tudunk.⁷⁴

Albert István örkanonokra komoly feladatként hárult a székesegyház kincseinek elrejtése, s erre idézett forrásunk is utal, midőn az előzőleg az ő jelenlétében elfalazott kincsek rejtékelyének feltárását az olasz kőműves árulásának tudja be. Éppen a kincsek elrablása folytán szerezhettünk tudomást az 1704. évi események újabb részleteiről Albert örkanonok által. 1714-ben ugyanis ő állított ki bizonyítványt Babocsay Pál részére arról, hogy a felkelés idején a székesegyházban letett két ládáját a császáriak kirabolták,⁷⁵ mely alkalommal maga Albert is csak futással menekülhetett meg Heister katonáitól. Örkanonoki feladatkörének súlyos terhét jól mutatja, hogy 1718-ban – már éneklőkanonokként – 200 rajnai forintot fizetett a székesegyháznak önként, az 1704-ben elrabolt ezüsttárgyak fejében. A káptalan erre való tekintettel minden további felelősség alól mentesítette őt és rokonait, örököseit.⁷⁶ Végül Ságodi István mesterkanonokról semmilyen adatunk sincs a május 31-i események kapcsán,⁷⁷ de bizonyosan ő is a városban tartózkodott, mert a veszprémi anyakönyv májusi bejegyzéseiben több alkalommal is szerepel mint keresztelést végző pap.⁷⁸

Ekkortájt azonban leginkább egy Horváth András nevű pap szerepel a keresztség szentségének kiszolgáltatójaként, így a vérengzést megelőző na-

⁷³ Hármuk adatai: PFEIFFER 1987. 124., 132–133., 161.

⁷⁴ PFEIFFER 1987. 83. 1701. áprilisi, HERMANN 2010. 202. pedig már 1703. július 10-i dátummal közli a személyére vonatkozó utolsó ismert adatot.

⁷⁵ Babocsay Pál Babocsay Ferenc fivére volt, 1704-ben mindketten kuruccá lettek, s mint láttuk, éppen Ferenc átállása és elmenekülése váltotta ki Heister haragját a veszprémiek ellen. Úgy tűnik, még az év folyamán mindketten visszatértek a császár hűségére, csak-hogy Ferenc 1705-ben újra kuruc fogságba esve még egy lehetőséget kapott Bercsényitől, s 1710-ben immár brigádérosként a romhányi csatában hősi halálával bizonyította, hogy rászolgált a bizalomra. Öccse, Pál viszont 1704 után mindvégig kitartott az uralkodó hűségén, s császári tábornokként hunyt el 1727-ben. PÁLFFY 1998. 137–138.

⁷⁶ PFEIFFER 1987. 68.

⁷⁷ Uo. 186–187.

⁷⁸ VFL VI.157.c. vol. I. – NB. Az anyakönyv eredeti példánya csak a legutóbbi időben került elő a veszprémi Szent Mihály-plébániáról, így az MNL OL mikrofilmtárában csupán az 1816. évi másolati példányról készült felvételek tanulmányozhatók! HERMANN 2010. 192. (52. sk. lj.).

pon, május 30-án is. Személyéről azonban nem tudunk közelebbit, csupán azt, hogy 1701-ben szentelték fel Nagyszombatban a veszprémi egyházmegye szolgálatára.⁷⁹ Mindenesetre úgy tűnik, hogy a kanonokok mellett több más pap és szerzetes is szenvedő részese lehetett az eseményeknek, de az eddig feltárt források csupán a fent ismertetett adatokat tartalmazzák.

Még így is elmondhatjuk, hogy a papok ellen elkövetett kegyetlenkedésekről maradt fenn a legrészletesebb tudósítás, hiszen ők maguk és társaik írástudó, egyházuk történetét hivatásból is papírra vető emberek voltak, s az egyház hierarchikus és közösségi szervezete biztosította, sőt megkívánta az eset írásos rögzítését, egymás tudósítását. A város népének szenvedéséről már jóval kevesebbet tudunk, de Széchényi Pál alább idézendő levele szerint a katonák korra és nemre való tekintet nélkül kegyetlenkedtek a lakossággal, s a lányok és asszonyok ellen elkövetett erőszakoskodásokra külön is kitért. A későbbi források között még egy, kimondottan a város feldúlásához kapcsolódó adat bukkant felszínre: Heister katonái elrabolták a Hegyi család armálisát, s egy német dragonyos azt Győrött pénzzé is tette. Egy Szűcs András nevű mesterember vásárolta meg, aki felismerve az oklevél jelentőségét, egy Lőrinc napi vásár alkalmával Veszprémbe vitte, felkutatta jogos tulajdonosait, s „becsületes megtalálóként” mindössze 6 forintot kért érte.⁸⁰

Végezetül a várost ért pusztítást jól jellemezhetjük az adatok hiányával is: a már említett anyakönyvben ugyanis a folyamatos keresztelési bejegyzések május 30-án megszakadnak, a 31-i borzalmas eseményekről egy, a korábbiaktól eltérő kézzel írt mondat tudósít,⁸¹ s csak november 19-étől vezetik ismét folyamatosan a matrikulát. A felégetett, kirabolt város tehát hónapokig pusztán állhatott, lakóinak zöme pedig bujdosni kényszerült, s az élet csak lassan zökkent vissza a régi kerékvágásba.

Az esemény visszhangja a kortársak körében

A kegyetlen pusztítás híre természetesen széles körben elterjedt, de forrásainkban erről is csak szórványos adatokat találhatunk. Feltűnő, hogy kimondottan kuruc eredetű tudósítás nem is maradt fenn.⁸² Magáról az eseményről (és egyben annak visszhangjáról) legkorábbi forrásunk Széchényi Pál kalocsai érsek és veszprémi apostoli kormányzó levele I. Lipót császárhoz. A le-

⁷⁹ PFEIFFER 1987. 507.

⁸⁰ TÓTH 1994. 20.

⁸¹ „*Clades et terribilis desolatio Veszprimien[is] facta e[st] die 31. id est ultima Maji, die Sabbati.*”

⁸² Sem Forgách, sem Esterházy, sem Rákóczi levelezése nem maradt fenn ezekből a hetekből, s Bercsényi ismert levelezése sem utal a veszprémi esetre.

vél eredetijét azonban nem ismerjük, szövege pedig két változatban, eltérő keltezéssel jelent meg. A hitelesnek tűnő dátumot az a változat tartotta fenn, amely az érsek és Rákóczi közötti béketárgyalások irataival együtt jelent meg egy francia kiadványban. E híres mű két (csupán formátumában eltérő, egy negyed- és egy tizenkettedrét alakú, két-, illetve hatkötetes) kiadása tartalmazza többek között Rákóczi Emlékiratait és egy annak bevezetőjéül szolgáló magyar történelmi összefoglalást is.⁸³ Ez utóbbi munka Rákóczi diplomatájától, Brenner Domokos apáttól származik, aki a kurucokhoz való csatlakozása (1705) előtt Széchényi Pál titkára volt, s természetesen ő rendezte sajtó alá az érsek békeközvetítő kísérletéhez kapcsolódó iratokat is.⁸⁴ Nyilván hiteles dokumentumokra támaszkodott, hiszen rendelkezésére állhattak az iratok fogalmazványai, másolatai, amelyeket titkári feladatköréből adódóan tarthatott magánál, nemcsak mintegy véletlenül, az iratok őrzésének beidegződése okán, hanem a hiteles dokumentumok iránti tiszteletből, azok későbbi felhasználásának történetírói szándékától vezérelve is. Az emigrációban, részben propagandisztikus céllal készült művének megírásakor azonban a hiteles dokumentumok szerkesztését, a rendelkezésére álló szövegek stiláris javítását, olykor azok célzatos átírását és elhelyezését is feladatának tarthatta.⁸⁵



Széchényi Pál
(MNM Történelmi Képcsarnok)

A levél másik kiadása a Széchényi Pál érsek levelezését közreadó Miller

⁸³ MARCHAND 1739. [a továbbiakban: *Histoire...*] I–II. (in-4°) és I–VI. (in-12°).

⁸⁴ Lásd Köpeczi B. kísérő tanulmányát Rákóczi Emlékiratainak kritikai kiadásához: AR III/I. 432–437., továbbá: KÖPECZI 1996. 78–101. – Időközben az említett történelmi összefoglaló modern fordítása is megjelent Köpeczi tolmácsolásában és előszavával: BRENNER 2003.

⁸⁵ Nyilván ezzel magyarázhatjuk, hogy Heister fentebb tárgyalt április 12-i levelét olyan kivonatolt átírásban közölte, hogy utóbb még Millert is megtévesztette, aki azt az eredetitől eltérő, teljesen más levélként, május 19-i dátummal adta ki ismét. *Histoire...* (in-4°) I. 215. és (in-12°) II. 210–211. (Vö. 11. l.).

Jakab Ferdinándtól származik, de az ő forrásának nem sikerült nyomára bukkanni.⁸⁶ A Brenner által közölt szövegtől eltérő változat hitelességéhez azért férhet kétség, mert ismeri ugyan a francia kiadást, sőt hibásnak minősíti annak keltezését, az események kronológiája alapján mégis bizonyosra vehetjük, hogy Miller dátuma a hibás. Brenner ugyanis Sümegről, június 2-áról, Miller viszont Székesfehérvárról, május 15-éről vagy 16-áról⁸⁷ datálja a levelet! Fentebb idéztük a Wienerisches Diarium tudósítását a csíkvári ütközet kapcsán, miszerint az érsek a május 22-ei harc előtt csak egy órával hagyta el a kurucokat.⁸⁸ Ehhez képest kiadott levelezése szerint – bár a több ízben tetten ért keltezési hibák óvatosságra intenek – a főpap 22-én még Pakson, 30-án pedig már Sümegen tartózkodott.⁸⁹ Már önmagában azt is érdekes lenne tudni, pontosan mikor, milyen útvonalon tért haza az érsek, de jelenlegi ismereteink alapján elfogadhatjuk az *Histoire*-ban megjelent keltezést, s így Széchényi Pál sümegi palotájában, június 2-án értesülhetett a veszprémi szörnyűségekről, bizonyára a Heister táborából Tihany felé induló kanonokok egyikétől. Azonnal levelet írt a császárnak, a következő tartalommal: futár által vette őfelsége május 12-i levelét Lamberg gróf küldetéséről (őt a fegyverszüneti tárgyalásokra küldték Heister mellé), ám ezzel a béke előmozdítását szolgáló jó hírrel együtt vette a Heister tábornagy veszprémi kegyetlenkedéseiről szóló tudósítást is. A gyászos hírt egyik veszprémi kanonokja hozta még a császár levelét kézbesítő futár jelenlétében, s részletesen beszámolt neki a szörnyűségekről: Heister adott szavát és védlevelét megszegve az elmúlt szombaton a városra szabadította német, majd rác katonaságát, és teljes szabadságot engedett nekik a polgárság és a klérus elleni fellépésre is. Mindennek következményeként a házakat és a templomokat kifosztották, a kanonokokat nem csak értékeiktől, de ruháiktól is megfosztották, többüket barmok módjára, lovak között hajtották a táborba. A nagyprépostot súlyosan megsebesítették, egy másik, idősebb prépost pedig életét vesztette (a levél egyik változata szerint, már idézett forrásunkkal egyezően a templomban hunyt el, a másik változat szerint benn égett saját házában). A nőket meggyalázták, számos, otthonukban tartózkodó, a lázadóktól távol maradt polgárt és nemest pedig lemészároltak.

⁸⁶ MILLER 1807. 245–247. (no. XCII. – NB. helyesen: CXII., vö. uo. 321.) Az itt kiadott levelek eredetiyeinek nagy része a következő jelzet alatt található: MNL OL P 623. I. köt. 8. sz. I. cs. Természetes azonban, hogy itt jobbra a Széchényihez írott misszilisek vannak meg, az általa írottakat a címzettek irathagyatékában kell keresni, a császárnak szólót Bécsben.

⁸⁷ A fejtregesztában és a marginális dátumban 15-e, a levél szövegében 16-a szerepel!

⁸⁸ Lásd: 44. ljj.

⁸⁹ MILLER 1807. 281–287. (no. CIV–CV.).

A város a székesegyházzal együtt a tűz martaléka lett, utóbbi századokon át megőrzött kincseit és iratait prédára hányták. A táborba vezetett kanonokokat Heister nemhogy védelmébe vette volna, de szidalmazta, gyalázta, fenyegette őket, s kikelt az érsek ellen is, akit főrebellisnek kiáltott ki, és súlyos megtorlást helyezett kilátásba. Mindezek után – írja Széchényi – a saját biztonsága is kérdéses, az efféle súlyos kilengések pedig a megkezdett béketárgyalások ügyét is teljesen aláássák.⁹⁰

Sajnos, a császár e levélre adott válaszát – ha válaszolt egyáltalán – nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy Heisternek legalább magyarázkodnia kellett. Állítása szerint ő csak Babocsay makacssága miatt gyújtotta fel Veszprémet. A templomot és a kanonokok házait szívesen megkímélte volna, de ez lehetetlen volt.⁹¹ A bécsi újság pedig mindössze egy rövid, közömbös hangnemű, sem az okokat nem firtató, sem a kegyetlenkedéseket nem részletező tudósításban közölte, hogy Heister „Várt ezredes urat 700 emberrel Veszprémbe küldte, amelyet kiraboltak, elpusztítottak és az összes ott található lázadót levágtak”.⁹²

Széchényi közben Pálffy Jánost is tájékoztatta az esetről, aki június 5-én szánakozva vette tudomásul a történeteket,⁹³ és a felelősséget ő is Heisterre hárította: „Szomorú szívvel olvasom Kegyelmed méltósága nékem írott böcsületes levelét, bánom teljes szívemből Heister Uram elkövetett rendetlenségét, ’s tartok attúl, netalántán Isten ő Szent Fölsége egy embernek rendetlenségéért mindnyájunkat megbüntessen. Ennyit tudok benne: nem Kegyelmes Urunk ő Fölsége akarja ez, a’ mit eddig elkövetett.” Úgy véli – folytatja Pálffy –, hogy Széchényi a császárt is tudósította az esetről, de azért az érsek levelét ő is megküldte Bécsbe a bátyjának [Pálffy Miklósnak], aki bizonyosan közölni fogja annak tartalmát az uralkodóval. „Weszprimiek dolgát kimondhatatlanúl sajnálom, én bizony nem approbálom; azért nem is bánám, ha valaki Heistert személyében derekassan megverné, de hogy Isten miatta ostorát sok szegénylegény szoldátra, ’s ő Fölsége ártatlan szolgálira eressze, nem kívánom.”⁹⁴ És jóllehet mindezek megtörténtek, senki mindazonáltal ő Fölsége kegyelmes-ségében ne kétségeskedjék, mert elhitetem magammal, hogy ő Fölsége vagy

⁹⁰ Terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhatunk a levél két változatának filológiai egybevetésére, itt csak tényszerű tartalmi összegzést adunk. További előrelépést egyébként is csak az eredeti példány vagy legalább egykorú fogalmazványa, másolata ismeretében tehetnénk.

⁹¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 424. Exp. 1704. fol. 678. no. 141. (1704. június, sine die).

⁹² WD, 1704. jún. 4–7. (no. 88.) [3.].

⁹³ MILLER 1807. 315–316. (no. CVII.).

⁹⁴ Széchényi Pál elkeseredésében valószínűleg olyasmit írt Pálffynak, hogy bárcsak az Isten büntetné meg a császári sereget, s Pálffy itt erre reagálhatott.

büntetetlenül nem hagyja Heister actáit, vagy pedig a' commandótól revocálni fogja, és helyette olly emberséges embert rendel, a' ki ő Fölsége fegyverét az ország sérelme nélkül hordozni fogja.”⁹⁵

Az eset nem csak a bánt, de több más, királyához hű magyar főurat is felháborított. Nádasdy Tamás 1704. június 7-én Bécsből tudósította bátyját, Nádasdy Ferenc tábornokot: „Besprimet, Vasont mind fölégette Haister Uram.”⁹⁶ (Nagyvázsony felégetésének hátterében az állhatott, hogy az első csíkvári ütközetben részt vett kuruc ezredes, Domokos Ferenc és Széchényi érsek is rendelkezett ott birtokokkal, Heister bizonyára rajtuk kívánt bosszút állni.) Ugyanezen a napon, nem tudjuk, hogy öccse levelének vétele után, vagy más hírforrás alapján írja szintén Bécsből Pálffy Miklós: „Haiszter uram progressus [előretörése – MK], úgy istentelenségi is alkalmassint Fölséges Udvarhoz deferáltattak [hírül adattak – MK].”⁹⁷

Bécsben a császár szövetségeseinek képviselőjét ellátó angol és holland követek is értesültek az ügyről. George Stepney angol követ már június 7-én tájékoztatta Charles Hedges minisztert Heister barbár tetteréről, s a veszprémi eset részletezése mellett a Fehérvárott és Pápán elkövetett hasonló kegyetlenkedéseket is megemlítette.⁹⁸ Négy nap múlva Stepney azzal egészítette ki a korábban írottakat, hogy a Heister katonái által elkövetett legutóbbi mészárlás áldozatává vált a veszprémi kálvinista püspök is hatezer felekezetéhez tartozó férfival, nővel és gyermekkel együtt. E téves (a püspökre nézve valótlan és a számadatok tekintetében is túlzó) hír forrását nem ismerjük, de a protestánsok által elszenvedett atrocitások propagálása a protestáns Anglia szimpátiájának kivívását szolgálta. Maga Stepney is azzal a felháborodott megjegyzéssel zárta tudósítását, hogy a császári tábornokok a jezsuiták biztatására az angol királynő vallását irtják, miközben őfelsége seregei mindent feláldozva küzdenek a Habsburg dinasztia megóvásáért.⁹⁹

A legrészletesebb és a történeti irodalomban a legmélyebb nyomot hagyó kortárs tudósítás Kéry Ferentől származik. A főúr rokonságban állott Bercsényi Miklóssal is,¹⁰⁰ személye így alkalmasnak látszott békeközvetítői fel-

⁹⁵ Nem tudjuk, Pálffy már ekkor önmagára gondolt-e, de bizony, jó pár évet kellett még várni, hogy az uralkodó végleg elmozdítsa Heistert, s Pálffyt nevezze ki a helyére.

⁹⁶ OSzK Kt. FH 181. II. fol. 56r. (no. 114.).

⁹⁷ Uo. fol. 60r. (no. 116.) Címzés nélkül, de e levél is minden bizonnyal Nádasdy Ferencnek szólt.

⁹⁸ AR II/I. 300. (no. 131.).

⁹⁹ Uo. 308. (no. 134.) – Vö. 123–125. lj. (Lásd a tanulmány 2. részében!)

¹⁰⁰ Fivére, Kéry János a kuruc főgenerális második feleségének, Csáky Krisztinának korábbi házasságából született leányát, Erdődy Margitot vette feleségül.

datra, ezért Bécsben a fegyverszüneti tárgyalásokkal kapcsolatos egyeztetést bíztak rá. Június 11-étől 13-áig, éppen a koroncói csata idején tartózkodott Forgách Simon győrszemerei táborában. Két nappal a csata után, 1704. június 15-én, Lánzsérből hosszú levélben számolt be Pálffy Miklós koronaőrnek a kuruc táborban szerzett híreiről és személyes tapasztalatairól: Megérkezése után azonnal felhívta a kuruc tábornagy figyelmét a békekötés kedvező lehetőségére, de azt a választ kapta, hogy ő maga ugyan „valamint azelőtt, úgy most is igaz szívvvel cooperálni kész”, csakhogy Heister kegyetlenkedései miatt a fejedelem megparancsolta, hogy „semmibe ne ereszkedjék Forgách uram, [az ő – MK] híre nélkül”. Forgách azonnal írt a fejedelemnek, s a válasz megérkeztéig kívánta Kéryt maga mellett tartani. Heister kegyetlenkedéseit pedig – nyilván Forgách elmondása után – a következőképp részletezte: A császári fővezér „az rácok által tudnya illik Győri Sz[ent] Martomba mind levágatta az barátokat; Wesprint előbb megsarcoltatván, azután fölégetvén, az népét levágatván, az Captolont elrontatván, úgy az Captolon személyeket levágattatván; az egyik pediglen épen akkor misse fölött lévén: az oltárnál fejét vévén, az oltáron tüzet rakván az pogányok, az asszonyok saját gyermekét az anyjokkal megölettetvén, nyársra vonyattatván, megsüttetvén, erővel megétetvén, azután elevenyen verembe vettetvén az anyjokat is”.¹⁰¹

Bár Kéry tudósítását szinte mindenütt primer forrásként idézik, egyértelmű, hogy nem első kézből származó információkat közölt levelében. A legvadabb kegyetlenkedések is megtörténhettek – sajnos, még napjainkban is megtörténhetnek –, ez esetben mégis úgy véljük, hogy Kéryhez már olyan rémhírek jutottak el, amelyek nem igazolhatók. Az oltárnál lefejezett pap mártírhálálát sem az érsek levele, sem a nagyprépost és a többi kanonok élményein alapuló feljegyzés nem említi. A Dunántúlon harmadfél hónap leforgása alatt számtalan helyen (Pécssett, Siklóson, Tolna, Baranya, Somogy falvaiban és mezővárosaiban, Veszprémben és másutt) történt vérengzésekről valós és valótlán hírek kelhettek szárnyra, s a különböző megtörtént esetek is összekuszálódva hagyományozódhattak tovább. Korábban idéztük Esterházy Antal április 17-i levelét, mely szerint a veszprémiek „az szomszédságokban sok

¹⁰¹ A levelet elsőként Thaly adta ki a Pálffy-szeniorátus pozsonyi levéltárából: THALY 1890. 454. A vonatkozó részletet újabban Benda K. is idézi, immár a Szlovák Központi Állami Levéltárból: BENDA 1980. 144. (11. sk. lj.). Bánkúti Imre szintén Pozsonyban másolta le a levelet teljes terjedelmében, s gépelt átirásban van meg irathagyatékában. Ma is a Thaly által megadott jelzet alatt található: Slovenský Národný Archív, Pálffy család központi levéltára, Rubrica N. Arm. VII. Lad. 4. Fasc. 1. no. 59. (A két nyomtatásban megjelent változatot egyeztetjük Bánkúti átirásával, Thaly és Benda téves adataira lásd még a következő fejezetet is.)

gyermeknek elevenyen való megsütésüket” látva, már a rácok akkoriban elkövetett kegyetlenkedéseitől elborzadtak,¹⁰² így Kéry tudósítása a gyermekek és anyák ellen elkövetett iszonyatosságokról éppúgy lehet valótlanság, mint Veszprémben vagy másutt ténylegesen megtörtént valóság.

A hír nyilván az egyházon belül is terjedt, ám ennek egyelőre csak Illyés István szentjebbi apát, esztergomi éneklőkanonok és samandriai választott püspök krónikájában találtuk nyomát. A főpap Nagyszombatban vezetett jegyzései a kuruc szabadságharc értékes forrása, maga a szerző pedig 1705 és 1707 között Rákóczi Szenátusának is tagja volt. Az 1704. június 13-i koroncói csatához kapcsolódva jegyezte fel a következőket: „Néhány nappal azelőtt [ti. az említett csata előtt – MK] a Heister-féle csapatok Veszprémet kifosztották és rettenetesen feldúlták, sőt még az egyházi férfiakat sem kímélték. A helység káptalanjának főtisztelendő prépostja tíz helyen szenvedett sebesülést (ő Kecskeméti István úr), akinek felépülése kétséges. Hasonló sorsra jutott néhány héttel korábban a Monastelli generális vezette rácok miatt Pécs városa: a magyar lakókat lemészárolták, még az egyházi személyeket és szerzeteseket is. Ezeket Budáról írják június 17-i kelettel.”¹⁰³

Felhasznált források és irodalom

ELTE EK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest

Kt. = Kézirattár

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

G 15 = A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára

G 19 = A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, Fejedelmi Kancellária

G 25 = A Thököly- és a Rákóczi szabadságharcok levéltárai, Megyék és városok iratai

P 396 = Magánlevéltárak, Károlyi család nemzetségi levéltára, Acta Publica

P 566 = Magánlevéltárak, Radvánszky család radványi levéltára

P 623 = Magánlevéltárak, Széchényi család levéltára, Törzslevéltár

MNL BAZVL SFL = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára, Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Sátoraljaújhely

IV.2001.b. = Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének,

¹⁰² Lásd: 22. lj.

¹⁰³ KNAUZ 1865. 887.

Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai, Szirmay-Kazin-
czy-féle történelmi iratok

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest

KT = Kézirattár

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Kt. = Kézirattár

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien

KA = Kriegsarchiv

VÉK = Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém

VI.157.c. = Plébániai levéltár, Veszprémi Szent Mihály-plébánia levéltára,
Anyakönyvek

AR I/I. = *II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival*. 1703–1712. Közli: Thaly Kálmán. I. (1703–1706.) Pest, 1873. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy I.)

AR II/I. = *Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára*. Angol levéltárakból közli: Simonyi Ernő. I. [1703–1705.] Pest, 1871. (Archivum Rákócziánium. II. osztály: Diplomácia I.)

AR III/I. = *II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*. Fordította Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Budapest, 1978. (Archivum Rákócziánium III. osztály: Írók. II. Rákóczi Ferenc művei I.)

BALLAGI Mór (szerk.) (1855²): *Magyar példabeszédek, közmondások és szójáráások gyűjteménye*. Pest.

BÁNKÚTI Imre (1969): Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703–1711). In: PUSKÁS Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből*, II. Szekszárd. 87–166.

BÁNKÚTI Imre (1975): *A kurucok első dunántúli hadjárata. (1704. január–április.)* Budapest. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 78.)

BÁNKÚTI Imre (1976): *Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) I. rész. 1704. január 11–március 21.* In: KANYAR József. (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 7.* Kaposvár. 51–130.

BÁNKÚTI Imre (1977): *Iratok a kurucok első dunántúli hadjáratának történetéhez. (1704. január–április.) II. rész. 1704. március 22–április 30.* In:

- KANYAR József. (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 8. Kaposvár. 65–122.
- BÁNKÚTI Imre (1994): Pápa története a török uralom végétől a szatmári békéig (1683–1711). In: KUBINYI András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből. A kezdetektől 1970-ig.* Pápa. 201–224.
- BÁNKÚTI Imre (1996): Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban, I–II. Budapest. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 2.)
- BÁNKÚTI Imre (2005): *Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcban.* Veszprém. 18.
- BÁNKÚTI Imre (2005a): 1704: Két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsen. In: FEDELES Tamás – VARGA Szabolcs (szerk.): *A Pécsi Egyházmegye a 17–18. században.* Pécs. 33–51. (Séria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.)
- BÁNLAJY József (1941): *A magyar nemzet hadtörténelme. XVIII. – II. Rákóczi Ferenc nemzeti fölkelése. 1701–1714.* Budapest.
- BRENNER Domokos (2003): *A magyar fordulatok története.* Ford. és előszó: Köpeczi Béla. Budapest.
- HECKENAST Gusztáv (1996): Adalékok Pápa történetéhez a Rákóczi-szabadságharc idejéből. In: HERMANN István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből* 2. Pápa. 99–104.
- HEGYI Dóra – KÉKESI Márk – KRISTÓF Virág – SZOBOSZLAY Gergely (2025): Újabb adatok a veszprémi vár középkori és kora újkori várfalaihoz, erősítéseihez. *Veszprémi Szemle* 27 (2025/4) 25–54.
- HERMANN István (2010): A veszprémi székeskáptalan személyi összetétele 1700 és 1777 között. In: HERMANN István – KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Veszprém. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. / A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 179–225.
- HORNYIK János (1866): *Kecskemét város története oklevéltárral. IV. Kecskemét.*
- JENEI Károly (1977): Fejér megye a Rákóczi-szabadságharc idején. In: FARKAS Gábor (szerk.): *Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez,* 13. v. 14. [sorszámozási hiba!] Székesfehérvár. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv – A Fejér Megyei Levéltár Évkönyve 11.) 5–20.
- KATONA István (összeáll.) (2003): *A kalocsai érseki egyház története. II. rész, amely a mohácsi verség utáni kalocsai érsekeket öleli fel, az élő és elhunyt kalocsai kanonokokról és plébánosokról szóló életrajzi függelékkel.* Kalocsa.

- KATONA, Stephanus [István] (szerk.) (1805): *Historia critica regum Hungariae stirpis Avstiacae*. tom. XVII. ord. XXXVII. *Ab anno Christi MDCXCVII. ad annum usque MDCCV*. Bvdae.
- KÖPECZI Béla (1996): *Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája*. Budapest.
- LACZLAVIK György – MÉSZÁROS Kálmán – AVAR Anton (szerk.) (2011): *Acta Rákóciana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai*. Fotók: Czikkelyné Nagy Erika. Budapest. (DVD-ROM)
- LAUSCHMANN Gyula (1998): *Székesfehérvár története. II. A török kiűzésétől a 18. század végéig, 1688–1800*. Székesfehérvár. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből)
- LUKCSICS József (1912): Veszprém város újkori története (1552–1912). In: HORNIG Károly (szerk.): *Veszprém múltja és jelene*. Veszprém. 33–69.
- [MARCHAND, Prosper (szerk.)] (1739): *Histoire des Revolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime Gouvernement. Avec les Memoires du Prince François Rakoczzy sur la Guerre de Hongrie, depuis 1703, jusqu'à sa fin. Et ceux du Comte Betlem Niklos sur les Affaires de Transsilvanie*. A la Haye. (in-4°) I–II. és (in-12°) I–VI. (Az alcímek a kétkötetes változat címlapján szerepelnek.) – rövid.: *Histoire...*
- MÁRKI Sándor (1907): *II. Rákóczi Ferencz. I. 1676–1707*. Budapest. (Magyar Történeti Életrajzok)
- MARKÓ Árpád (1932): A koroncói csata. (1704. június 13.) *Magyar Katonai Szemle* 2 (1932/4) 190–217.
- MARKÓ Árpád (1960): *II. Rákóczi Ferenc háborújának 1704. évi hadműveletei*. S. l., (ms.) MTAK Kt. Ms. 10 272.
- MARKÓ Árpád (2003): *II. Rákóczi Ferenc csatái. (Válogatott tanulmányok.)* Sajtó alá rendezte [a bevezető tanulmányt írta, kiegészítő jegyzetekkel, bibliográfiával és mutatókkal ellátta]: Mészáros Kálmán. Budapest.
- MÉSZÁROS Kálmán (2000): Dunántúli lovasezredek Károlyi Sándor kuruc generális 1704. január–áprilisi hadjáratában. In: SÖPTEI István (szerk.): *„Huszárok a történelem forgószínpadán”*. Tudományos konferencia: Sárovár, 2000. szeptember 14–15. Sárovár. 49–75. (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai 5.)
- MÉSZÁROS Kálmán (2001): Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények* 114 (2001) 303–360. [Helyreigazítás a 2001. évi összevont tartalomjegyzék végén!]
- MÉSZÁROS Kálmán – TUZA Csilla (2023): Károlyi Sándor kuruc generális Bécs alatti portyái I. 1704. március 21–22. *Hadtörténelmi Közlemények* 136 (2023) 303–343.

- MILLER Jakab Ferdinánd (szerk.) (1807): *Epistolae archiepiscoporum Georgii Strigoniensis et Pauli Colocensis e comitibus Szécsényi ad pontifices, imperatores, reges, electores, principes, ministros, belliduces, aliosque illustres aevi sui viros datae, et vicissim ab illis acceptae*. I–II. Pestini.
- PÁLFFY Géza (1998): A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (16–17. század). In: TÓTH G. Péter (szerk.): *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről*. Veszprém. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 91–188.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai*. München. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- RÁCZ Imre (1929): *Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc. II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen. (A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei 4.)
- RATZENHOFER, Gustav (szerk.) (1879): *Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704*. Wien. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I. ser. VI.)
- RTü: *Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról*. I–II. A kötet[ek] anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a napló-részleteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket írta és a mutatókat összeállította Bánkúti Imre. Budapest, 1973. (Magyar Századok.) és 2. kiad. Budapest, 2004. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) [NB. A jobb szöveggondozás miatt mindig az első kiadást idézzük! – MK]
- SÍPOS Ferenc (2016): Felvidéki hadi események 1704 tavaszán. Kiadatlan részlet Markó Árpád monográfiájából. *Hadtörténelmi Közlemények* 129 (2016) 506–531.
- SZABÓ István (szerk.) (1940): *Galánthai és fraknói gróf Esterházy Antal levelei feleségéhez gróf Nigrelli Mária Annához 1701–1706*. Budapest.
- SZALAY László (1859): *Magyarország története*. VI. A karloviczi békekötéstől a szatmári békéig. 1700–1711. Pest.
- TÓTH István György (1994): A nemeslevelek feketepiaca a 18. században. In: ZIMÁNYI Vera (szerk.): *Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17–18. században*. Budapest. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 9.) 19–31.
- VÁRADI-STERMBERG János (1968): Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. *Századok* 102 (1968) 1038–1074. [A latin nyelvű forrásszöveget fordította: Kenéz Győző.]

VERESS D. Csaba (1983): *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete*. Budapest.

WAGNER, Franciscus (1731): *Historia Leopoldi Magni caesaris augusti. Pars II. Augustae Vindelicorum* [Augsburg].

Kulcsszavak: háborús pusztítás, Siegbert Heister, kalocsai érsek, Kecskeméti Mihály, Rákóczi-szabadságharc, Széchényi Pál, veszprémi püspök, veszprémi székesegyház, veszprémi székeskáptalan

Veszprém és egyeteme az ötvenes évek elején

Mit tudhatunk meg
a hidegháborús amerikai forrásokból?

SOMOGYVÁRI LAJOS

Veszprém University in the early 1950s.
What can we learn from the US Cold War sources?

In 1949, a new chemical university was founded in Veszprém, mostly for economic reasons: the industrialization of the Transdanubian region and the utilization of the capacities of the already existing chemical factories surrounding the town. In the study, the author examines this development from a new perspective, drawing attention to the CIA's and Radio Free Europe's public documents. These Cold War US sources are easily accessible online and present what US officials knew about Hungary on the other side of the Iron Curtain. The author analyses the establishment of the university in the context of Veszprém and the region, drawing the mental images of the city and its surroundings formed by American experts and officials. Collecting, selecting data, and creating different narratives constituted the limited Western knowledge about a communist country: universities, economic possibilities, and limitations were key factors in that process. The readers can see the building of a new institution and the first years, in a completely new, unique perspective.

Keywords: Central Intelligence Agency (CIA), communism, Radio Free Europe, Veszprém University

A Pannon Egyetem 2025-ben ünnepelte alapításának 75. évfordulóját, hiszen 1949-ben hozta létre a Minisztertanács a Budapesti Műszaki Egyetem új, Nehézipari Karát, melynek székhelyéül Veszprémet választotta a politikai vezetés. A döntésnek hivatalosan kettős indoklása volt: egyrészt a térségben jelen levő vegyipari kapacitások, gyárak gyakorlati lehetőségeket nyújthattak az elméleti oktatásnak, másrészt a Dunántúl extenzív iparosítását is kívánták szolgálni az egyetemi képzés létrehozásával.¹ A visszaemlékezések szerint Veszprém kiválasztásában döntő szerepe volt még a helyi döntéshozók

¹ MNL OL XIX.A.83. 299. jkv. 67. pont. Törvényjavaslat a Budapesti Műszaki Egyetem szervezetének módosításáról, valamint Miskolcon Nehézipari Műszaki Egyetem létesítéséről, 1949. július 29. 309. o.

(a megyei pártvezetés és az országgyűlési képviselő) lobbizásának és Rákosi személyes szimpátiájának is.² 1951-re önállósult az intézmény Veszprémi Vegyipari Egyetem néven (ez a mai Pannon Egyetem jogelődje), ami megfelelt az eredeti szándékoknak. Írásomban egy új nézőpontból vizsgálom ezt a folyamatot: a CIA és a Szabad Európa Rádió fennmaradt iratanyagából, hidegháborús USA-források alapján mutatom be, hogy mit tudhattak erről a Vasfüggöny túloldalán, mit tartottak fontosnak rögzíteni, és milyen következtetéseket vontak le ebből a hírszerzésben és a propagandatevékenységben. Az egyetem létrejöttét Veszprém és a régió kontextusában elemzem, felrajzolva a városról és környékéről az amerikai szakértők, hivatalnokok által kialakított mentális képzeteket.

A források sajátosságai

Az általam használt dokumentumok bárki számára hozzáférhetőek online, jöllehet az utóbbi időszakban a CIA anyagait nem mindig lehet elérni, többszöri próbálkozással járhat sikerrel a kutató, de vannak olyan források is, amelyek már csak az általam korábban lementett formában állnak rendelkezésre, a világhálón többé nem. Az első forráscsoport tehát innen, a CIA Elektronikus Könyvtárából származik (<https://www.cia.gov/>): itt a Freedom of Information Act (az USA jogi szabályozása, a közérdekű adatokhoz való hozzáférés) alapján tesznek nyilvánossá korábban titkos iratokat; a korpusz másik részét pedig a Közép-európai Egyetemhez tartozó Blinken OSA Archívum digitalizált anyagai (<https://catalog.archivum.org/>) jelentik. Ez utóbbi gerincét a Szabad Európa Rádió (SZER) gyűjteménye adja, melyben számos interjú található Ausztriába átszökött menekültektől, közülük volt olyan, aki részt vett a veszprémi egyetemi építkezéseken, és első kézből tudott beszámolni a tapasztalatairól. Az amerikai hírszerzés szintén használt elsődleges forrásokat (helyi informátorokat), de döntő részben a hivatalos magyar kiadványokból (újságcikkekből, rádióadásokból, statisztikákból, jogi szövegekből) próbált tájékozódni és jelentéseket készíteni a döntéshozók számára.

² POZSGAI 2024. Számos egyéb magyarázat és egyetemi legenda létezik még a Veszprém melletti választás megindoklására: BIRKNER 2005. Az egyik szerint például Gerő Ernő elszólásának volt köszönhető az egyetem létesítése Veszprémbe, aki egy előadásában pontatlanul fogalmazott arról, hogy megépül a második műegyetem vidéken, és Rákosi is szimpatizált az ötlettel. A város meglévő ipari háttere, a helyben lévő nagyon jó középiskolai rendszer, Veszprémnek mint a klerikális reakció fészkeének szellemi átalakítása – ezek mind-mind további magyarázó érveket szolgáltathattak az új felsőoktatási intézmény megalapításához.

Az iratok értelmezéséhez fokozottan szükséges a kritikai szemlélet,³ hiszen általunk nem feltétlenül ismert, előzetesen adott szempontok befolyásolták a különböző dokumentumok létrejöttét, erősen szelektált információanyaghoz férhettek hozzá a jelentésírók, a szövegek pedig gyakran rendkívül hiányosak nemzetbiztonsági vagy egyéb indokok miatt (ezekről később még lesz szó). Az így megismerhető narratívákat erőteljesen befolyásolta az antikommunista nézőpont, tehát csak a rendszer gyenge pontjait és negatív jellemzőit emelték ki a jelentésekben, amelyek fontossá válhattak az amerikai pszichológiai hadviselésben. Ugyanakkor a „felhasználók”, a korabeli amerikai döntéshozók, kommunikációs szakemberek számára fontos volt a tényszerűség, ezért a jelentések, összefoglalók meglepően informatívak, a mai olvasót meglepetésszerűen érheti, hogy mennyi mindent tudott az amerikai hírszerzés az ötvenes évek elejének zárt Magyarországról. A SZER osztrák és német menekülttáborokban felvett interjúiban szintén érezhető az ismeretlen kérdezők törekvése, hogy minél több részletet megtudjanak az általuk irányított beszélgetésben és az őket érdeklő témákban. Ilyen értelemben nagyon is hasznos a hidegháborús amerikai források kutatása, hiszen teljesen új nézőpontot nyújtanak a kommunista diktatúra hétköznapijainak jobb megismeréséhez.

A téma fontossága

Feltehető a kérdés, hogy miért volt ez az egyetem, illetve általánosságban az oktatás fontos az USA-adminisztráció számára az ötvenes évek elején? A hidegháborús szembenállásban, technikai-hadászati versenyben mind a Szovjetunió, mind az USA számára rendkívül lényegesek voltak a felsőoktatásról (különösen a műszaki, technológiai vonatkozásokkal bíró képzésekről) szóló információk. Ezt jelzi az amerikai hallgatók ügynökként való beszerzése, a Világifjúsági Találkozók hírszerzési terepként való kezelése vagy Moszkva titkos erőfeszítései, hogy a nagy nemzetközi ifjúsági szervezetekben kommunista befolyást építsenek ki.⁴ A keleti oldalról érkező emigráns diákoktól, oktatóktól szerzett információkat, a SZER által archivált interjúkat az USA Külügyminisztériuma is felhasználhatta a politikai előkészítés munkájában és saját propagandájában.⁵ Az oktatás helyzete felértékelődött ebben a kontextusban,

³ A balatonfűzfői Nitrokémiáról készült tanulmányomban írtam legutóbb a hasonló anyagok interpretációs korlátairól: SOMOGYVÁRI 2024.

⁴ KOTÉK 2005., PAGET 2015., SOMOGYVÁRI 2019.

⁵ NARA 864.43. Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Hungary, Education. January 4, 1950 – September 9, 1954. 4-2654. p. 1. A GALE Archive Unbound digitális adatbázisához három napig szabad hozzáférésem volt 2018 szeptemberében, ekkor töl-

témánk esetében az önálló egyetem létrehozásának tágabb társadalmi-gazdasági és katonai kontextusát is megismerhetjük a dokumentumokból, bemutatva azt a környezetet, amelyben létrejött a Veszprémi Vegyipari Egyetem.

Elsőként azt a mentális térképet mutatom be, amit az amerikai források felvázolnak: milyen információik voltak a nem publikus diskurzusokban a döntéshozóknak Veszprém városáról és a megyéről, az ezt körülvevő földrajzi, társadalmi, gazdasági háttérrel, és ebből milyen tudáshalmaz jött létre.⁶ Ezt követi az egyetem létrejöttéről szóló dokumentumok elemzése, melyekből számos eddig nem ismert részlet derül ki az építkezésről – természetesen a forráskritika itt is szükséges, illetve további kutatási irányokat eredményezhetnek a feltárt információk. A tanulmány összegzésében ezekről is szó lesz.

Veszprém és környéke: térben való elhelyezkedés és cselekvések

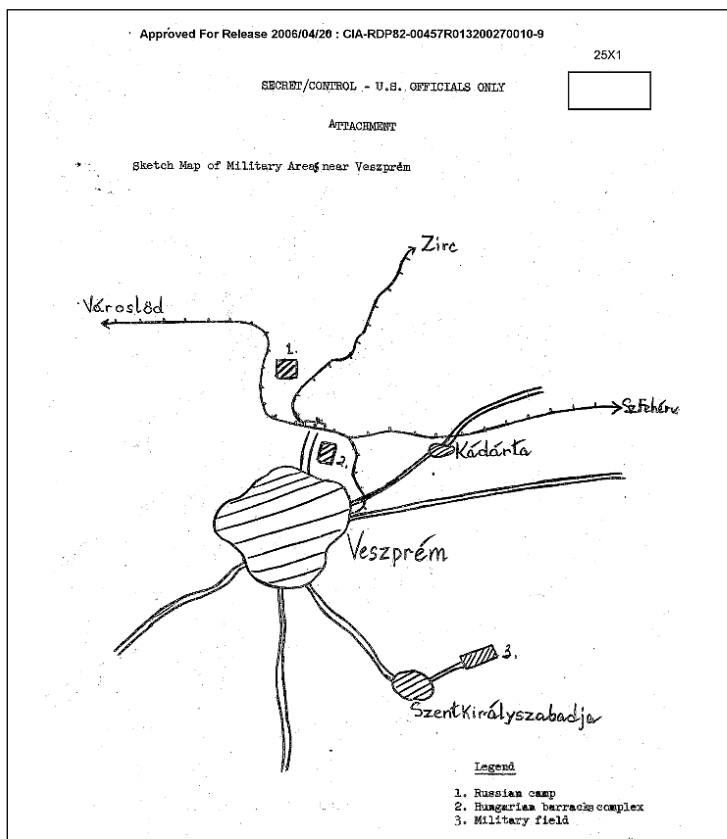
A CIA (és valószínűleg valamennyi külföldi hírszerzés) számára gondot okozott a magyar helységnevek, személyek azonosítása, rögzítése, a helyesírás és a nyelv számos nehézséget okozott ebben a tekintetben. Egyszerűbb volt a helyzet az amerikai hivatalnokoknak a tárgyalt esetben, hiszen a forrásokban csak kétféle változat szerepel, hol Veszprem, hol Veszprém néven jelenik meg a város, mely főleg hadászati és vegyipari vonatkozásai miatt volt fontos ebben az esetben. Először lokalizálniuk kellett a helyet: a CIA-források gyakran tartalmazznak olyan kézzel rajzolt, az út- és vasúthálózatot is bemutató térképeket, mint amit az első képen láthatunk.

Az 1952-ből származó CIA-dokumentum részletesen felsorolja a városban és környékén állomásozó magyar és szovjet csapatokat, felszereltségüket, illetve parancsnokaikat, ennek mellékleteként készült a térkép, feltételezhetően egy magyarul jól tudó hivatalnok tollából (ilyenek a nagykövetségen és a CIA-központban is voltak). Az első kép tetején láthatjuk, hogy mikor oldották fel a titkosítás alól a jelentést (Approved For Release 2006/04/20), amit egyébként eredetileg kiemelten érzékenynek minősítettek az adatok szempontjából, csak a kormányzatban dolgozó, megfelelő pozícióval rendelkező személyek számára hozzáférhetővé téve azt (SECRET/CONTROL – U.S. OFFICIALS ONLY).⁷ Számos egyéni katonai elemzést olvashatunk még a CIA-adatbázisban, többek között a jutasi repülőtérről, légvédelemről, harcálláspontokról és

töttem le számos USA külügyminisztériumi anyagot, ami magyarországi vonatkozású. Ez a forráscsoport nem elérhető egyébként ingyenesen.

⁶ LETENYEI 2008. 151.

⁷ CIA-RDP82-00457R013200270010-9. 3. o.



1.) Magyar és szovjet csapatok elhelyezkedése Veszprém térségében
(CIA-RDP82-00457R013200270010-9. 3.)

így tovább (mindezek egy külön elemzés tárgyai lehetnének hadtudományi szempontból). Ehhez kapcsolódott a hadi- és vegyipari kapacitások feltérképezése, beleértve olyan üzemeket, mint a napi 8 tonna, főleg géppisztolyba való gyalogsági lőszert gyártó Magyar Lőszerműveket Veszprém-Csererdőben⁸ vagy a Péti Nitrogént – ez utóbbi gyáregységről különösen részletes tervrajz született.⁹

Szemben a szigorúan csak gazdasági-katonai tényeket tartalmazó forrásokkal, az ugyanezen években (az ötvenes évek elején) keletkezett, Blinken OSA

⁸ CIA-RDP82-00457R007300170011-5. A magyar hadiiparról és a Lőszerművekről a korszakra vonatkozóan itt lehet részletesebben olvasni: GERMUSKA 2014.

⁹ CIA-RDP80-00926A00430030016-6.

Archívumban található emigránsinterjúk többet árulnak el nekünk a radikális kommunista átalakítás emberi oldaláról és hétköznapi megéléséről. Egy 25 éves veszprémi áruskísérő például, aki 1952 januárjában, Hegyeshalomnál lépte át illegálisan a határt, részletesen beszélt a Belspednél (Belföldi Szállítmányozási Vállalat) uralkodó viszonyokról, a munkahelyi környezetről és a feketepiaci árakról.¹⁰ Egy másik beszámoló a kiskereskedelem felszámolásáról és az államosításokról mondta el saját tapasztalatait és a szóbeszédet Veszprémben, részletesen felsorolva azokat, akik elvesztették az üzletüket – ilyen volt például Ring István, Bajcsy-Zsilinszky utca 2. szám alatti vaskereskedő, akit ezen túl két és fél évre börtönre is ítélték, nem tudni milyen váddal.¹¹ Kitelepítésekről, villákba betelepített majd újra kilakoltatott munkáscsaládokról és az ezeket kísérő önkényes rendőri akciókról szintén olvashatunk,¹² csakúgy mint a Püspöki Szeminárium felosztatásáról szóló hírt 1952 tavaszáról.¹³

A negyvenes évek vége, az ötvenes évek eleje a gyors, áttekinthetetlen változásokat jelentette a Magyarországon élők számára, melynek során teljes ártrendeződés ment végbe a tulajdonviszonyokban és a hagyományos struktúrákban (amit jól jelzett az egyház szerepének jelentős hangsúlycsökkenése a mindennapokban). A korlátozott nyilvánosságban kevés volt a megbízható információ, a hivatalos csatornáknak nem hittek az emberek, így terjedtek a rémhírek, ami alapvető sajátossága volt az ötvenes évek magyar valóságának, hiszen bármi hihetővé vált.¹⁴ Ebben a bizonytalan és rapszodikusán változó környezetben alakult meg a Veszprémi Vegyipari Egyetem, amelyről mind a CIA, mind a SZER iratai beszámolnak.

¹⁰ HU OSA 300-1-2:9/87. The Transportation Enterprise Belsped in Veszprem. 7 April, 1952. <https://catalog.archivum.org/catalog/b7WDA7E6wm> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

¹¹ HU OSA 300-1-2:9/564. Liquidation of Retailers in Veszprem. 18 April, 1952. <https://catalog.archivum.org/catalog/E7r5DLqj> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

¹² HU OSA 300-1-2:4/2323. Apartments Requisitioned in Veszprem to House Soviet and Hungarian Military Forces. 7 November, 1951. <https://catalog.archivum.org/catalog/Ryv81xJlZE> (A letöltés ideje: 2026. január 6.); HU OSA 300-1-2:5/2036. Expulsions from Veszprem. 15 December, 1951. <https://catalog.archivum.org/catalog/AE6znOY6Lp> (A letöltés ideje: 2026. január 6.); HU OSA 300-1-2:28/363. Despotice Police Actions at Veszprem. 12 September, 1953. <https://catalog.archivum.org/catalog/EPqYOGr7> (A letöltés ideje: 2026. január 6.). Először a burzsoának mondott tulajdonosokat telepítették ki, helyükre munkáscsaládokat és szovjet katonatiszteket költöztettek be, majd a proletárcsaládokat ismeretlen okokból, egy-két év ott lakás után „kiebrudalta” a veszprémi rendőrkapitány, akit nagyon gyűlöltek helyben. A lakások ezután üresen álltak.

¹³ HU OSA 300-1-2:9/687. Veszprem's Catholic Seminary Dissolved? Maerz 1952. <https://catalog.archivum.org/catalog/KWk1oPZm> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

¹⁴ A jelenséget a paraszti hétköznapi ellenállás „fegyvereként” elemzi: SCOTT 1985, 282.

A Veszprémi Vegyipari Egyetem „születése”



2.) A Veszprémi Vegyipari Egyetem A épülete. A felvétel 1949-ben készült
(Fortepan/Polinszky Tibor, 295659)

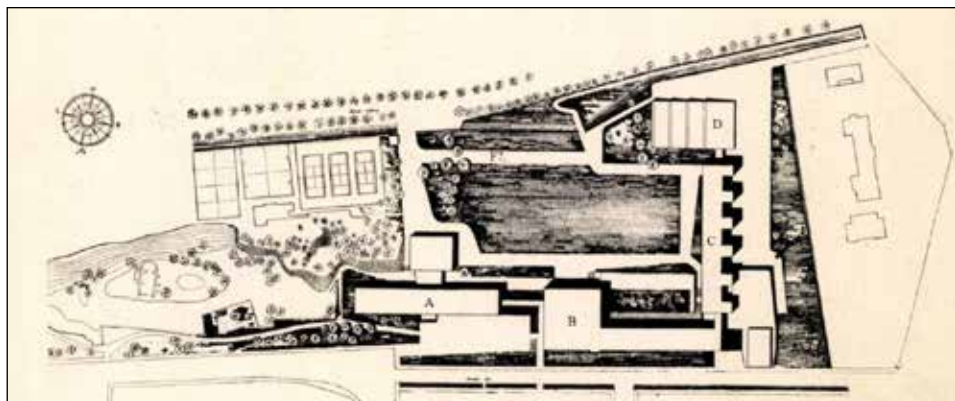
Az ötéves terv keretében 55 millió forintot fordított a pártvezetés a Veszprémi Vegyipari Egyetem létesítésére, ezzel összefüggésben 11.000 mérnök és 17.000 technikus kiképzését írták elő az országban, a megemelt számok teljesítésében pedig nagy szerep hárult Veszprémre.¹⁵ A második képen látható az egyetem átalakítás alatt álló 'A' épülete 1949-ből, a kifüggesztett molinó is hirdette a tervszámot, igaz, 1000 szakemberrel kevesebbet, mint az újságcikkekben szerepelt: „Előre a 10000 szocialista mérnökért!”. Polinszky Károly a kezdeti nehézségeket emelte ki 10 évvel később: egyszerre folytak az építkezések, és indult meg az oktatás egy eredetileg más célra épített, rohammunkával átalakított épületben, az építési tervek gyakran változtak, akárcsak a tantervek – a körülmények tehát nem voltak ideálisak, de az előírt célokat teljesíteni kellett.¹⁶ A munkaerőhiány mellett az anyagellátás sem volt zavartalan, gyakran az egyetem vezetőségének kellett előkerítenie a vállalatok tartalékkészleteiből

¹⁵ Szabad Ifjúság, 1951. szept. 9. Új egyetemeink is bizonyítják népünk szilárd békeakarátát. 1.; Népszava, 1951. szeptember 9. Felavatták a Közgazdaságtudományi Egyetem új épületét. Tanévnyitó ünnepségek az egyetemeken és főiskolákon. 3.

¹⁶ POLINSZKY 1959. A pénzügyi „palotát” kapta meg az egyetem (BIRKNER 2005 238.), ez lett az 'A' épület. Hozzá kell tenni, hogy 1950-ben még a háború nyomait viselte a 18 ezres Veszprém, a romos kisvárosban sok épület üresen tátongott, az egyetem pedig a város szélén volt: MESKÓ 1999. 24.

a folytatáshoz szükséges mennyiséget.¹⁷ Az amerikai forrásokból kibontakozó kép alátámasztja ezeket a megállapításokat, a helyszíni tapasztalatokon alapuló jelentéseket alább ismertetem.

Az egyetemi építkezést a kiszámíthatatlanság jellemezte az OSA archívumában fennmaradt két beszámoló szerint: egy ismeretlen, meg nem erősített forrás szerint gyors kampánymunkában kellett felhúzni az épületeket, ahol egyre-másra követték el a hibákat. A munkáért felelős veszprémi Magas és Mélyépítő Nemzeti Vállalat vezetősége havonta változott, 1952 elején már a negyedik főépítésvezetőt nevezték ki Sánki István személyében, aki eredetileg pallér volt, gyorstalpalón képezték át „építésmérnökke”. Sánki a 'D' pavilon építésénél az első emeleti födémnél elhasználta az összes gömbvasat, amit pedig a teljes, háromemeletes épületre utaltak ki, míg az 'F' pavilon második emeleti födémjét olyan gyengén szerkesztették meg, „hogy az az első terhelésre megrepedt”.¹⁸ Ezt követően a főépítésvezető már nem adott ki utasításokat, a szakkérdésekben hozzáfordulókat „barátságos vállveregetés közben a következő kijelentéssel rázza le a nyakáról: »Szakikám, ezt maga is tudja«”.¹⁹ A politikai voluntarizmus céltételezése, a terv által felállított időkényszer dominált a szakértelem felett, az egyetemet minél előbb fel kellett építeni.



3.) Helyszínrajz a Veszprémi Nehézvegyipari Műszaki Egyetem építési tervanyagából – a kép szerkesztett, az eredetiben nem szerepelt az A, B, C, D és F betű, ezeket a szerző illesztette be utólag (EGYED 1951. 25.)

¹⁷ Évkönyv 1959. 57.

¹⁸ Más források a pavilon és az épület szavakat szinonimaként használják, tehát itt a 'D' és 'F' épületekről lehet szó. Az épületek végső kialakítását az ilyen hibák, kényszerek is befolyásolhatták.

¹⁹ HU OSA 300-1-2:7/653. „Experts” at Building Constructions in Veszprém. 31 January, 1952. <https://catalog.archivum.org/catalog/nkbez8J8> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

A harmadik kép az eredeti tervanyagból származik, melyben bejelöltem az épületeket: a 'D' épület 1952-ben végül elkészült az 'E' épülettel együtt, eredetileg laboratóriumi kísérletekre használták volna, ahol üzemi körülmények között gyakorolhattak a hallgatók, de ez még 1956 őszére sem valósult meg, mert nem sikerült berendezni a csarnokot gépekkel.²⁰ Az 'F' pavilon beazonosítása már kérdéses: ma az 'F' épület veszélyes anyagokat tároló méregraktár, ennek helyét kérdőjellel tüntettem fel a helyszínrajzon, mert más forrással nem támasztható alá a pavilon és az épület azonossága, illetve az 1951-es tervanyagban sem szerepelt még az épület helye (ettől függetlenül persze lehet, hogy egy év múlva már elkezdték építeni, hiszen gyakran változtak a tervek).

Egy Bécsben, 1953 márciusában az amerikaiak által felvett interjú az egyetemi építkezések másik aspektusát rögzítette. A forrás egy 42 éves gumiszerelő volt, aki az általa ismertetett időszakban (1952. március 17-től 1952. augusztus 14-ig) rabként dolgozott itt, a szegedi Csillag Börtönből irányították át őt és 56 társát.²¹ Eleinte örültek a hírnek, mert cigarettát, lekvárt és kenyeret is kaptak az útra, vonaton, külön kocsiban mehettek, és azt ígérték nekik az örök, hogy estére már Veszprémbe lesznek. Március 15-én indultak, a Keleti pályaudvaron egy tehervonathoz kapcsolták a szerelvényüket, majd két napig ide-oda tolatták őket (enni nem kaptak közben), így végül csak két nap múlva érkeztek meg, 1952. március 17-én. A kaotikus szállítás több dolgot is jelezhet az utókor olvasójának: egyrészt a vasúti kapacitások szűk keresztmetszetét, másrészt az ad hoc döntések, rapid utasítások által okozott káoszt. Több rabszállítmány is érkezett ezekben a napokban Veszprémbe, az informátor szerint három nap múlva már 300-an voltak a barakkokban.

A negyedik képen láthatjuk az interjú első oldalát: a riportok elején mindig leírták az információk forrását (Source), a megfigyelés dátumát (Date of observation) és egy rövid angol nyelvű összefoglalót (Summary), valamint a megbízhatóságról szóló értékelést (Evaluation comment). Keveredik az angol és német nyelv itt, az interjú szövege egyébként magyarul volt, feltételezhető, hogy a Bécsben interjút felvevő amerikai hivatalnok tudott magyarul, és vagy ő, vagy a jelentést továbbító személy írta a német és angol nyelvű megjegyzéseket. A jelentést egyébként értékesnek tartották, főleg az ingyenes rabmunka és a munkatáborok fontossága szempontjából, továbbá az ötéves terv „nagy

²⁰ POLINSZKY 1956. 2., *Pannon Egyetem* 8.

²¹ A rabmunka felhasználása szükségszerű következménye volt a kor túlméretezett terveiből adódó munkaerőhiánynak. Az építőtáborok, önkéntes munka, „kommunista szombatok” ugyanúgy gyakran azt a célt szolgálták, hogy a hiányzó munkáskezeket valahonnan pótolja a gazdasági-politikai vezetés.

HUNGARY

EDUCATION/1052/ M.J.
LABOR 6 March
 IX - 620/H

Prisoners Used For Construction Work At VESZPRÉM.
 /Translation recommended/.

SOURCE VIENNA: 42-jähriger Vulkaniseur, der am 17. März 1952 vom Gefängnis in SZEGED zu Aussenarbeiten nach VESZPRÉM abgestellt. Er wurde dort bei Bauarbeiten der Metallvergießerei beschäftigt.

DATE OF OBSERVATION: 17 March - 14 August 1952.

SUMMARY:

This report discloses that the new technical University of VESZPRÉM, one of the major cultural achievements of the regime under the "Five Year Plan", is also being built with cheap prisoner labor. The conditions of the prisoners vary according to the whim of their guards. It has happened, that a cruel commander was arrested for bribery, and his successor basicilder heart toward the prisoners.

In the summer of 1952, some prisoners were moved to the GROSZLANY coal mines, where the need for additional manpower is still greater than in the building industry a through the latter has the same difficulty.

EVALUATION COMMENT:

A valuable piece of information permitting us to reconstruct the full "map" of prison /labor/ camps in today's Hungary. Conditions

/more/

4.) *Rabmunkát használnak a veszprémi építkezésen (HU OSA 300-1-2:20/357 1.)*

kulturális teljesítményének", az új Veszprémi Műegyetemnek a létrehozásáról adott információk miatt.

A beszámoló szerint a rabok szállásul kijelölt téglabarakkokban a szalmazsákok és pokrócok csepegtek a víztől, hetekig tartott, míg a munkáról becsempészett deszkákkal kifűtötték az épületet. A hét méter széles, 20 méter hosszú barakkokban háromemeletes ágyak voltak, alig volt levegő, egy barakkban 116 rab volt, vagyis egy személyre 1,2 négyzetméter jutott, ami rendkívül szűkösnek bizonyult. Az élelmezés jó lett volna, ha megkapják a fejadagot (60 deka kenyér naponta, reggelire fél liter tejeskávét; ebédre fél liter leves, négy deci főzelék három szem hússal vagy 32 deka főtt tarhonya vagy főtt tészta levárral, grizzel, mákkal; vacsorára fél liter főzelék vagy tészta), de

mivel ez nem mindig történt így, az ismeretlen elbeszélő fel akarta lázítani a társait, hogy ne vegyék fel az ebédet. Ezzel kivívta az örök haragját, akik amúgy eléggé kegyetlenek voltak, a kurtavasba húzás büntetési mód alkalmazása miatt több elítéltnak is megfeketedett, megbénult a keze. Szekeres őrmester volt a legrettegettebb a felügyelők között, egy titokban Budapestre elküldött levele miatt a 42 éves rabot is majdnem utolérte a végzete, de szerencséjére az őrmestert kihallgatás közben kihívták és letartóztatták. Kiderült, hogy Szekeres hét köbméter deszkát lopott az építkezés területéről, amit 3000 forintért feketén eladott, „ebből volt részeg úgy látszik mindig”.

Ezek a részletek egy másik fontos tényezőre világítanak rá, ami szintén nehezíthette a beruházást: a mindent átszövő korrupció és feketekereskedelem, az építkezési anyagok és élelmezés ellopása, a munkaerő kihasználása csak súlyosbította a szakértelem hiányát és kérdésessé tette az elkészült munka minőségét.²² 1952. augusztus közepéig volt Veszprémben az amerikaiak interjúalánya, mert akkor átirányították az oroszlányi szénbányába, amit nagyon sajnált, mert már minden elő volt készítve a szökésére. Az új egyetemi épület alapásai munkáiról, a mosdó ablakát kifeszítve „akartunk meglépni”.²³ Ez már nem valósult meg, de az említett épület (valószínűleg a 'C') 1953 őszére elkészült.²⁴

Az építkezésen „igénybe vett” rabmunka nem jelenik meg a jubileumi összefoglalásokban, történeti leírásokban,²⁵ viszont az egyetemi folklór megőrizte ennek emlékezetét. Az 1974-es *Kémcsőkefe* (humoros hallgatói kiadvány) például „büntetett előéletű” egyetemről írt, ami már 1274-ben is létezett, de fegyelmi határozattal kizárták az oktatási intézmények közül. A határozatot 1949-ben helyezték hatályon kívül, és nekiláttak az épületek kiásásához: mindenki ott volt, „stílszerűen rabok is részt vettek”.²⁶ Dr. Straub Gyula egyetemi oktató, kutató így emlékezett vissza az első évekre: „Megkezdték az aula építését is. Köztörvényes és politikai bűnözők, zömmel határátlépők építették,

²² A vesztegetések és ügyeskedés egyébként is olyan megküzdési stratégia volt a kommunista társadalmak hiánygazdaságaiban, melyek általánosan elterjedt magatartásmódok lehettek, és hosszútávú következményekkel jártak (PLÁČEK et al. 2022. 654.). Ne feledjük, itt az építési anyagot mind a rabok, mind az örök elhordták, tehát különböző szinteken is működtek ezek a mechanizmusok!

²³ HU OSA 300-1-2:20/357. Prisoners Used for Construction Work at Veszprem. 6 March 1953. <https://catalog.archivum.org/catalog/I0OG2VaM> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

²⁴ *Pannon Egyetem* 8.

²⁵ BODOR et al., ALBERT 2002.

²⁶ *Kémcsőkefe* 1974. 9. A középkori utalással az ismeretlen író egy IV. László király által kiadott rendeletre hivatkozik, ami a Veszprémi Káptalani Főiskola újjáépítését rendelte el. Történetileg nincsen még kellően alátámasztva ez a korai dátum, így az 1949-es a hivatalos alapítási év. BIRKNER 2005. 237.

úgyhogy a művezető egy építésmérnök volt, aki nyolc hónapot kapott »tiltott határátlépés megkísérlése miatt«. Nagyon szépen dolgoztak. Pláne ahhoz képest, hogyha megnézi az ember az A-épületet: látható, hogy az első emelettől a fal egy kicsit kifelé dől, igaz, a fél évszázad alatt sem dőlt össze.”²⁷ Később építésmérnök-hallgatók fejezték be az aulát: a „hőskorszakban” úgy látszik mindenkinek a munkaerejét, tudását fel kellett használni, az építésvezetők és beosztottak között egyaránt lehettek rovott múltúak. Az eltérő nézőpontok és idősíkok különböző narratívákat alkottak a rabmunkáról: a hallgatói és oktatói visszaemlékezések retrospektív módon a nosztalgia humoros kontextusában láttatták ezt, ahol mindenki összefogott a cél érdekében; míg a kortárs, az országból és a rablétből éppen kiszabadult szemtanú ennek negatív, embert próbáló oldalát mutatta be. Mindez jól jelzi a történeti események értelmezésében az elbeszélői pozíció fontosságát: nem mindegy, hogy kinek a nézőpontjából kerül bemutatásra a múlt.²⁸

Struktúrák és személyek

A CIA iratanyagában elsőként az önállóvá válással bukkant fel az egyetem, a *Magyar Közlöny*ben publikált hír lefordításával, megállapítva az új intézmény kettős minisztériumi függését. A jogszabály szakmailag a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumhoz utalta az egyetemet, a felsőoktatási szempontokat viszont a közoktatásügyi miniszter felügyelte. A törvényerejű rendeletet 1951. szeptember 9-én adták ki, az amerikai hírszerzés ugyanezen év december 20-án rögzítette a tényről rövid jelentésben, vagyis az átfutási idő majdnem négy hónap volt.²⁹ A CIA által megszerzett információk jelentős része ilyen fordítás volt eddigi kutatói tapasztalataim alapján, amit a magyar vonatkozású, oktatással és kultúrával kapcsolatos anyaggal végzek 2018 óta. Publikus, hivatalos forrásokat (jogi szövegeket, cikkeket, beszédeket, statisztikákat, meteorológiai jelentéseket és bármit, ami hasznosíthatónak tűnt) gyűjtöttek össze, ültettek át angolra és továbbították a megfelelő helyre.

A CIA jelentései között gyakoriak a felsorolások, listák és a neveket, pozíciókat, szervezeti ábrákat tartalmazó regiszterek, hiszen ezek a hírszerzés számára fontos adatokat tartalmaztak (beszervezési lehetőségek, döntési kompetenciák, hatáskörök stb. szempontjából). Egy 1952 szeptemberéből származó

²⁷ LAKI 1999. 34.

²⁸ A történelem elbeszélési módjának meghatározó erejéről: WHITE 1973. 7–8.

²⁹ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1951. évi 25. számú törvényerejű rendelete a Veszprémi Vegyipari Egyetem felállítása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1951. szeptember 9. 1.; CIA-RDP80-00809A000700030516-4.

jegyzékben például az összes magyarországi egyetem fel van sorolva a legfőbb adatokkal, utolsóként a Nehézvegyipari Műszaki Egyetem, Veszprém – az eddig előforduló névváltozatok (Nehézvegyipari Műegyetem, Vegyipari Egyetem, Nehézvegyipari Műszaki Egyetem) jelzik az új intézményekre jellemző bizonytalan névhasználatot, illetve a fordítási dilemmákat. Az intézmény koordinátái is meg vannak adva (4736N – 1755E, vagyis északi hosszúság 47,36, keleti szélesség 17,55), a vezetőkkel együtt, bár itt több pontatlanságot is olvashatunk. Dr. Benedek Lászlót jelöli meg az irat igazgatóként (director, itt valószínűleg a rektorra kell gondolnunk, amit az amerikai megfelelőjével neveztek meg) – feltehető, hogy dr. Benedek Pálról van szó, aki viszont a Fizikai Kémia Tanszéket vezette ekkor.³⁰ Dr. Polinszky Károlyt helyesen nevezték meg a Kémiai Technológiai Tanszék vezetőjének – őt egyébként pont ekkor váltotta az egyetem élén dr. Bereczky Endre, aki meg sincs említve itt.³¹ Jóllehet az USA-adminisztráció érdekében állt az adatok pontossága, használhatósága, a fenti példa is mutatja a kritikai szemmel történő olvasás fontosságát, a gyors személyi változásokat még helyben is nehéz volt lekövetni.

Az egyetem életével szorosan összefonódtak a vegyipari kutatóintézetek, melyek gazdasági, hadászati és innovációs-kutatási szempontból egyaránt fontosak voltak. A Nehézvegyipari Kutatóintézet (NEVIKI) és a Magyar Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Intézet (MÁFKI) hangsúlyosan szerepel a CIA anyagban, amint azt az 5. kép is mutatja.

A magyar olajipar legfontosabb jellemzőit tartalmazó jelentés az ötvenes évek végén foglalta össze, amit tudni kellett az ágazatról. A kitermelőhelyek után következik a két kutatóintézet helyszíni leírása, ami a mai egyetem 'M' és 'N' épületeit jelenti (melyek 1952-re készültek el),³² a Wartha Vince utcában, ami „Vamos” (Nemesvámos) felé vezet. Az épületek és az itt folytatott fő tevékenységek ismertetése után következnek a személyi vonatkozások az intézetek alapítóirol, köztük Polinszkyról: sok fehérrel kitakart rész van itt, 25X1 kódjelzéssel ellátva, ami a CIA titkosítás alól való feloldásának egyik kivételét jelenti. Itt olyan részeket tüntettek el a digitalizálás és nyilvánosságra hozás során, ami felfedhetné a bizalmas hírszerzési források eredetét, titkosszolgálati kapcsolatokat, melyek nemzetbiztonsági vagy gazdasági okokból még mindig titkosak, védve ezzel az információk útját és az informátorok, szervezetek

³⁰ Benedek Pál 100. 7.

³¹ CIA-RDP80-00809a000600030038-7. Polinszky egyébként 1949-től 1951-ig kari kurátorként dolgozott, majd az önállóvá váló Veszprémi Vegyipari Egyetem első dékánja lett 1951-ben. Ebben a tisztségben Bereczky Endre váltotta fel 1952-ben, mivel közben Polinszkyt Budapestre helyezték, a Vegyipari Minisztériumba, a hazai vegyipar irányításával bízták meg őt. Polinszky 90. 17–18.

³² Polinszky 90. 16.

NO FORM

MAFKI (Magyar Ásványolaj és Földgáz Kísérleti Intézet-Hungarian
Petroleum and Natural Gas Research Institute)

This institute is located in the western part of Veszprém at 2-6 Vince Wartha Street which is the street leading to Vámos. The building was completed in 1948 and occupies a site of 4 cadastral yokes [one yoke equals 1.42 acres]. NEVIKI (Nehez Vegyipari Kutató Intézet - Research Institute of the Heavy Chemical Industry) occupies the same site. The MAFKI building is ^{four [by American count]} ~~three~~ stories high, 120-meters long and 20-meters wide. It is made of stone and has a substantial basement. The job of the institute is to analyze the petroleum and gas oil produced, and to conduct research for the purpose of establishing procedures which will yield the best oil for prolonging the life of the motors in which the oil is used.

The institute was established by the following three persons:
Dr. Mihály Freund, formerly professor of Budapest Technical University,
Kossuth [redacted] 25X1

[redacted]; Dr. Karoly Polinszky, chemist, formerly dean of the
University of the Chemical Industry, Veszprém [redacted] 25X1

[redacted] Dr. József Berty, chemist

[redacted] the MAFKI rest home at
Balatonalmádi.

When MAFKI, which originally operated under very modest circumstances in Budapest, was moved to Veszprém, it was given a construction credit of 15-20 million forints. The move to Veszprém was made because of the proximity there to well-developed chemical industries at Petfűrdő, Péremarton, Balatonfűzfő, Úrkút, and Ajka.

- 4 -

5.) Részlet a 'Hungarian Petroleum Industry' című jelentésből
(CIA-RDP80T00246A047900300001-7. 4.)

anonimitását, akik segítettek.³³ Nem ismerhetjük meg tehát, hogy mit tudott még a CIA Polinszkyról azonkívül, hogy kémikus, és a Veszprémi Vegyipari Egyetem volt dékánja, ahogy a másik két alapító profilja is nagyrészt homályban marad. Ez egy olyan limitációt jelent a hasonló források elemzésénél, ami tőlünk független okokból áll fenn, és szükségszerűen korlátozza az elemzés teljességét.

Az irat ezt követően felsorolja a részlegeket, az ott dolgozókat (sok-sok kitakarással), a munkakörülményeket, biztonsági előírásokat és kutatási részleteket. A környezettanulmány teljessége azt az érzést kelti az olvasóban, hogy helyszíni adatközlő(k) is közreműködött, közreműködtek a jelentés elkészítésében, de ennek részleteit nem ismerjük, csak annyit lehet tudni, hogy az adatminősítés eredetileg titkos (secret) volt, és egy értékelő kommentár megerősítette a leírtak igazságtartalmát.³⁴ A tanulmány is itt ér véget, annak a határán, amit nem lehet (most még) megismerni.

Befejezés

A Veszprémi Vegyipari Egyetem első éveiről ennyit lehet megtudni a hozzáférhető CIA- és SZER-forrásokból, mindez értékes adalékokat szolgáltat a már meglévő történeti tudásunkhoz – nemcsak ebben az esettanulmányban. A fentebb elemzett forrásokat kellőképpen még nem hasznosította a hazai történettudomány: mindez a helytörténet számára is fontos tanulságokat hordozhat, hiszen teljesen új perspektívában mutatja be már ismert közelmúltunkat, annak szereplőit, helyszíneit és városi legendáit. A hidegháborús narratívák kliséin, ellenségképein, -képzetein és leegyszerűsítő magyarázatain felülemelkedve a diktatúra hétköznapijainak valóságáról adnak tanúságot ezek a dokumentumok, még ha torzított, szelektált, nem egyszer hiányos formában is. Szükséges lesz a továbbiakban ezen eredmények jobb integrálása a hazai történeti ismeretanyagunkba, kellő kritikával és kontrollforrásokkal való feldolgozása, mellyel veszprémi történeteinket is egy tágabb, globális kontextusba helyezhetjük.

³³ Declassification Frequently Asked Questions: <https://www.justice.gov/archives/open/declassification/declassification-faq> (A letöltés ideje: 2026. január 6.)

³⁴ CIA-RDP80T00246A047900300001-7.

Felhasznált források és irodalom

CIA = Central Intelligence Agency, USA

RDP = Record Declassification Project

RDP80 = Released in 1980

RDP82 = Released in 1982

CIA-RDP82-00457R007300170011-5. Hungarian Military Production. 12 April, 1951. Letöltés helye, ideje: <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp82-00457r007300170011-5>, 2022. szeptember 29.

CIA-RDP80-00926A00430030016-6. The Nitrogen Works at Petfurdo, Hungary. 8 October, 1951. <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp80-00926a00430030016-6>, 2022. szeptember 29.

CIA-RDP80-00809a000700030516-4. Establish University of Industrial Chemistry at Veszprem. 20 December, 1951. Letöltés helye, ideje: <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp80-00809a000700030516-4>, 2025. július 25.

CIA-RDP82-00457R013200270010-9. Hungarian and Russian Troops in the Veszprem Area. 5 August, 1952. Letöltés helye, ideje: <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp82-00457r013200270010-9>, 2022. szeptember 29.

CIA-RDP80-00809A000600030038-7. Universities and Scientific Institutes. 2 September, 1952. Letöltés helye, ideje: <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp80-00809a000600030038-7>, 2022. szeptember 29.

CIA-RDP80T00246A047900300001-7. Hungarian Petroleum Industry. 6 April, 1959. Letöltés helye, ideje: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80T00246A047900300001-7.pdf>, 2025. július 28.

HU OSA = Blinken Open Society Archives Archívum, Budapest

300-1-2 = Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute, General Records, Information Items

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

XIX.A.83. = Az államigazgatás felsőbb szervei, A központi (nem miniszteriális) kormányzati szervek, minisztertanács

NARA = National Archives and Records, USA, Washington

864.43. Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Hungary, Education. January 4, 1950 – September 9, 1954. 4-2654.

MS Hungary: Records of the U.S. Department of State, 1945–1963: Records of the Department of State relating to Internal Affairs.

- Hungary 1950-54. Peripheral: Radio Free Europe Reports on Education and Propaganda in Hungary. April 26, 1954. Retrieved from: GALE –Archives Unbound: European Studies. <https://www.gale.com/intl/primary-sources/archives-unbound-european-studies>, September 19, 2018.
- Évkönyv 1959.* = [n. n.]: *A Veszprémi Vegyipari Egyetem évkönyve* (1959). Veszprém.
- ALBERT József (szerk., 2002): *A Veszprémi Egyetem története, 1949–1999*. Veszprém.
- Benedek Pál 100* = [n. n.]: Dr. Benedek Pál vegyészmérnök, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. In: POLINSZKY Gábor (fel. szerk., 2022): *Benedek Pál 100. Száz éve született Dr. Benedek Pál, 1921–2021*. Veszprém. 6–14.
- BIRKNER Zoltán (2005): Kényszer vagy szerencse? A Veszprémi Egyetem megalapításának körülményei és meghatározó személyiségei. In: VÁMOS Éva –VÁMOSNÉ VIGYÁZÓ Lilly (szerk.): *Mérnök, természettudós és orvos dinasztiák, melyek befolyásolták Magyarország szellemi életét (a 2004. évi ankét anyaga)*. Budapest. 236–239.
- BODOR Endre et al. (szerk., 1999): *A Veszprémi Egyetem jubileumi évkönyve, 1949–1999*. Veszprém.
- EGYED Zoltán (1951): Veszprémi Nehézvegyipari Műszaki Egyetem. Terv: Janáky István és munkatársai: Benedek Frigyes és Kiss László. *Építés – Építéstudomány* 3 (1951/1–2) 23–28.
- GERMUSKA Pál (2014): *A magyar középgepipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között*. Budapest.
- KOTEK, Joël (2005): *Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között 1917–1989*. Budapest.
- LAKI Pál (1999): Hőskori esetek. *Új Horizont* 27 (1999, különszám) 31–36.
- LETENYEI László (2008): *Településkutatás II*. Budapest.
- MESKÓ Gábor (1999): Kaleidoszkóp. *Új Horizont* 27 (1999, különszám) 24–28.
- PAGET, Karen M. (2015): *Patriotic Betrayal: The Inside Story of the CIA's Secret Campaign to Enroll American Students in the Crusade Against Communism*. New Haven–London.
- Pannon Egyetem* = [n. n.]: Egyetemépítés Veszprémben. In: FELFÖLDI Gábor – HATÓ Zoltán (szerk., 2019): *Pannon Egyetem 70 éve a felsőoktatás élvonalában. Jubileumi kiadvány*. Veszprém. 7–9.
- PLAČEK, Michal et al. (2022): The evolving perceptions of corruption in Czechoslovakia and the Czech Republic. *Governance* 35 (2022) 651–659.
- Polinszky 90.* = [n. n.]: Egy egyetem születése. In: TOMANICZ Éva (szerk.,

- 2012): Polinszky 90. 90 éve született Dr. Polinszky Károly, a Veszprémi Vegyipari Egyetem alapítója. Veszprém. 15–19.
- POLINSZKY Károly (1956): A magyar vegyipar fejlesztése és Veszprém. *Szabad Nép*, 1956. szeptember 26. 2.
- POLINSZKY Károly (1959): 10 éves a Veszprémi Vegyipari Egyetem. *Felsőoktatási Szemle* 8 (1959) 562–564.
- POZSGAI Mónika (2024): Veszprém vármegye kincsestára 34. Egyetemépítés és levéltáralapítás Veszprémben. https://mnl.gov.hu/mnl/veml/hirek/veszprem_varmegye_kincsestara_34_egyetemepites_es_leveltaralapitas_veszprem-ben (A letöltés ideje: 2026. január 6.)
- SCOTT, James C. (1985): *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven–London.
- SOMOGYVÁRI Lajos (2019): A CIA, a magyar ifjúság és a VIT (1949–1959). In: FEHÉRVÁRI Anikó – SZÉLL Krisztián (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban, 2018: Kutatási sokszínűség, oktatási gyakorlat és együttműködések*. Budapest. 27–44.
- SOMOGYVÁRI Lajos (2024): A balatonfűzfői Nitrokémia az amerikai hírszerzés célkeresztjében. *Iskolakultúra* 34 (2024/2–3) 117–132.
- WHITE Hayden (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore.

Kulcsszavak: Central Intelligence Agency (CIA), kommunizmus, Szabad Európa Rádió, Veszprémi Egyetem

Egyházi ügyek a Katonai és Polgári Kormányzáság előtt 1852-ben

Csete Antal és Schauer Ferenc felterjesztése
a veszprémi kanonokságra

SZABÓ MÁTYÁS

Church Affairs Before the Military
and Civil Governorate in 1852. Nominations of Antal Csete
and Ferenc Schauer for the Canonry of Veszprém

In this study, the author aims to present the operational aspects of the ecclesiastical administration of the Hungarian Crown Lands during the era of neo-absolutism through an 1852 appointment case involving the Diocese of Veszprém. During this period, the Austrian government was planning to implement a new system of state organization and was working intensively on preparations for the enactment of new codes. At the same time, it demonstrated particular sensitivity toward matters of political nature. The dioceses in Hungary were forced, in an uncertain situation, to defend their position and the clergy affected by the events of 1848–49. In 1852, regarding the appointment of canons, parish priest György Huszár lodged a complaint with Governor Archduke Albrecht, accusing János Ranolder, bishop of Veszprém, of “supporting revolutionary individuals.” This sensitive case carried a dangerous message for the Austrian government, as the matter indirectly traced back to the constitutional reforms of 1848 and the tensions surrounding the interpretation of the April Laws.

Keywords: Cathedral Chapter of Veszprém, church history, manorial law, neo-absolutism, political administration, János Ranolder, Veszprém diocese

Bevezetés

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukását követően a bécsi udvar az 1849. évi olmützi alkotmányban (*Märzverfassung*) megfogalmazott egység-állam (*Gesammtstaat*) és birodalmi eszme (*Reichsidee*) elvei mentén kísérelte meg a magyarországi polgári államszervezet kialakítását 1849 őszén. Az 1849-ben megszállt magyar koronatarományban bevezetett katonai igazgatástól az ideiglenes közigazgatási szervezet 1850-ben került elválasztásra, majd az 1851. december 31-én kiadott szilveszteri pátensek elvei mentén került kiala-

kításra a véglegesnek szánt polgári államszervezet. Az államszervezés során az új hatalom az igazgatási ágazatok és az állami funkciók széles körű ellátását vállalta magára, amelyeket a központi szervektől egészen a járási szintig egy centralizált és hierarchikus hivatalrendszerrel látott el. Az osztrák császári kormányzat terheit súlyosbították a szervezési kérdések és folyamatok, a kodifikációs munkálatok, a megoldatlan úrbéri és betáblázási ügyek, a tömeges birtokpercek is, illetve jelentős erőforrásokat igényelt az állami tevékenységek során a politikai (állambiztonsági) szempontok betartása is.

Az osztrák kora-alkotmányosság (1849–1851) és neoabszolutizmus (1852–1860) korszakát általában a levert szabadságharc, a megtorlások és a birodalmi önkény korszakaként tartjuk számon. Azonban az időszakot érdemes az osztrák kormányzat perspektívájából is vizsgálni, hiszen emellett, hogy általában kevésbé áthatóan kutatjuk az osztrák császári–királyi kormányzat nézőpontját, motivációit, helyzetértékelését és működésének nehézségeit, a cs.k. állami szervek iratanyagai az államreformok kérdéskörét érintő számos tanulsággal és adalékkal szolgálhatnak.

Ezen tanulmányban és forrásközlésben egy az egyház körüli felségjogok gyakorlásához és annak eljárásához kapcsolódó esetet ismertetek, melyben az



Ranolder János
(MNM Történelmi Képcsarnok)

eljárás hivatali útja mellett igyekszem bemutatni a – korszakban érzékeny – politikai szempontok vizsgálatát, illetve annak nehézségeit az állami szervek részéről. Konkrétan a veszprémi egyházmegye szabadságharc utáni történetéből kívánok egy ügyet bemutatni, amelyhez Albert főherceg elnöki iratai között értékes adalékok fedezhetők fel.

Ranolder János veszprémi püspök a veszprémi káptalanba kinevezendő két kanonokjelöltet (Schauer Ferenc és györgyfalvi Csete Antal) terjesztett a birodalmi kultuszminisztériumhoz¹ a Helytartóság és Albert főherceg kormányzó útján. Pár nappal Ranolder János püspök előterjesztését követően

¹ Az olmützi alkotmány (*Märzverfassung*) értelmében Ferenc József császár a végrehajtó hatalmat miniszterei útján gyakorolta, a miniszteri felelősség azonban 1851-ben megszűnt és visszaszorult a császári rendelkezések formai ellenőrzésére, kibocsátására.

magánlevél formájában érkezett egy folyamodvány Huszár György (1851-től kiskomáromi plébános) korábbi veszprémi szentszéki jegyző, püspöki titkár és sümegi esperes részéről, aki Ranoldert és az általa felterjesztett Schauert forradalmi egyének pártolásával vádolta meg.

A panaszlevelében Huszár György a hivatali utat megkerülve főként a szabadságharcot követő években (az ostromállapotot az osztrák kormányzat csak 1854-ben vezette ki Magyarországon) rendkívül súlyos állításokat fogalmazott meg püspökére, az egyházmegyei kormányzatra és paptársaira nézve is. Az ügynek további érdekessége, hogy a Huszár által felhozott (marginális viszonyokba és részletekbe menő) panaszok mélyebb feltárása sokéves úrbéri jogvitákig vezet vissza, illetve ezekből fakadó helyi konfliktusokig és sérelmekig, melyek alapvetően a veszprémi püspöki uradalom és a sümegcsehi faluközösség között a jobbágyi terhek mérséklésében és az 1848. évi törvény-cikkek nyomán történt eltörlésében gyökeredzett.

Huszár György ezzel rendkívül nehéz és kellemetlen helyzetbe hozta Ranolder János püspököt, aki – akárcsak a magyar katolikus főpapság – minden erővel igyekezett a fennálló feszültségeket csillapítani, és az osztrák kormányzat szemében kompromittálódott paptársakat a világi hatóságok megtorló büntetéseitől megmenteni.² A veszprémi püspök a szabadságharcban érintett paptársakra belső szankciókat, dorgálást szabott ki, az osztrák kormányzat felé pedig azt jelezte, hogy az érintett személyek megbüntetésére már megtörtént.³

A katolikus egyházi javadalmak és tisztségek betöltésével kapcsolatban törvénybe iktatott átfogó szabályozás nem létezett, a kérdést majd csak 1855-ben szabályozta részletesen az Osztrák Császárság és a Szentszék között megkötött konkordátum. A konkordátumot megelőzően az évszázadok során több gyakorlat is kialakult a kinevezések mikéntjére, amelyek többnyire a rendek és a dinasztia közötti pillanatnyi erőviszonyok függvényében változtak. Többnyire azonban az érsekeket, püspököket, apátokat, kanonokokat a király nevezte ki, a püspökökkel vagy a Helytartótanáccsal történt előzetes egyeztetést követően.

Az 1849-ben kiadott olmützi alkotmány nyomán a magyarországi világi és egyházi hatóságok, valamint a birodalmi kormányzat és az udvari állam közötti érintkezés a cs.k. Helytartóságon (*k.k. Statthaltereien für Ungarn*), majd az 1852-ben felállított cs.k. Katonai és Polgári Kormányzóságon (*k.k. Militär- und Civil-Gouvernement*) keresztül történt. 1851 októberében a magyar koronatartható mány élére nagybátyját, Albert főherceget nevezte ki Ferenc József császár ka-

² A magyar katolikus klérus önvédelmi stratégiájáról: TAMÁSI 2009.

³ TAKÁCS 1987. 31–32.

tonai és polgári kormányzónak. A kormányzó széles körű feladatrendszerrel bírt, így egyben a III. hadsereg parancsnoka, a magyarországi helytartó és mint dinasztikus fejedelmi személy, a császár legközvetlenebb helyettese is volt, vagyis az uralkodó őt ruházta fel a Magyarországot érintő polgári és katonai ügyek legfelsőbb vezetésével, és a birodalom egységének érvényesítésével.⁴

A magyar katolikus egyház a szabadságharcot követően ellentmondásos helyzetbe került. Egyik oldalról az olmützi alkotmány, majd az 1850. évi császári rendeletek nyomán megszabadult a jozefinizmus rendszerétől,⁵ amely az egyház belső autonóm ügyeibe és működésébe durván beavatkozott. Általában véve a dinasztia katolicizmusához kétség sem férhetett, Ferenc József identitásának és világképének is meghatározó eleme az osztrák fejedelem, mint az egyház védelmezőjének eszményképe,⁶ valamint a demonstratív katolicizmus.⁷ Másrészt viszont a szabadságharc leverésekor a magyar egyház a régi magyar államiság egyik utolsó autonóm tere és maradványa volt. A magyar felsőpapság tartott a veszélytől, hogy a birodalmi centralizáció következtében a magyar katolikus egyházat az új hatalom a bécsi érseknek aláveti, így igyekezett a császári kormányzattal óvatosan együttműködni.⁸ Azonban a centralizmus árnyékánál sokkal nagyobb szenvedést és méltánytalanságot jelentettek a szabadságharcot követő megtorlások, melyek elsősorban az alsópapságot sújtották, de püspököket és érsekeket is érintettek.⁹ A veszprémi egyházmegye papságát, illetve veszprémi illetőségű egyházi személyeket sem kerülte el a megtorlás. Rómer Flóris bencés szerzetest a hadbíróság 1849-ben nyolc év börtönre ítélte (végül 1854-ben kegyelemmel szabadult),¹⁰ két csorna-premontrei kanonok Laky Döme és Sebessy Kálmán nehéz vasban töltendő 8 év várfogságra ítéltettek,¹¹ négy ciszterci szerzetes pedig zirci in-

⁴ MNL OL D 39 1. doboz 1. ügyszerke. Ferenc József Albert főhercegnek. Schönbrunn 1851. október 10.

⁵ A jozefinizmus rendszeréről: WOLFSGRUBER 1909. 54–71.

⁶ STICKLER 2014. 40.

⁷ Uo. 48.

⁸ HIDAS 1989. 240.

⁹ Hám János esztergomi érseket lemondatták, Lonovics József, Jekelfalussy Vince és Horváth Mihály érseki és püspöki kinevezését Ferenc József visszavonta. Rudnyánszky József besztercebányai püspököt hat év vasban töltött fogságra ítélték; a nuncius közbenjárására felmentették ugyan, de Hainburgba, majd Pozsonyba kellett telepednie. Bémer László váradi püspököt halálra ítélték, amit húsz év börtönre, majd kolostorba zárásra enyhítettek, végül Lemény János görögkatolikus püspököt szintén lemondatták. TAKÁCS 1987. 28–29.

¹⁰ HERMANN 1932. 23.

¹¹ Uo. 42–43.

ternálásra ítéltetett.¹² Ranolder János püspök elődje, Zichy Domonkos pedig testvére Zichy Ödön meggyilkolásának¹³ ürügyén mondott le, azonban a Jellasics-csapatok fogságában szerzett sérülések miatt betegeskedett.

Huszár György panaszlevelének súlyát csak növelték a Mack János-féle összeesküvés¹⁴ és az emigráció törekvései. Olyan személyek is akadtak, akik pusztán Kossuth-szakáll viseléséért, vagy akár csak Kossuth nevének emlegetéséért is büntetést szenvedtek. Ehhez képest Huszár György panaszlevele szerint: „[Ranolder] a' népszerűség' megnyerését minden áron – mint látszik – tűzvéni ki fő célul – püspöki kormányának mindjárt kezdetén mellőzni kezdé azon keveseket is, kik a' forradalmi időkben mint schvarzgelbek megbélyegeztettek; a' forradalmasok' irányában pedig olyatén bánásmódot követett, 's folyvást követ, melly egy Kossuth hívének sem válnék becstelenségére.”¹⁵ Azonban az ügyben döntőnek bizonyult Ranolder tekintélye Huszár György – jutulom reményében tett – számító, vádaskodó és gyakran tendenciózusan önfényező állításaival szemben.

A következő fejezetekben a főkegyúri jog és a kanonoki hivatalra emelés jogi hátterének és gyakorlatának rövid történeti áttekintését követően áttekintjük a Schauer Ferenc és Csete Antal felterjesztését, illetve az annak kapcsán indított vizsgálódásban érintett hivatalokat és működésüket. Végül a panaszlevélben felhánytorgatott helyi konfliktusok, illetve azok jogtörténeti vonatkozásainak bemutatásával igyekszem szemléltetni, hogy számos esetben milyen fáradságos és nehéz döntési szituációkba került a kormányzó.

Albert főherceg katonai és polgári kormányzósága (*k.k. Militär- und Zivil-Gouvernement*) általános hatáskörű legfelsőbb kormány szervként működött a birodalomba betagolt magyar koronatarományban. A katonai és polgári kormányzóság közvetítő szerepet is betöltött, a magyarországi hatóságok, szervek, egyletek és magánszemélyek ugyanis csak a kormányzóság közvetítésével bocsátkozhattak kapcsolatba a birodalmi kormányzattal és a császárral. A hatóságoknak a különböző hatósági és felügyeleti eljárások során gyakran egymásnak ellentmondó információk alapján kellett dönteniük. A felsőbb utasításokkal és elvekkel gyakran szöges ellentétben állt a közhangu-

¹² Uo. 82–83.

¹³ Zichy Ödön grófit Görgey Artúr végeztette ki 1848. szeptember 30-án. MELKOVICS 2016. 132.

¹⁴ Kossuth Lajos 1851 júniusában felkérte Makk József egykori honvédtisztet, hogy a társadalom széles rétegeit (hadsereg, papság, hivatalnokok) összefogva szervezzen felkelést a magyar és erdélyi koronatarományokban. ZAKAR 2024. 81.

¹⁵ MNL OL D 39 2. doboz 815. Huszár György Albert főhercegnek. Kiskomárom, 1852. április 10. Lásd a 2.) számú forrásközlést.

lat, a hivatalok működése, illetve a különböző úton benyújtott panaszlevelek és alázatos kérelmek is ellentmondásba kerülhettek az állami közigazgatási hatóságok beszámolóival, illetve a csendőrség hangulatjelentéseivel.

A főkegyúri jog

Az egyházi javadalmakra és hivatalokra emelés a magyar király egyház körüli felségjogaiba tartozott, bár ennek gyakorlásában több ízben változás állt be. A felvilágosult abszolutizmus idején Mária Terézia 1770-től a kanonokok kinevezését is fenntartotta magának.¹⁶ II. József 1782-ben a m. kir. Helytartótanácsban egyházügyi bizottságot létesített, mely minden egyházi igazgatási ügyért felelt¹⁷ és a Batthyány-kormány felállításáig működött.¹⁸ A tereziánus, jozefiniánus abszolutizmusok, majd a neoabszolutizmus időszakának is sajátja volt, hogy az uralkodók a népjobbító egyházpolitikát egyházfőségük égisze alatt hajtották végre.¹⁹

A független felelős minisztérium jogállását az 1848. évi III. törvénycikk szabályozta, majd 1849-ben az olmützi alkotmány és a szervező rendeletek nyomán a budai székhelyű cs.k. Helytartóság és a bécsi székhelyű birodalmi cs. k. Kultusz- és Oktatásügyi Minisztérium (*k.k. Ministerium für Cultus und Unterricht*) felelt az egyházi ügyek igazgatásáért.

1848-ban a katolikus egyház Esztergomban nemzeti zsinatra is készült, de erre végül nem került sor. Az előkészületekből és a bizottságok feladatköréből következtethetünk a legfontosabb kérdésekre. A zsinat tárgyalta volna a kérdést, hogy a püspökségre jelöléssel a megyei papság kerüljön felruházásra, illetve fontos tárgy volt a katolikus egyház függetlenségének kérdése, öngazgatásának szabadsága, „eltörültetvén az ezzel ellenkező gyakorlat és a hatalma határin túlnyomult kormány rendeletei”.²⁰

A katolikus főpapok kinevezése gyakorlatilag a mindenkori kormányok kezében volt. Az áprilisi törvényekben ugyan kifejezetten nincsen szabályozva a kanonokok kinevezésének kérdése, de a gyakorlatban ezeket 1848 után is a király nevezte ki.²¹

Cherrier Miklós szerint az olmützi alkotmány értelmében a kanonokok kinevezésének joga a gyakorlatban az egyházra szállt. „Azonban ősi alkotmá-

¹⁶ KARÁCSONYI 1915. 241., TUSOR 2019. 116.

¹⁷ KARÁCSONYI 1915. 250.

¹⁸ EMBER 1940. 85.

¹⁹ TUSOR 2019. 117.

²⁰ KELEMEN 2015. 28.

²¹ KARÁCSONYI 1915. 336–337.

nyunknak 1849-dik évben történt átalakulása óta mást nem tartván fenn magának a király, mint az érsekek, püspökök, prépostok s apátok kineveztetését, a kanonokok kineveztetése s a többi egyházi ügyek kezelése, melyet eddig ő szintén gyakorlott, az egyház tulajdonává váltak; annál inkább, minthogy e jog gyakorlatában a megyés püspökök még Mária Terézia királyné idejében voltak, sőt az erdélyi püspök máig azon jogot gyakorolja, ki tudnillik a három első rangú kanonokat kivéve, a többieket mind maga nevezi ki. Mindazáltal az 1851-ben megmásított birodalmi alkotmány, a király és az egyház szabadságát egyenlően pártolván, az egyházi méltóságok adományoztatása némi kis változásokon kívül a régi állapotjába visszahelyeztetett.”²²

A szilveszteri pátensek kiadását megelőzően Ferenc József 1850-ben püspöki konferenciát hívott össze Bécsben. A konferenciát már az összmonarchia tanácskozásának szánták és meghívták rá a magyarországi püspököket, azonban csak Szcitovszky János pécsi püspök, Haulik György zágrábi püspök tudtak megjelenni.²³ A konferencia teológuspadján (*Theologenbank*) részt vett a konferenciaüléseken Ranolder János akkori pécsi kanonok (későbbi veszprémi püspök) is.²⁴ A konferencián megtárgyaltatták többek között az egyház kormányzatát, valamint az egyházi hivatalokat és javadalmakat, illetve a patronátust érintő kérdéseket is.²⁵ Az Osztrák Császárság 1855-ben kötött konkordátumot a Szentszékkal, amelynek értelmében a püspököket és egy kivételével a kanonokokat a császár nevezi ki: a püspökök által állított három jelölt közül választ.²⁶

Schauer Ferenc és Csete Antal ügye

Schauer Ferenc és Csete Antal ügye elsőre egy teljes mértékben rutinszerű eljárásnak tűnik. 1852-ben Ranolder János veszprémi püspök két személyt, Schauert és Csetét javasolta a veszprémi kanonokságra. A kinevezési eljárás szabályozása és gyakorlata, illetve az államfő és az egyház arról alkotott fel fogása többször változott.

Az iratok tanúsága szerint a vizsgált időszakban az egyes egyházmegyékben a kanonokok kinevezése a megyéspüspök javaslatára a császár által történt, aki az egyház körüli felségjogát ez esetben az osztrák cs.k. Vallás és Oktatásügyi Minisztériumon (*k.k. Ministerium für Cultus und Unterricht*) keresz-

²² CHERRIER 1856. 427–428.

²³ HERMANN 1973. 432–433.

²⁴ WOLFSGRUBER 1909. 76.

²⁵ LONOVICS 1851. 35.

²⁶ SZÁNTÓ 1984. 385.

tül gyakorolta. Ranolder János veszprémi püspök levele 1852. február 19-én érkezett meg a cs.k. Helytartóságra, melyben két kanonoki állás betöltésére tett javaslatot. Az ügydarabot a kormányzóságon Albert főherceg láttamozta majd a javaslatot február 28-án feliratban továbbküldték Bécsbe a birodalmi kultuszminisztériumnak.

„Dieselbe, N:306/pr am 19/2 unterlegt den Vorschlag des Vesperimer Diözesen Bischofes zur Besetzung 2 Domherstellen.....

und wird diesem Antrage beistimmt.

N:815/G.P. vid. an das Unterrichts Ministerium. Pest am 28/2”²⁷

Pár nappal később, február 29-én érkezett Albert főherceghez Huszár György már említett folyamodványa. Huszár panaszlevelében a Kormányzónak előadta sérelmeit, miszerint Ranolder püspök nemrégiben (1851-ben) kényszerítette őt a „sokkal jobb” sümegcsehi plébániától megválni és az esztergomi káptalannál plébániát keresni, ezt követően a jóval kevésbé jövedelmező kiskomári plébániához került, amivel Huszár szerint a forradalmiak gúnytárgya lett. Huszár felvázolta Kopácsy püspök alatt viselt állásait. A plébánia nyújtotta jövedelmek iránti követelőzése, családi háttere, valamint a veszprémi püspökségnél folytatott tevékenysége is arra utal, hogy Huszár a papi pályára a társadalmi felemelkedés eszközeként tekintett.²⁸

Mindemellett Huszár érdeként adta elő a szabadságharc alatti meghurcoltatását. 1849-ben Simon János sümegcsehi bíró hazaárulás vádjával jelentette Huszárt és Csertán kormánybiztosnál azzal vádolta, hogy a plébános



*A sümegcsehi templom
(Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár
és Levéltár)*

²⁷ MNL OL D 39 2. doboz 815. Az ügyösszesítőn található rövid felirat magyarul: Ugyanaz [a Helytartóság – SzM], N:306/pr szám alatt 19/2-án benyújtja a veszprémi egyházmegye püspökének javaslatát 2 kanonoki állás betöltésére... és a javaslat [a Helytartóság által] elfogadtatik. N:815/G.P. szám alatt láttamozva és az Oktatási Minisztériumnak továbbküldve. Pest, 28/2.

²⁸ FOGL 2015. 5.

Kossuthot szidalmazta, Windisch-Grätz herceg proklamációit felolvasta. Huszárt házi őrizetbe helyezték, ahol majd egy hónapot töltött, végül szabadulását a Sümegcsehit megszálló és pacifikáló császári csapatoknak köszönhetette.²⁹

Megállapítható, hogy a feljelentés és konfliktus helyi hangulatkeltés eredménye volt. Mindez azonban oda vezethető vissza, hogy Huszárnak már korábban is akadtak konfliktusai a faluközösséggel. A tapasztalatlan plébános az úrbéri és az egyházat illető adók, illetve szolgáltatások túl következetes, szinte már túlkapásnak mondható behajtásával szerzett magának haragosokat.³⁰ 1847-ben a kifejezetten rossz termés ellenére sem értette meg a faluközösség nyomorúságos helyzetét,³¹ ezért aztán a püspökségnél a falubéliek feljelentették. Azonban a feljelentésben nem túlkapásait rótták fel neki, hanem botrányos életvitellel, paráznasággal vádolták, de a püspöki szentszék felmentette.³²

Mindezen előzményekből is kivehető, hogy Huszár számára személyes prioritást jelentettek a társadalmi mobilitás, valamint az egyházi javadalmak. Tényszerűen is kijelenthető, hogy a veszprémi székeskáptalan az egyházmegyei papság elitjét képezte, ahol a kanonoki stallum magasabb jövedelmet, egyházkormányzati feladatokat és a gondtalanabb időskor reményét is jelentette.³³

Az 1848-as áprilisi törvényekkel a földesúri joghatóság megszűnt, ez nem jelentette automatikusan a legelők és erdők elkülönítésének kimondását, a jobbágyszékek ezen igényeiknek a földesúrral (a veszprémi püspökséggel) való megegyezéssel, vagy peres úton szerezhettek érvényt a megyei alispáni szék előtt. Huszár így továbbra is igényt formált a falvak szolgáltatásaira, míg Sümegcsehiben Simon János nemzetőrséget szervezett, melynek feladatul adta, hogy a paraszti vívmányokon őrkdjék.³⁴ A falvak és a püspökség közötti viszony tehát feszült maradt, Huszár és a helyi lakosság kapcsolata 1851 előtt elmérgesedett.

Visszatérve Schauer és Csete kinevezési eljárására, Huszár panaszlevelét megelőzően 1852. február 23-ai keltezéssel a III. Hadseregparancsnokság Albert főherceg Kormányzóságát arról tájékoztatta, hogy a kinevezéseket megelőzően szokásos vizsgálatokat a jelöltek személyes viszonyaira nézve elvégezték.³⁵

Ezt követően 1852. március 6-ai keltezéssel Leo Thun cs. k. kultusz- és oktatásügyi miniszter intézett átiratot Albert főherceg kormányzóságához. Hu-

²⁹ Uo. 8–9.

³⁰ Uo. 2015. 5.

³¹ FARKAS 2004. 51.

³² FOGL 2015. 6.

³³ KARLINSZKY 2021. 11.

³⁴ FARKAS 2004. 104.

³⁵ Lásd az 1.) számú forrásközlést.

szár vádjainak megfelelően azok egyes tartalmi elemeit is felidézve javaslatba hozta Schauer jelölésének elejtését.³⁶ Ezt követően a Kormányzóság Rendőri Osztálya is vizsgálatot végzett Csete és Schauer ügyében. A jelöltek tömör pozitív jellemzése végül Ranolder püspököt igazolta Huszár György-
gyel szemben.³⁷

Az ügymenetben érdekességnek tekinthetjük, hogy Albert főherceg felülbírált a birodalmi miniszter, Thun döntését és végül Ranolder javaslatainak megfelelően előterjesztette Csetét és Schauert. A közölt források rámutatnak, hogy egy-egy rutinszerűnek tűnő ügydarab elintézése is rendkívül szövevényessé válhatott, sokéves jogvitákat, helyi konfliktusokat nyithatott meg. Emellett azt is látjuk, hogy a kormányzati ügyvitelt rendkívüli módon terheltek a helyi viszonyokból fakadó érdekellentétek, eldöntendő kérdések, bonyodalmak. Schauer és Csete ügyében Ranolder püspök tekintélye képes volt a kényes konfliktust elsimítani.



Habsburg-Tescheni Albert főherceg

Források

Az alábbiakban az elemzett ügyben keletkezett iratok közül válogatva öt forrás betűhív átiratát közlöm, amelyek közül a német nyelvű iratokat saját fordítással is kiegészítettem.

- 1.) A III. Hadseregparancsnokság Albert főhercegnek. Bécs, 1852. február 23. *Die löbl[iche]. Polizei Section des hohen III. Armee-[Commando] hat bei erfolgreicher Auskunft S[eine]r. kais[erlichen]. Hoheit, über den Pfarrer zu Atala und Dechanten der Igaler Distrikte – Anton Csete von György-*

³⁶ Lásd a 3.) számú forrásközlést.

³⁷ Lásd a 4.) számú forrásközlést.

falva, dan über den Pfarrer und Dechanten zu Sümegh, Franz Schauer, die üblichen Schilderungen vorzulegen.

Wien am 23/2 852

Im h. Auftrag

[Fordítás: A magas III. Hadseregparancsnokság Rendőri Ügyosztálya Ő császári Felsége leendő felvilágosítására az attalai plébánosról és igali esperesről – Györgyfalvi Csete Antal –, majd a sümegi plébánosról és esperesről, Schauer Ferencről a szokásos jellemzéseket bemutatta.

Bécs, 852 2/23]

2.) Huszár György panaszlevele Albert főherceghez. Kiskomárom, 1852. február 29.³⁸

Fenséges Császári Királyi Örökös Fő Herczeg
és Királyi Helytartó!
Legkegyelmesebb Uram!

A' dicsően uralkodó Felséges Austriai Ház iránti tántorithatlan, 's a' nehéz napokban tettekkel is tanusított kétségtelen hivségem, 's Fönségednek, mint Novarrai Hősnek – mert egy Hős csak igazságszerető lehet – igazságérzetébeni nagy, és tökéletes bizalmam önti belém azt a' még nagyobb bátorságot, hogy mint igénytelen egy fölfödözést tenni merészeljek Császári Királyi Fönségednek! Veszprémi Megyés Püspök Ranolder János hő M[é]l[tósá]ga – a' népszerűség' megnyerését minden áron – mint látszik – tűzvén ki fő célul – püspöki kormányának mindjárt kezdetén mellőzni kezdé azon keveseket is, kik a' forradalmi időkben mint schwarzgelbek megbélyegeztettek; a' forradalmasok' irányában pedig olytán bánásmódot követett, 's folyvást követ, melly egy Kosuth hívének sem válnék bectelenségére.

– Nevezetesen engem alolirottat kényszerített méltatlan bánásmódja által előbbeni sokkal jobb³⁹ plebániámtól megválni⁴⁰ 's

³⁸ MNL OL D 39 2. doboz 815. Huszár György Albert főhercegnek. Kiskomárom, 1852. április 10.

³⁹ A sümegcsehi plébánia kimondottan kedvező javadalomnak számított. FOGL 2015. 4–5.

⁴⁰ Huszár György a sümegcsehi plébániától 1851-ben vált meg, az esztergomi főkáptalan a kiskomáromi plébániát juttatta neki, ahol aztán 1865-ig, haláláig működött.

az Esztergomi Főkáptalannál plebániát keresni. A' Főtisztelendő Káptalan kegyes is volt – minden más érdem nélkül, melyet patronatusa alatti szolgálattal, vagy másképp' szerezhettem volna magamnak. – egyedül a' forradalmi napokban kitüntetett alattvalói tantorithatatlan hűségemért – a' mint ezt másolatban legalázatosban ide csatolt oklevele tanusítja – mostani plebániámmal engem megajándékozni; s' Méltóságos Püspököm – a' kitől hasonló érdemek miatt történt legfelsőbb kitüntetésénél de adott szavánál fogva is méltán várhattam, hogy esperesi hivatalomban is meghagyand, e' belí hivatalomtól mesterséges ferde uton meg fosztva, a' forradalmiak guny tárgyává tett. Békével türtem mindazáltal ekkoráig ebéli nagy sérelmemet! de most – miután biztos kútfőkből értesültem arról, hogy még a' megürült Veszprémi Kanonokságra is egy olly egyént szándékoz kinevezetni, a' ki a' forradalomnak a' megyebeli papság közül egyik hőse lévén, e mellett minden kitűnő egyházi érdemek nélkül is szűkölködik; 's e' szerént azt a' nagy visszásságot látnám: hogy midőn a' hű alattvalóknak csak megvetés, gyűlölet, és üldöztetés az ő osztályrészők, - akkor a' hűtlenekre még kitüntetés, és ama' nagy, és ritka jutalom a' Kanonokság várakozik; - mint kipróbált hűségű alattvalója Felséges Uramnak az örök Igazság nevében föl hiva érzem magamat Császári Királyi Fölsegedet, mint Királyi – már is mélyen tisztelt, és hűn szeretett – Helytartót ez iránt a' legnagyobb alázattal figyelmeztetni.

Neve azon egyénnek Schauer Ferencz mostan Sümeghi plebános, és alesperes.⁴¹ Már maga az illy ösmeretes forradalmi egyénnek Méltóságos Püspökünk által az esperesi hivatalba történt előléptetése is közmegütközést szült a' dicsően uralkodó Felséges Austriai Ház minden hiveiben; 's most, miután Kanonokká leendő kineveztetését is czélba vétetve lenni megtudták, sötét, 's elcsüggesztő érzelmeiket csak képzelni lehet, de eleven színekkel elfesteni nem!

Egy illyen forradalmi egyénnek, – a' ki t.i. forradalmi elvek terjesztésében mindenkor a' legmunkásabb lévén, Windischgrätz Herczeg benyomulása⁴² után Zalába kinevezett, 's Sümeghen

⁴¹ Schauer Ferenc 1839 óta működött Sümegen plébánosként, majd alesperesként. Ranolder János püspök 1851. április 3-án nevezte ki kerületi esperessé. PFEIFFER 1987. 897.

⁴² Windisch-Grätz herceg Buda elfoglalása után 1849 januárjában a magyar ókonzerva-

megjelent Királyi Biztosnak Fiáthnak⁴³ mint helybeli lelkész tiszteletére se ment „mert mondá: lelkiismerete reá nem vitte, hogy egy hazaárulónak tisztelegjen „ ’s ezen tettében nyilván kérkedni nem átallott; - a’ ki a’ tisztelt Herczeg proclamatióit ex cathedra szándékosan érthetlenül mormolta el, csak hogy hazafisági neve csorbát ne szenvedne; - a’ ki Sümeghen a’ városházánál dühös szónoklattal a’ népet még fölkelésre is buzditotta; - a’ ki Csertán⁴⁴ által Keszthelyre hirdetett népfölkelési gyűlésre is,⁴⁵ Takács Alajos⁴⁶ híres forradalmi ügyvédnek kíséretében szándékosan megjelent; - a’ ki a’ Mura mellett őrködő nemzetőröket, mit sem törődve az ut’ fárodalmaival, meglátogatta;⁴⁷ - a’ ki forradalmi Őrnagy Kisfaludy jószágának, távolléte alatt, gondviselését barátságbul el vállalta; - a’ ki a forradalmiakkal mindenkor legmeghittebb viszonyban élt, ’s a’ fölkelő sereg győzelmeiről híreknek Sümegh vidékén hiteles forrása, ’s legbuzgóbb terjesztője vala; - a’ ki a’ sz. ferenczi szerzetesek asztalánál 1849^{diki} Sarlós Boldo-

tívvokkal szövetségben megkezdte a magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás kiépítését, melynek élére Szögyény-Marich Lászlót nevezte ki. A III. birodalmi hadsereg által a magyar honvéd hadseregtől visszafoglalt megyék élére Windisch-Grätz herceg királyi biztosokat nevezett ki. A rendszer nem volt hosszú életű, 1849 júniusában már Haynau tábornagyságnak és Geringer Károly polgári biztos vették át az osztrák fennhatóság alá került magyar területek irányítását. SASHEGYI 1965. 179–181.

⁴³ Fiáth Ferenc cs. kir. kamarást a soproni katonai kerületbe beosztott Zala és Veszprém megyék élére 1849. január 16-án nevezte ki Windisch-Grätz herceg királyi biztosá. Fiáth hamarosan Veszprémből intézett kiáltványt Zala megyéhez, melyben közölte, hogy legfőbb célja a belbéke fenntartása. VAJDA 1999. 30. Fiáth működéséről, memoárja: FIÁTH 1878.

⁴⁴ Csertán Sándort 1848. évi kormánybiztosi tevékenységét követően 1849. május 15-én nevezte ki Zala megye kormánybiztosává Szemere Bertalan miniszterelnök. Kormánybiztosi működése alatt Csertán vezette a bírósági eljárást Huszár György ellen 1849 júliusában. Csertán tevékenységéről: VAJDA 1994. 215–244., MOLNÁR 1999. 329–379.

⁴⁵ Csertán Sándor a megyébe benyomuló császári csapatok ellen népfelkelést szervezett az állandó bizottmány keszthelyi ideiglenes ülésén, a lakosságot egy helyre rendelte. VAJDA 1999. 40.

⁴⁶ Takács Alajos ügyvéd, Zala megye törvényhatósági bizottságának tagjaként működött. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharcban honvéd hadnagyként vett részt. A szabadságharc bukását követően hadbíróskodás elé került, büntetésként „csupán” ügyvédi tevékenységétől került eltiltásra, melyet a kétféjű sas jelképe alatt azután sem volt újra gyakorolni, hogy kegyelmet kapott. Budapest, 1896. február 13. Ujdonságok. Nagy idők tanui. 3.

⁴⁷ Honvéd katonák meglátogatása több magyar pap esetében is súlyosbító tényezőként került beszámításra a katonai bíróságok ítélezési gyakorlatában.

gasszony napján⁴⁸ számosak jelenlétében azt „hogyan Magyar Országunk csak a’ respublica lenne egyedüli üdvé” nyilván vitatni merészlette; s.a.t.;

Egy ilyen forradalmi egyénnek most még Kanonokságra érdemítése valóban a’ legnagyobb elkeseredést szülhetné csak a’ dicsően uralkodó Ház’ minden igaz hiveinek szívében.

’s hogy Császári Királyi Főnséged meggyőződjék, miképp nem alaptalan rágalmak tán ezek, mikkel én Schauer Ferencz Sümeghi plebanos, és alesperes ellenében Császári Királyi Főnségednek legmagasb színe előtt föllépni bátorkodtam, méltóztassék kegyelmesen a’ Veszprémi f[ő].t[isztelendő]. Consistoriumtól föl kívánni ama’ hivatalos jelentésemet, melyet én mint akkori Sümeghi alesperes, Primás Fő Herczege parancsának következtében, kerülem papjainak forradalom alatti magaviseletéről, lelkiismeretem tisztaságára tettem, ’s melly a’ t[isztelt]. Consistorium által kivonatban, Primás Fő Herczegeéhez is fölterjesztett. A ’vagy ha ezen jelentésem’ hitele kétségbehozatható, bátor vagyok t. cz. Knezovich⁴⁹ Császári Királyi Parancsnok Urra hivatkozni, ki a’ forradalom’ elnyomása utáni October hónapban Sümeghre jövé, a’ többi nála följelentettekkel együtt nevezett Sümeghi plebanost is maga elébe idézte, ’s illetően kifejezésekkel dorgálta meg „nekem az Urat be kellene fogatnom, de tekintem papi tisztaságát, jövőre vigyázzon magára” minek következtében hihető Oszterhueber Kristóf Sümeghi szolgabíró ama’ parancsot is: hogy a’ nevezett plebanos éber szemekkel kísérje, ’s róla havonként jelentést tegyen „a’ mint erről nevezett sz[olga] bírónak Sümeghen még életben lévő atya is bizonyosságot tehetne. Pedig Szent hívom bizonyossággal, hogy annyiszor nevezett sümeghi plebanos tisztelt Parancsnok Urnál nem én jelentettem föl! Nem magam állok tehát midőn őt Császári Királyi Főnségednél mint forradalom emberét bevádolni merészkedek!

Állításaim támogatásául szolgáljon továbbá az is, hogy nevezett Schauer Ferencz Sümeghnek közkedvességű plebanosa; mi nem lehetne, ha csak forradalmi nem lett volna! Mert e’ kis városka

⁴⁸ Sarlós Boldogasszony napja július 2-át jelentette.

⁴⁹ Georg Knezevich császári ezredes 1849. szeptember 3-án foglalta el Keszthelyt, majd megkezdte a megye lefegyverzését, a Kossuth-bankók megsemmisítését és a lázadók felkutatását. VAJDA 1999. 42–43.

az, mely általán véve dühösen forradalmas volt; ezen városka az, mely önkéntesekből vadász csapatot alakított; melyben a' menekvő Farkas Ferencz akkori Fehérvári Kanonok, most már Püspök Urat föl tartóztatni akarták; melynek kebeléből kezülek ki azok is, a' kik t.c.z. Haynau Tábornoszernagy Urhoz sürgönyöket vivő egy cs. királyi Tisztet el fogták – egyéb bizonyságokat igazolásomra föl hozni nem akarok tapasztalásból tudván miképp a' forradalom alatt forradalmasok által elkövetett tényekről bizonyságokat, kivált most már, kapni nem lehet; készebbek levén az emberek hazugon esküdni inkább, mint igaz vallásuk által honfitársaik gyűlöletét, 's a' hol lehet, üldöztetését vonni magokra!

Sümeghi plebánoson kívül még egy veszélyes egyénre bátorodom Császári Királyi Főnségednek legmagasb' figyelmét fordítani. Kovács Sigmund⁵⁰ Püspököm titoknoka ez, a' ki most forradalmi szellemű, hasonló szellemben igazgatja a' különben legjobb szándékú püspöknek szivét! Forradalmi szelleméről Lipthay Kanonok, és Pesthi Seminarium Rectora tán szólhatna Minő szellemtől vezéreltessék jelenleg is: legmeghittebb barátjai után könnyű róla ítéletet hozni a' kit ezek: Schauer Ferencz a' fentebb leírt plebanos Polák, Kaposvári compromissus Káplán, Takács Alajos már érintett ügyvéd. Kisfaludy agrationalt seregbeni Őrnagy; Csontos, önkéntes vadász Hadnagy, és más többek. Eme Titoknoknak műve bizonyára az is, hogy a' M[é]l[tósá]g[o] s Püspök compromissus egyéneket is méltat asztalához, a' min a' hű alattvalók természetesen megütköznek.

Szánandó valóban sorsa azoknak Főnséges Császári Királyi Örökös Fő-Herczeg, és Királyi Helytartó! a' kik nyíltan ki tüntették a' dicsően Uralkodó Ház iránti tántoríthatlan hűségüket! megvetés, gyűlölet, üldöztetés az ő osztályrészők! mire adatul szolgálhat csak azon egy körülmény is, miképp nekem nincs fegyver engedelylem akkor, midőn több volt önkéntes honvédek abban büszkélednek; holott politikai Főnökeim. Kiknek eszközlése által ez történt, igen is tudják: ki voltam én a' forradalom alatt?

Gondolván: az nem lehet, hogy illyesek a' magas Kormány tud-

⁵⁰ Kovács Zsigmond zalai kisnemesi származású veszprémi kispap 1844-ben szentelték pappá, Ranolder János veszprémi püspök 1850-ben nevezte ki titkárává és szentszéki jegyzővé. Huszár kompromittáló szándékú panaszlevele 1852 után sem törte meg karrierjét. PFEIFFER 1987. 35–36.

tával történjenek; az nem lehet hogy a' dicső Austriai Ház – a' Ki-nek igazságosság 's méltányosság volt mindenkor ki tűnő jelleme – leghivebbeit sorsukra hagyja, üldöztetni engedgye, irányukban semmi elősmeréssel ne legyen; **ellenségeit pedig még kitűnően jutalmazni is kívánja!!!** [kiemelés az eredetiben – SzM]

Ebeli erős hitem, 's arrolí szilárd meggyőződésemm folytán „mí-szerént semmi esetre nem árthat a' Nagyokat az alatt lévő tár-gyokról melyeket a' magasbul tisztán nem is láthatnak, annak üdejében fölvilágosítani „a' legtisztább szándékkal tett fölfödözé-sem miatt kecségtet a' remény, hogy **Császári Királyi Főnséged** [kiemelés az eredetiben – SzM] Legmagasb' színe elől csekélysé-gemet elvetni nem fogja!

Végül magam igazolására még csak azt bátorkodom legmélyebb jobbágyi alázattal fölhozni miképp kilencz évekig a' nagy nevű Kopácsy Primásnak mint Veszprémi Püspöknek⁵¹ oldala mellett tisztas papi hivatalokat viseltem, előbbi plebaniámban egyszers-imnd hat évekig alesperes is voltam! Forradalom alatti ritka ön-feláldozásomul pedig tanuskodjanak legmélyebb alázattal ide csatolt irományaim, melyeknek eredetiét gondosan őrzöm.

A'ki többire – midőn a' dicsően uralkodó Felséges Austriai Há-zért, 's Különösen Császári Királyi Főnségednek, mint Királyi helytartónknak szerencsés, és hosszú kormányzásáért az Egek Urának naponnan legbuzgóbban esedezni meg nem szűnném – Legmagasb' Kegyelmébe ajánlott, alattvalói legmélyebb hódolat-tal vagyok

Császári Királyi Főnségednek
és

Magyar Királyi Helytartónknak

Kis Komáromban Február 29^{kén} 1852

legkisebb örök hűségű szolgálja

⁵¹ Kopácsy József veszprémi elszegényedett nemes családból származott. Áldozópappá 1798-ban szentelték Zircen, 1805-től szentszéki ülnökként működött, 1806-ban veszprémi plébániajavadalmat kapott és kerületi esperes is lett. A veszprémi káptalan köve-teként országgyűlésen is részt vett, illetve tagja lett a Hétszemélyes Táblának. 1821-ben székesfehérvári megyéspüspökké, 1825-ben veszprémi püspökké, majd 1838-ban esz-tergomi érsekké nevezték ki. A veszprémi püspökségről 1842-ben mondott le. Igényes-ségével, munkaszeretetével, tudománypártolásával és veszprémi működésével jelentős érdemeket szerzett. PFEIFFER 1987. 33–34., FORGÓ 2025.

Huszár György
Kis-Komáromi plebános

3.) Gróf Leo Thun kultusz- és oktatásiügyi miniszter Albert főhercegnek.
Bécs, 1852. március 6.

Ministerium Cultus u. Unterrichts

Gleichzeitig mit dem unteren 28. Februar d.J. Z. 815/Praes:Gouv: gnädigst an mich geleiteten Berichte der Statthalterei vom 19. derselben Monats Z. 306/p.r. wegen allergnädigster Genehmigung der stufenweisen Vorrückung und Besetzung der sohin sich eröffnenden Domherrnstellen am Veszprimer Domkapital ist mir bezüglich des laut Anlage vom Bischofe für die Pfründe des dritten magister canonicus am ersten Platze vorgeschlagenen Pfarrers zu Sümegh, Franz Schauer aus vollkommen verlässlicher Quelle die mündliche Mittheilung zugekommen, daß die politische Haltung dieses Seelsorgers während der verhängnißvollen Revolutionswirren in hohem Grade bemakelt gewesen ist.

Derselbe hat während der aufständischen Vorgänge nicht nur für seine Person die wärmste Sympathie für die Umsturzparthei and den Tag gelegt, sondern auch auf seine Pfarrgemeinde – die ohne ein Zuthun der Bewegung wohl ganz fremd geblieben wäre – in gleich verderblicher Weise eingewirkt.

Selbst die Waffenstreckung der Insurgenten bei Világos vermochte ihn so wenig zur Besinnung zu bringen daß derselbe, - als nach diesem Ereigniße das mit der Sauberung des Sümegh'er Komitats von den zersprengten Guerillas banden der Insurgenten berufragte k.k. Streifkorps im Pfarrerte Schauer's einzog – dem Kommandanten dieses Streifkorps sich vorzustellen oder der rechtmäßigen Regierung nach ihrer Wiederherstellung die gebührende Huldigung anderartig zu bezeigen in Aergeris erregender Weise verabsäumt hat.

Ich beeile mich diese Daten, nach welcher ich es nicht wage, den Pfarrer Schauer Seiner k.k. apostolischen Majestät für ein Kanonikat allerunterthänigst gegenwärtig zu halten, zur hohen Kenntniß Eurer kaiserlichen Hoheit ehrerbietigst zu bringen mit der Bitte, mir in dieser Angelegenheit die weiteren hohen Ansichten gnädigst eröffnen zu wollen.

Wien den 6. März 1852.

ad 815/Gouv.Präs:

Thun

[Fordítás: Kultusz- és Oktatásügyi Minisztérium

Egyidejűleg a Helytartóságnak az ez évi február 28-án 815/Pres. Gouv. szám alatt kegyelmesen hozzám intézett ugyanezen hó 19-i 306/p.r. számú a fokozatos előléptetések és a veszprémi káptalanban így megnyíló kanonoki állások legkegyelmesebb jóváhagyását tárgyzó jelentés kapcsán teljesen megbízható forrásokból azt a szóbeli közlést kaptam, miszerint a mellékletben a püspök által a harmadik magister canonicusnak első helyen javasolt sümegi plébános, Schauer Ferenc politikai magatartása a végzetes forradalmi zavarok alatt igencsak káros volt.

Ugyanő a felkelés folyamában nemcsak saját személye iránt tanúsított meleg szimpátiát a forradalmi párt iránt, hanem ugyanolyan romboló hatással volt a híveire is – akik a (forradalmi) mozgalomhoz hozzá nem téve, attól idegenek maradtak.

Még a felkelők világosi fegyverletétele sem tudta annyira józan gondolkodásra késztetni, hogy – miután ez eseményt követően a Sümeg megyének a szétszórt gerilláktól való megtisztításával megbízott császári-királyi járőrszázad Schauer plébániakerületébe bevonult, ő (Schauer) a század parancsnokának való bemutatkozás, a törvényes kormányzatot annak visszaállítását követően megillető hódolat nyilvánítása helyett máshogy köszöntötte, – bemutatkozott volna a járőrszázad parancsnokának, vagy a törvényes kormány visszaállítása után más módon kifejezte volna tiszteletét. A járőr csapatok bevonulásakor Schauer plébános házába –, nem jelentkezett a járőr csapat parancsnokánál, és a törvényes kormány visszaállítása után megfelelő módon tiszteletét nyilvánítani elmulasztotta.

Nem késlekedem ezen adatokat, amelyek alapján Schauer plébánost Ő császári királyi Apostoli Felsége előtt a kanonoki hivatallal össze nem férhetőnek tartom, alázatos tisztelettel azzal a kéréssel császári Felséged magas tudomására hozni, hogy ezügyben további becses nézeteit velem közölni méltóztassék.

Bécs, 1852. március 6.

ad 815/Gouv.Präs:

Thun]

4.) Podolsky Ede, a Kormányzóság Rendőri Ügyosztály (MCG Polizei-Section) vezetőjének irata Albert főherceg Elnöki Irodájához (Präsidial-Bureau MCG). Buda, 1852. április 8.

„Nach den an Ort und Stelle gepflogenen Erhebungen wird die politische Haltung des Pfarrers Anton Csete während und nach der Revolution sehr belobt, und wegen seines loyalen Sinnes unter den Gutgesinnten der Gegend geachtet und soll das Interesse der Regierung auch Kräften zu fördern bruchten.”⁵²

In Betreff des Pfarrers und Dechants zu Sümegh Franz Schauer wurde in Bezug auf dessen moralische und politische Haltung nichts Wideriges in Erfahrung gebracht.

Ofen 8. April 1852

Podolsky”⁵³

[Fordítás: A helyszíni vizsgálódások alapján Csete Antal plébánosnak a forradalom alatt és azt követően tanúsított politikai magaviselete igen dicséretes, és lojális volta miatt a vidék jószándékú emberei közt üldözöttet és a kormány érdekeinek erősítéséül is fog szolgálni.

Schauer Ferenc sümegi plébános és esperes tárgyában annak erkölcsi és politikai magaviseletére semmi hátrányos nem jutott tudomásra.

Buda, 1852 Április 8.

Podolsky]

5.) Albert főherceg átirata Gróf Leo Thun cs.k. kultusz- és oktatásügyi miniszterhez. Buda, 1852. április 10.⁵⁴

„815/GP

S[eine]n Excellenz dem Herrn Minister des Unterrichts, Leo G[ra]f[e]n Thun

Ofen am 10. April 1852.

In Betreff des Pfarrers und Dechants zu Sümegh, Franz Schauer wurde

⁵² Az első bekezdés mellett balra függőleges irányban pirossal feltüntetett „abgethan” felirat található, melynek jelentése: elvégezve, kész.

⁵³ Edouard Podolsky 1849 júniusától vezette a III. Hadseregparancsnokság rendőri ügyosztályát (Polizei Section der III. Armee-Commando). Az ügyosztály 1852 áprilisától a Kormányzóság rendőri ügyosztályává alakult, melyet szintén Podolsky vezetett 1852 októberéig. DEÁK 2015. 42., 78.

⁵⁴ MNL OL D 39 2. doboz 815. Albert főherceg Thunnak. Buda, 1852. április 10.

nach genauer Erhebung, in Bezug auf dessen moralische und politische Haltung nichts Nachteiliges in Erfahrung gebracht, was ich Euer Excellenz als Erledigung der geehrten Zuschrift 97/M.C. vom 6. v.M. – deren Beilagen ausschließend – bekannt gebe.”

[Fordítás: Őexcellenciája Gróf Leo Thun Oktatásügyi Miniszter Úrnak!

Buda, 1852. április 10.

Schauer Ferenc, sümegi plébános és esperes tárgyában annak erkölcsi és politikai magaviseletére vonatkozó pontosabb nyomozás során semmi káros nem tapasztaltatott, amit Excellenciádnak a 97/M.C. számon előző hó 6-án kelt nagyrabecsült átiratának elintézésékepp – a csatolmányaival együtt – tudtára adom.]

Felhasznált források és irodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

D 39 = Abszolutizmus-kori levéltár, K. K. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn, Elnöki iratok

D 291 = Abszolutizmus-kori levéltár, Abszolutizmuskori nyomtatványok és könyvomas körrendeletek

CHERRIER Miklós (1856): *A magyar egyház története*. Pest.

DEÁK Ágnes (2015): *„Zsandáros és policzajos idők” Államrendőrség Magyarországon 1848–1867*. Budapest.

EMBER Győző (1940): *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest.

FARKAS Gábor (2004): A Sümeg vidéki falvak történetéből (Sümegcsehi, Bazsi Sümegprága) (A veszprémi püspöki uradalom történetéhez). *Alba Regia* 33 (2004) 61–108.

FIÁTH Ferenc (1878): *Életem és élményeim*. Budapest.

FOGL Krisztián (2015): A veszprémi egyházmegye alsópapságának fegyelmi ügyei, konfliktusai 1847 és 1849 között. *Egyháztörténeti Szemle* 16 (2015/4) 3–19.

FORGÓ András (2025): Kopácsy József (1775–1847), Székesfehérvár és Veszprém püspöke, Esztergom prímás-érseke. *Veszprémi Szemle* 23 (2025/3) 134–143.

HERMANN Egyed (1932): *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő.

- HERMANN Egyed (1973): *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.)
- HIDAS Péter (1989): A magyar arisztokrácia és a politikai vezetés a forradalom után. *Történelmi Szemle* 31 (1989) 232–248.
- KARÁCSONYI János (1915): *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Nagyvárad.
- KARLINSZKY Balázs (2021): A veszprémi székeskáptalan kanonokjai 1777 és 1917 között: Származás, pályafutás, karriertípusok. In: CSIBI Norbert – FORGÓ András – GŐZSY Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*. Pécs. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 13.)
- KELEMEN Dávid (2015): Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése. *Egyháztörténeti Szemle* 16 (2015/2) 27–53.
- LONOVICS József (1851): *Der Josephinismus und die kaiserlichen Verordnungen von 18. April 1850 in Bezug auf die Kirche*. Bécs.
- MELKOVICS Tamás (2016): Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa. *Aetas* 31 (2016/1) 132–153.
- MOLNÁR András (1999): „Zalának elszállt lelke...” Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849. május 26. – július 29. *Századok* 133 (1999) 329–379.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára*. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 7.)
- SASHEGYI Oszkár (1965): *Az abszolutizmuskori levéltár*. Budapest. (Levéltári leltárak 4.)
- STICKLER, Mathias (2014): *Die Herrschaftsauffassung Kaiser Franz Josephs in den frühen Jahren seiner Regierung. Überlegungen zu Selbstverständnis und struktureller Bedeutung der Dynastie für die Habsburgermonarchie*. In: BRANDT, Harm-Hinrich: *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem*. Wien. 35–72.
- SZÁNTÓ Konrád (1984): *A katolikus egyház története. II*. Budapest.
- TAKÁCS Lajos (1987): *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága 1806–1875*. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 14.)
- TAMÁSI Zsolt (2009): A katolikus egyházvezetés önvédelmi törekvései az 1848–1849-es forradalom leverése után. *Történelmi Szemle* 51 (2009) 355–383.
- TUSOR Péter (2019): Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417–1918 (Vázlat). *Aetas* 34 (2019/3) 109–121.
- VAJDA Lászlóné (1994): Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztosa. In: BILKEI Irén (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok*. Zalaegerszeg. (Zalai Gyűjtemény 35.) 215–244.

- VAJDA Lászlóné (1999): *1848–49 zalai kronológiája*. In: BÉRES Katalin: (szerk.): *A szabadságharc emlékei Zalában 1848–1849*. Zalaegerszeg. 9–52.
- WOLFSGRUBER, Cölestin (1909): *Kirchengeschichte Österreich–Ungarns*. Bécs.
- ZAKAR Péter (2024): *Pestről Bécsbe. Függetlenségi papok elleni vizsgálatok az 1850-es években*. *Aetas* 39 (2024/4) 81–92.

Kulcsszavak: egyháztörténet, neoabszolutizmus, politikai igazgatás, Ranolder János, úrbéri jog, veszprémi püspökség, veszprémi székeskáptalan

* * *

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták:

Gubicza Ilona Gizella – Veszprém
Kovács Gyula – Székesfehérvár
Margit Ferencné – Budapest
Molnár Attila – Gönyű
Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár – Pétfürdő
Dr. Próder József – Veszprém
Somfai Balázs – Veszprém
Szalontay Árpád – Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár – Székesfehérvár
Wágner Lászlóné – Veszprém

Honoráriumukról lemondtak:

Dr. Földesi Ferenc (lektorálás) – Veszprém
Dr. Karlinszky Balázs (lektorálás) – Veszprém
Kovács Győző Gyula – Veszprém
Dr. Nagy-Luttenberger István (lektorálás) – Budapest

KÖZLEMÉNYEK

A családi összefogás erősítése: négy ágon megvalósult családtörténeti kutatás

GUBICZA ILONA

1. rész

**Strengthening Family Ties:
a Four-Branch Family History Research Project**

The author researched the history of her family branches of the four grandparents: the Gubicza and Soós families on her mother's side, and the Leitold and Kelemen families on her father's side. Of the four families, the Soós and Kelemen families are ancient Hungarian families living in various regions of our country. The Gubicza and Leitold families, on the other hand, arrived in Hungary as settlers. The Gubicza families were settled in Zirc and the surrounding area from Silesia in the 1730s at the initiative of the Cistercian abbot of Zirc. Based on data from the Gubicza families, the processed family trees contain information on approximately 2,500 individuals, dating from 1740 to the present day. The Hungarian members of the Leitold branch arrived in Hungary between 1734 and 1736, settling in the village of Barnag. The Zichy family recruited settlers for their estates in the Nagyvázsony area from the French-Swiss-German triangle: the Billigheim region, southern Alsace, and the Black Forest. Consecutive parish records for the Leitold branch have been processed since 1660. The article presents the historical background of the settlers and the living conditions of the families. The life stories of several notable family members and direct ancestors can also be traced, and contemporary recollections are included in this paper.

Keywords: Barnag, genealogy, Gubicza, Leitold, Olaszfalu, settlers

A kutatás kezdete

Anyai ágon unokatestvérem Horváth István (1928–2013) Németországból hazatérve 1998-ban szervezte meg Bakonyszentlászlón az első Soós unokatestvér találkozót. Ekkor vetődött fel bennem a gondolat a családkutatásról: honnan származunk, kik voltak őseink?

Szüleim, Gubicza István (1908–2000) és Soós Eleonóra (1912–1998) Bakonyszentlászlón születtek, és ott is nevelkedtek fel. Házasságukat követően Veszprémbe telepedtek le. A második világháború alatt a bombázások elől négy gyermekükkel Bakonyszentlászlóra menekültek, itt vészték át a háborút. Később testvéreimmel együtt sokat nyaraltam nagyszüleimnél Bakonyszentlászlón, így sok-sok emlék, élmény fűz a faluhoz. Nyugdíjazásomat követően határoztam el, hogy családjaim – gyermekeim négy nagyszülőjének: anyai ágon a Gubicza, Soós, apai ágon Leitold és Kelemen családok – történetét kutatom. A négy familiából a Gubicza és Leitold családok betelepítéssel érkeztek Magyarországra. A Soós és Kelemen családok országunk több térségében élő régi, magyar eredetű családok.

Az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában a Gubicza és Soós családokra vonatkozó születési, házassági, halálozási adatokat a Zirc, Olaszfalu, Tés, Bakonyszentlászló anyakönyveiből, illetve a mormonok által digitalizált mikrofilmekből gyűjtöttem ki. Az azonos családnéven (apai és anyai) megtalálható gyermekeket csoportosítottam, ők alkották a családot.

A kutatás kezdetén elhatároztam, hogy a levéltárban nem kutatható – védelmi időszak hatálya alá tartozó – adatokat a ma élő családoktól próbálom gyűjteni, hogy napjainkig feldolgozhassam a családok adatait, történeteit. Vállaltam, biztosítottam, hogy az utolsó, mintegy száz évben keletkezett és feldolgozott adatokhoz csak az adataikat megadó családtagok férhetnek hozzá. A levéltári kutatásokkal párhuzamosan a családoktól gyűjtött anyagok feldolgozásához adatlapot készítettem. A családokat személyesen, telefonon, levélben, interneten keresztül kerestem meg, őket meggyőzve kaptam adatokat, fényképeket, dokumentumokat, egyéb tárgyi emlékeket.

Az olaszfalui, bakonyszentlászlói, tési, vöröstói, barnagi temetőekben a síremlékeket fényképeztem, majd a feliratok évszámai alapján kerestem a további adatokat az anyakönyvekben. Részben az érintett plébániák, nagyrészt az MNL Veszprém Vármegyei Levéltár anyakönyveiből gyűjtöttem az adatokat és sikerrel kutattam a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban is. A Gubicza, Soós, Leitold családok adatait a katolikus anyakönyvekben találtam meg, katolikus felekezetűek voltak.

Összefüggő és megbízható adatok az 1700-as évek elejétől – a magyarországi katolikus anyakönyvek vezetésének kezdetétől – állnak rendelkezésre, így a családom négy ágán felkutatott, csaknem tízezer személy adatából mintegy felét tartalmazzák a feldolgozott összefüggő családfák, családtörténetek.

Kutatásaim az anyakönyvi bejegyzések – az elsődleges adatok – kigyűjtésével kezdődtek, majd következtek az adó- és lélekösszeírások, urbáriumok – a közvetett adatokat tartalmazó iratok –, az uradalmi levéltárak iratainak

kutatása. Ezt követően a lexikonok, helytörténeti könyvek, monográfiák, az MNL Országos Levéltárának kiadványai, interneten elérhető források, adatbázisok (kivándorlásokkal, betelepítésekkel összefüggő iratok, családnevek eredete, gyakorisága stb.) kerültek sorra.

I. Történeti háttér

Magyarország jelentős része, így a dunántúli falvak többsége is a török hódoltság alatt elnéptelenedett. Újbóli betelepítésüket nagyobb részt a világi, illetve kisebb részt az egyházi földbirtokosok végezték a 17–18. század fordulóján, amely a 18. század utolsó harmadáig tartott. Ennek következtében e területek birtokszerkezete és a nagyarányú német és szláv beköltözés hatására a népesség etnikai összetétele is megváltozott.

A háború, az éhínség, a járványok, a kivándorlások miatt egész területek váltak lakatlanná, aránytalanságok jelentek meg a népsűrűségben. Magyarország lakosságszáma a török kiűzését követően (1696) nem haladta meg a 15. századit, miközben Európa nyugati részén a lakosság létszáma növekedett. A demográfiai mélypont 1711-re tehető, utána gyors gyarapodás, népességnövekedés figyelhető meg az újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása, a bevándorlás, a belső vándorlás (migráció) és a betelepítések következtében. Az üresen maradt – pusztásodott – vidékekre bevándorlók érkeztek. A Maros vonala alatti alföldi részekeken ekkor telepedtek meg tömegesen a szerbek, az északi peremvidékekre a szlovákok, a keleti, délkeleti területekre a románok újabb hulláma érkezett. A telepes falvak földrajzi elhelyezkedéséből kiderül az is, hogy a német és a szlovák települések csaknem kivétel nélkül a hegyvidéki területeken jöttek létre, mivel ez volt leginkább hasonlatos korábbi lakhelyükhöz.

A térség birtokmegosztásának megfelelően a telepítő nagybirtokosok közül (több más család mellett) elsősorban az Esterházyakat, valamint a Zichyeket kell megemlíteni. Az egyházi telepítések harmadik csoportját a zirci apát szervezte, főként a század elején (Zirc, Nagytevel, Olaszfalu).

Veszprém megye újratelepítésének és rekatolizációjának munkáját a viszszaépítő veszprémi káptalan és püspök, a szerzetesrendek és az új világi birtokosok végezték el. Már a 17. század végétől kezdve, valamint a 18. század első két évtizedében megjelentek a német jövevények – Gyirót, Ihász, Koppány, Oszlop, Péterd, Tevel, Vöröstó, Zirc településeken –, de ebben az időben még az erős fluktuáció volt a jellemző. Az 1720-as évektől a 18. század végéig tart a szervezett földesúri telepítések időszaka. A 67 újratelepített falu közül 40 németekkel, 11 magyarokkal, 7 szlovákokkal és 9 vegyes lakossággal töltődött fel. A német települések a Bakonyban egységes tömbben, a megye egész

területén pedig szétszórtan helyezkedtek el. A megye 165 települése közül a nemzetiségek aránya megközelítette a 30%-ot. A 18. század végére a megye lakosságának többsége visszatért a katolikus egyházba. A németekkel települt 40 helység közül 34 maradt meg német nyelvűnek a 20. század közepéig: Ajkarendek, Ácsteszer, Aka, Bakonygyirót, Bakonyjákó, Bakonynána, Bakonyoszlop, Bakonypéterd, Bakonyszentiván, Bakonyszücs, Bánd, Béb, Csékút, Esztergár, Hidegkút, Kisganna, Kislőd, Kolontár, Marcaltő, Márkó, Nagyanna, Nagytevel, Németbarnag, Németpolány, Németszentlászló, Olaszfalu, Pápanyőgér, Porva, Románd, Tósokberénd, Városlőd, Veszprémfajsz, Vöröstó és Zirc.

A történeti források alapján rekonstruálható a telepések etnikai összetétele is, amelynek változását 1495 és 1910 között a következő táblázat mutatja.

Nemzetiség	1495	1715	1784	1880	1900	1910
Magyarok	990.000 95,9%	1.176.000 79,5%	2.103.000 79,0%	4.402.364 82,4%	5.890.999 85,9%	6.730.299 88,4%
Németek	17.000 1,6%	136.600 9,2%	291.900 11%	606.363 11,3%	604.751 8,8%	553.179 7,3%
Szlovákok	n.a.	37.700 2,5%	130.400 4,9%	199.788 3,7%	192.227 2,8%	165.317 2,2%
Horvátok	1.200 0,1%	58.900 4%	71.700 2,7%	59.251 1,1%	68.161 1%	62.018 0,8%
Egyéb	23.800 2,4%	70.800 4,8%	66.214 2,4%	75.598 1,5%	98.277 1,5%	101.301 1,3%
Összesen	1.032.000	1.480.000	2.663.214	5.343.364	6.854.415	7.612.114

Magyarország népessége (a mai ország területére vetítve)

II. A betelepített Gubicza és Leitold családok

A Gubicza családok betelepítését a zirci apát kezdeményezte a sziléziai tartományból Zircre és környékére, míg a Leitold családokat a Zichy-család toborozta Németországból, a francia–svájci–német háromszögből, Schwarzwald környékéről a nagyvázsonyi uradalmába, Barnag községbe. Összefüggő anyakönyvi adatok a Gubicza ágon 1740-től, a Leitold ágon 1660-tól kerültek feldolgozásra.

II.1. A Gubicza család

A kutatások kezdetén az adatok gyűjtéséhez segítséget kaptam Veress D. Csaba történésztől és a tési Gubicza ághoz tartozó, Balatonfüreden élő Gubicza Ferenctől is. Velük több plébániát – Zirc, Olaszfalu, Tés, Ácsteszer – együtt kerestük fel. Különösen sok dokumentumot küldött a Montrealban élő egyik Gubicza unoka, Tóth Izabella (1929–2024). Az idős rokonokat felkerestem, velük hangfelvételt készítettem a visszaemlékezéseikről.

Lexikoni adatok alapján a Dél-Alföldi ágakat az MNL Békés Vármegyei Levéltárában Új-Kígyós, Békéscsaba és Gyula; Szerbiában pedig a Zentai Történelmi Levéltárban Zenta és környéke anyakönyveiben kutattam. A feldolgozott több száz Gubicza adat viszont – anyakönyvi adathiány miatt – nem kapcsolható össze a Dunántúlon élő családok adataival, családfákkal.

A Gubicza családok betelepítése

A török hódoltság alatt Zirc és környéke is lakatlanná vált. Olaszfalu területe is többször elnéptelenedett, a megfogyatkozott lakosság pótlására svábokat, frankokat, burgundiaiakat és morvákat telepítettek. 1720–1750 táján Sziléziából, Vesztfáliából és Passau környékéről jöttek telepesek, akiknek a vadont lépésről-lépésre meg kellett hódítaniuk.

A majorokban élők munkája a legelső időkben csupán a talajtörés volt. Ez a folyamat két csoportra osztható, az erdőirtásra és a talajszárításra, így a majorok is a nekik kijelölt feladatok szerint létesültek a folyók kiöntési területén, vagy kisebb patakok mentén, az erdőségek közelében. Az erdőirtást a ciszterek favágással, illetve tűz segítségével végezték. A betelepült lakosság megélhetési forrása kezdetben az erdő volt: faeszközöket készítettek, szenet égettek, majd az irtásföldeken földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak. Kertgazdálkodásukban a gyümölcs-, és káposztatermesztés volt jelentős.

Az 1700-as évek elején több Gubicza családot telepítettek be Magyarország több térségébe, így a Dunántúlra is. A Gubicza családok a Bakony nyúlványánál elhelyezkedő Zircen és a környező falvakban telepedtek le.

A Gubicza családok sorsa összefüggött a zirci apátság történetével. A zirci apátságot III. Béla – 1182-ben francia ciszterci apátsága, Champagne-i Clairvaux filiájaként – alapította. A török fenyegetettség miatt a szerzetesek 1538 körül elhagyták a kolostort, amelyet Veszprém török kézre kerülése (1552) után földúltak a hódítók. 1629-ben az alsó-ausztriai, lilienfeldi kolostor apátja kapott megbízást, hogy készítse elő a rend Magyarországra való visszatérését, majd a zirci apátság egykori birtokait az alsó-ausztriai Lilienfeld apátja 1699-ben 31 000 forintért átadta a sziléziai ciszterci Heinrichau apátjának. A török

uralom során Zirc és környéke is lakatlanná vált; Zirc másfél évszázadon át teljesen lakatlan volt. Az 1700-as évek elején a sziléziai, heinrichauai ciszterci apátság élesztette újra a zirci apátságot és telepítette be Zircet és környékét. Az első állandó telepesek csak 1715-ben, az első három ciszterci szerzetes 1726-ban költözött a településre. 1733-ra épült fel az egyemeletes monostor – közvetlenül a mai templom melletti szárnyak – és 1748-ra készült el a templom.

Olaszfalu katolikusokkal történő betelepítését, az új népesség jogviszonyait az apátság és a telepesek között 1732. november 18-án kötött szerződés rögzítette, melyben a jobbágyság gazdálkodását és adózását szabályozták. Összességében kedvező viszonyokat teremtett a közösség megerősödése, a falu fejlődése szempontjából. Ez a szerződés előnyös volt számukra: szabadmenetelt kaptak, a földesúri szolgáltatások magas pénzadóból és robotból álltak ugyan, de semmiféle dézsmával nem tartoztak. Olaszfaluban az első Gubicza adatok 1734-ben az adóösszeírásban szerepelnek.

A telkes jobbágyság gazdálkodásának alapja a földesúri birtokhoz tartozó megművelt jobbágytelek (*sessio*) volt, amelynek nagysága a 18. században 30–50 holdat tett ki. A lélekszám növekedésével a teleknagyság osztozott. Egyre több volt a fél- vagy negyed telken gazdálkodók száma. Magyarországon a jobbágyszabadítás csak 1848-ban jött létre. Villax Ferdinánd zirci apát 1856. április 10-én kelt levelében fordult a Veszprémi Császári–Királyi Urbéri Törvényszékhez azzal a kéréssel, hogy az 1853. március 2-án kiadott királyi nyílt parancs értelmében, Olaszfalu községben megkezdhesse a tagosítási és birtokelkülönözési eljárást. Ennek a földesúri és paraszti birtokok (telkek, erdők, legelők) elkülönítése és tagosítása volt a célja. A birtokok kiosztására és tényleges tulajdonba adására, az új telekkönyv és a hozzá tartozó térkép hitelesítésére Olaszfaluban 1862. május 29-én került sor a helyi és a környékbeli lakosok jelenlétében.

A Zircen és Olaszfaluban élő népes Gubicza családok gyermekei az évszázadok során – elsősorban a telekosztódások miatt – a környező kis községekben telepedtek le, s alapítottak családot. Így a Bakonyszentlászló, Sóly, Tés, Úrkút, Lókút községekben élő Gubicza családok valamennyien a Zirc és környékére betelepített családokból származnak.

Gubicza családnevek eredete, gyakorisága

Az interneten talált *Magyarország iparosainak és kereskedőinek címjegyzékében* (1891) a Kubicza, Kubitz, Kubica, Gubicza, Gubitza, Gubica családneveket közepes gyakoriságúnak mutatja a program. Magyarországon a több helyen letelepedett Kubicza, Gubicza családok anyakönyvekben bejegyzett családne-



1.) Kubicza, Kubitza, Gubicza, Gubitza és Gubica családok Magyarországon 1891-ben

veit több módon, bemondás alapján rögzítették. Több esetben egy családon belül is különböző módon történt a családnév bejegyzése.

A Gubica, Kubitza, Gubitza, Gubicza családnevek a szláv nyelvcsaládhoz tartoznak. Hajdú Mihály *Orosháza 18. századi személynévrendszere* című munkájában a „Gubica; 1777: Kubitza, 1785: Gubitza. Szlovák” eredetűnek jelölte. Interneten megtalálható a környező országokban a Kubica, Kubicza családnév gyakorisága, miszerint leggyakoribb Lengyelországban, Szilézia térségében. A Szlovákiában lévő Trencsénben 2005-ben az első 100 leggyakoribb vezetéknév között szerepel a „...Kubanková Kubankova Kubankova Kubica Kubicza Kubicová Kubicova Kubiczova...”. Nyitra város telefonkönyvében ma is gyakori a Kubicza családnév. A Nyitra melletti Alsó Pél községben (Szlovákia, Lévai Járás) az 1715. évi országos összeírásban Gubicza György nevét találtam.

Az MNL Országos Levéltárának kiadványaiban kutatva nagyon sok adat, információ található a Kubicza, Gubicza családokra vonatkozóan. Szluha Márton a *Felvidéki családok* I. kötetében az Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemesi családjait mutatja be. Trencsén megyében volt a leggyakoribb a Kubicza családnév, itt több neves Kubicza személy is található.

Neves Kubicza, Gubicza személyek – állami tisztségviselők, egyházi személyek:

- **Kubicza András** (Trencsén, 1701– ?);
- **Kubicza Miklós** Mária Terézia király-asszonytól nemesi címet kapott 1741-ben (Trencsén);
- **Kubicza Vince** (Melsic, Trencsén vm., 1811 – Nagytapolcsány, 1872): plébános;
- **Kubicza Pál**, nemes-kürti, (Alsó-Szernye, 1816 – Ivanócz, 1893) Trencsén megye főispánja, főrendiházi tag;
- **Kubicza István** (Köbösd, Nyitra vm., 1820. júl. 22. – 1867): kanonok és főesperes;
- **Kubicza Pál** (Ivanócz, 1824 – ?): Trencsén vármegye főispánja, főrendház tagja;
- **Kubicza Lajos** (Udvarnok, Nyitra vm. 1853. aug. 25. – ?): r. kath. plébános;
- **Gubicza István** (Újkígyós, Békés vm., 1846. aug. 20. – Bp., 1940. júl.): plébános;
- **Dr. Gubicza Tádé József** (Budapest, 1853–1899): irgalmas-rendi tag;
- **Gubicza Lajos** (Balatonkenese, 1862–1932) Veszprémben tanító, szerkesztő, író, költő, közszereplő;
- **Gubicza Mária** (1886–1960): Melissza nővér 1916-tól Ferenc József Ottó királyi herceg nevelőnője;
- **Gubicza Ferenc** (1870–1945): Bakonyszentlászló, 1922–1932 országgyűlési képviselő;
- **Gubicza Antal** (1899–1973): Balatonfüreden esperes, pápai kamarás;
- **Gubicza Tibor** (1937–): Pusztaszabolcs, pedagógus, polgármester, országgyűlési képviselő;
- **Gubicza Ferenc** (1939–): Balatonfüred, okl. agrármérnök, címzetes egyetemi tanár.

Kubicza András Trencsénben született 1701. február 6-án. Kubicza András fia, Kubicza Miklós Trencsén vármegyében Kisucza-Ujhely mezőváros főbírója volt, neki Mária Terézia király-asszony 1741-ben nemesi címet adományozott.

A nemesi cím adományozásának leírásában található, hogy **Kubitza Miklós** a *sziléziai tartományban* harcolt. Feltételezés szerint az 1730-as években Sziléziából Zircre, Olaszfaluba érkező Gubicza családok rokoni kapcsolatban lehettek a Sziléziához közeli, Trencsén vármegyében élő Kubitza András (Trencsén, 1701) ágával. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy a Kubiza, Kubica családnevek

egyformán gyakoriak Lengyelország sziléziai medencéjében, valamint Trencsén és Nyitra térségében is.

Az ARCANUM digitális tudománytár tartalmazza az országgyűlési almanachok, az országgyűlési képviselők, valamint a főrendiházi (később felsőházi) tagok rövid életrajzát; itt találtam a két Kubicza Pál, a főrendház tagjainak rövid életrajzát is.

Kubicza Pál (nemes-kürti), valóságos belső titkos tanácsos, Trencsén megye főispánja, főrendiházi tag, szül. 1816. okt. 25. Alsó-Szernyén Trencsén megyében; tanult Nyitrán, Trencsénben és Pozsonyban. 1837-ben gyakorlaton volt Komárom vármegye alispánja mellett. 1838-ban ügyvédi oklevelet nyert. Trencsénben két évig, mint tiszteletbeli, azontúl mint valóságos aljegyző szolgálta a vármegyét, mely 1847-ben mint követet küldte az utolsó rendi országgyűlésre Pozsonyba. 1848 áprilisától mint másodalispán szolgál szülőmegyéjében, ahonnét mint Trencsén város képviselője Budapestre került a képviselőházba, majd Debrecenbe. A világosi katasztrófa után bujdosott és december 30-án jelentkezett a pesti haditörvényszék előtt, melynek keresetét 1850-ben ő felsége megszüntette. Ezek után szülőhelyén gazdálkodott. 1861-ben első alispánná s 1865-ben ismét képviselővé választatott, 1867-ben pedig Trencsén vármegye főispánja lett, mely állást 1890. évi decemberig töltötte be. Bírja a szent István-rend kiskeresztjét és a Ferencz József-rend nagykeresztjét. Egyike volt a leghűbb és egyszersmind a legjózanabb hazafiaknak, buzgó előmozdítója a magyar nemzetiségnek. Meghalt 1893. május 30-án Ivanóczon (Trencsén megyében).

Kubicza Pál 1824-ben Ivanóczon, Trencsén megyében született. A főrendiház élethossziglan megválasztott tagja. Jogi tanulmányai befejeztével a közigazgatási pályára lépett. Kezdetben tiszteletbeli aljegyző, majd főjegyző, végül alispán lett Trencsén megyében. Mint ilyen képviselővé választatott és egyik bizalmasa volt Deák Ferencnek. 1872-ben Trencsén megye főispánjává nevezték ki és e minőségben főleg a nemzetiségi ügyek körül tanúsított nagy tapintatot. 1875-ben a Lipót-rend kiskeresztjét nyerte, 1884-ben pedig az uralkodó a valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal tüntette ki. Egyike azon főispánoknak, akik választás folytán tartották meg helyüket a főrendiházban, ahol a legfőbb fegyelmi bíróság és a közjogi bizottság tagja volt.

Gubicza Lajos (Balatonkenese, 1862. jún. 23. – Veszprém, 1932. márc. 20.) tanító, író. Édesapja: Gubicza Andreas bognármester. Tanult Balatonkenesén, Veszprémben, Budapesten és Egerben, ahol 1884-ben tanítói oklevelet szerzett. A Balaton déli partján lévő településeken (köztük Somogyendrén, Tolnaazorán, Fokszabadiban és Siófokon), 1889-től Veszprémben a III. sz.

fiúiskolában tanított. 1905-től kezdve hosszú éveken át tanítóvezér, az egyházmegyei tanítótestület elnöke, díszelnöke más egyesületekben és társaságokban is. A helyi lapokban versei és elbeszélései jelentek meg, fordított franciából is verseket. Közölt számos tanügyi és közérdekű témájú cikket is. Szerkesztette a Veszprémben megjelent Tanügyi Értesítő című, havonta megjelenő pedagógiai lapot, tizennégy évig a Veszprémi Hírlap munkatársa, majd segédszerkesztője volt. Veszprém város testületének több cikluson át képviselője. Díjak, kitüntetések: 1919-ben Wodiáner-díj (a magyar néptanítók kitüntetése). 1928-ban IV. osztályú Magyar Érdemkereszt. Sírja a veszprémi Alsóvárosi temetőben található. Művei: *Elbeszélések*. Vp., 1903. – Kéziratban: *Veszprém vármegye rövid földrajza* c. tanulmány. (Társszerző Györffy Jánossal.) I.: *Veszprémi Hírlap*, 1928. nov. 25. Gubicza Lajos kitüntetése; FRANKÓ Antal: Emlékbeszéd ~. *Veszprémi Hírlap*, 1932. jún. 26.

Gubicza Mária (1886–1960), azaz Melissza nővér 1916-tól Ferenc József Ottó királyi herceg nevelőnője. Zita kir. hercegasszony megjelent az Isteni Szeretet Leányai apácarend főnöknőjénél és magyar nővért kért a kis Ferenc József Ottó királyi herceg mellé, hogy már most megtanulja a magyar nyelvet. A főnöknő a zirci származású Gubicza M. Melissza nővért rendelte a kitüntető tisztségre.

Gubicza Ferenc (1870–1945), Gubicza Antal (1899–1973), Gubicza Tibor (1937–), Gubicza Ferenc (1939–) a feldolgozott Gubicza famíliában, közvetlen családunkhoz tartoznak.

Gubicza Ferenc (Bakonyszentlászló, 1870. okt. 4. – 1945. aug. 9.) földbirtokos, országgyűlési képviselő. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában és Nagygannán végezte. 1896-tól huszonnégy évig Veszprém vármegyének törvényhatósági bizottsági tagja. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja, tíz évig gazdasági tudósítóként is munkálkodott. 1905 és 1918 között Bakonyszentlászló bírása. Az új nemzetgyűlésbe a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt programjával választották meg Zirc körzetében. Két cikluson át (1922–1927 és 1927–1932) volt országgyűlési képviselő. Hat éven át a Ház jegyzője. A Kisgazdapárt Veszprém megyei elnökeként a



2.) Gubicza Ferenc

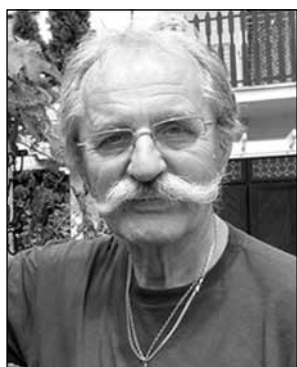
megye politikai közéletének aktív résztvevője. Kiváló állattenyésztő volt, aki Bakonyszentlászlón erdészeti gazdaközösséget is szervezett. Bakonyszentlászló temetőjében nyugszik.



3.) Gubicza Antal

Gubicza Antal (Bakonyszentlászló, 1899. jan. 15. – Balatonfüred, 1973. jan. 3.) r. k. esperes-lelkész. Apja Gubicza Ferenc földbirtokos, országgyűlési képviselő. A veszprémi piarista gimnáziumban 1918-ban érettségizett. Közben 1917-től katona. Bakonyszentlászlón, 1922. július 2-án szentelték pappá. 1928. október 17-én zsinati vizsgát tett. 1922-től káplán Gelsén majd Budapesten, 1924-től Kaposvárott. Bakonyszombathelyen 1928-tól adminisztrátor, 1931-től plébános, 1936-tól kerületi tanfelügyelő. A bakonyszombathelyi kerület iskoláiban könyvtárakat hozott létre, hogy a tanulók ingyenes tankönyvekhez juthassanak. Plébános

Sümegcsehi községben 1940-től, Balatonfüreden 1943-tól, ahol a kerület esperese és tanfelügyelője is volt. 1948-ban pápai kamarás címet kapott. 1965 után nyugállományba vonult és a balatonfüredi Kerektemplomban misézett haláláig. Aranymiséje 1972-ben szülőfalujában volt. Bakonyszentlászló temetőjében nyugszik. Balatonfüreden a Piros-templomban orgonát építtetett. I.: *Balatonfüredi életrajzi lexikon*, GUBICZA 2012., GUBICZA 2013.



4.) Gubicza Tibor

Gubicza Tibor 1937. április 13-án született Cecén. A tanítóképzőt Sárbogárdon és Székesfehérváron végezte. A pályakezdés kötelező gyakorlati évét Borjádön tanítóként, Kisbudmérön iskolavezetőként, majd Mohácson a Járási Tanács Művelődési Osztályán előadói munkakörben töltötte. 1959-től Pusztaszabolcsra költözött. A tanítói hivatás mellett rengeteg társadalmi funkciót látott el: helyi tanácsstag, szociális bizottsági tag, Megyei Munkaügyi Pedagógus Döntőbizottsági tag, Fejérvíz Zrt. ellenőrző bizottsági tag, a takarékszövetkezet intézőbizottságának tagja, az ÁFÉSZ vezetőségi tagja. 1985-től

tanácselnök, majd két ciklusban Pusztaszabolcs polgármestere és a Megyei Közgyűlés tagja. A veszprémi szónokképző tanfolyam elvégzése után hasznos közösségi küldetesként felvállalta településén – 282-szer – a társadalmi

temetések gyászszertartásának lebonyolítását. 1992-ig tagja „A gyermekek táborozási alapítványa” országos kuratóriumának. 10 évig szervezte a Vértesséki úttörő vándortábort, vezetett megyei szintű napközis és más ifjúsági táborokat. 1998-ban országgyűlési képviselővé választották a FIDESZ támogatásával. Felesége, Gyűszű Alice (1936–2026) Szekszárdon született, és 1961-ben kötöttek házasságot. Gyermekek: Gabriella Zsuzsanna (1962). (Életútjáról riport és pályázat: a www.emlekpontok.hu weboldalon – Interjútar – Pusztaszabolcs menüponton; <http://eletut.kormany.hu/palyazatok> oldalon Gubicza Tibor: *Voltam és vagyok* címmel.) Jelenleg nyugdíjas éveit éli Pusztaszabolcsban.



5.) Gubicza Ferenc

Gubicza Ferenc 1939. május 4-én született Tésén. Veszprémben a Lovassy László Gimnáziumban 1957-ben érettségizett, majd Keszthelyen a Mezőgazdasági Akadémián 1961-ben szerzett agrár-mérnöki, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen 1969-ben üzemgazdasági szakmérnöki diplomát. 1975-től a Nemesvámosi székhelyű Balatonfüred-Csopak Tája szervezetben választották elnökhelyettesnek, ahol 1978-tól 32 éven keresztül, nyugdíjba vonulásáig az elnök-igazgatói tisztséget látta el. Több szakmai és társadalmi tisztséget töltött be: választott tisztségviselője volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megyei és országos érdekkép-

viseleti szövetségének, a Veszprém megyei szövetségénél két ciklusban elnöki tisztséget is betöltött. Elnöke volt alapítástól a Mezőbank Rt.-nek és a Csopak Rt.-nek. Több egyesület alapításában vett részt, így a Balatonvin Borlovagrend (1984) alapító elnök nagymestere és a Veszprémi Lovassy és Piarista Gimnázium Öregdiákok baráti körének egyik alapítója (1986) és tiszteletbeli alelnöke. Címzetes egyetemi tanár a Keszthelyi Georgikon Karon, Balatonfüred Városért Közalapítvány elnöke 2000-től, ahol a várost bemutató könyvsorozat szerkesztőjeként ért el sikereket. Megkapta az Eötvös Loránd Díjat (1989), a Munka Érdemrend arany fokozatát (1980), Díszpolgára a Keszthelyi Pannon Agrártudományi Egyetemnek (1998), Lókút községnek (2002) és Balatonfüred városnak (2005). A Veszprém megyei helytörténeti íráskor, monográfiák felelős kiadói és a sorozatszerkesztői feladatának végzésével mintegy 70 könyv kiadását valósította meg. Felesége Paszterák Erzsébet (1941–2015), gyermekeik Ferenc (1967) és Melinda (1970). Balatonfüreden él 1990-től.

II.2. Gubicza gyökerek

Sziléziából Zircre betelepített családok anyakönyvi adatai alapján első ősünk **Gubicza Georg**, aki Mária Annát vette feleségül. (Az anyakönyvekben az 1800-as évek elejéig a nőknek csak a keresztnévüket jegyezték be.) Zircen született gyermekük **Gubitz Michael** 1740. június 10-én. Olaszfaluban kötött házasságot 1765. január 28-án a magyar Virányi Helenával.

Gubicza családok adataiból négy ágon, mintegy 2500 személy adatát tartalmazták napjainkig a feldolgozott családfák. Az I. ág Tés, a II. ág Peremarton, a III. ág Olaszfalu, Sóly, Balatonkenese, Bakonyszentlászló, a IV. ág Olaszfalu községekben maradtak, e településeken házasodtak, alapítottak családot.

Dédapám, **Gubicza István** a kilenc gyermekes családban hetedik gyermekként született 1849. augusztus 20-án. Felesége Tell Anna (1851–1922), aki a tíz gyermekes családban nyolcadikként született, szülei Tell Mathias és Amberg Anna. Mindketten Olaszfaluban születtek. Tell Anna özvegy volt, első férje Schvarcz Márton, aki 1872. március 24-én halt meg tüdővészben, alig 28 évesen. Gubicza Istvánnal (1849) Olaszfaluban 1873. január 21-én kötöttek házasságot. Ekkor már két testvére, Gubicza Antal (1842) és Gubicza Trézsi (1845) Bakonyszentlászlón éltek. Házasságukból 11 gyermek született. Első gyermekük, András 1873. november 8-án Olaszfaluban született és – Bakonyszentlászlóra való költözésük után – 1874. július 20-án Bakonyszentlászlón halt meg. A további tíz gyermekük már Bakonyszentlászlón született, József (1875), Antal (1877), **Miklós (1879)**, István (1881), Ágnes (1883), Gergely (1885), Antal (1888), Anna (1890), István (1892), Julianna (1895).

A tizenegy gyermekből három gyermekkorban meghalt, István (1892) az első világháborúban hősi halált halt, Gergely (1885) 16 évesen Amerikába ment.

Interneten kutattam nagyapám testvérére, Gergely (1885) kivándorlására vonatkozó adatok után. A megtalált hajónapló adataiból ismert, hogy a Konigen Luise nevű hajó Bemerből New Yorkba 1901. április 27-én érkezett, utasa Gubicza Gergely (1885.mart.15.) 16 éves.

Dédapám, Gubicza István Bakonyszentlászlón 1879. augusztus 17-én – az adás-vételi szerződés tanúsága szerint – 1520 forintért vásárolt több telket. Közel 100 kataszteri hold földbirtokon gazdálkodtak.

A községben különféle tisztséget töltött be, több évig bíró volt. Minden gyermekének nyolc kataszteri hold földet adott nászajándékul. A kapott földterületek egy részén építették gyermekei a házaikat, s ez tette lehetővé, hogy egymás közelében éljenek a község Németfalu nevű részén. Földbirtokaikon gazdálkodtak, a testvérek mindenben segítették egymást. Dédapám 1943.

január 15-én 93 évesen, „agggkori végelgyengülésben” halt meg. Feleségével együtt a bakonyszentlászlói temetőben nyugszanak.

Nagyapám, **Gubicza Miklós** 1879. december 5-én született Bakonyszentlászlón. Házasságot kötött 1908. január 28-án Tolonics Katalinnal (1888–1963), aki Tolonics Henrik és Holcinger Erzsébet tizedik gyermekeként született Bakonyszentlászlón. Kb. 20 kataszteri hold földön gazdálkodtak, melyet részben örökölték, illetve vásároltak. Hagyományos, a kornak megfelelő paraszti gazdálkodást folytattak a földterülethez tartozó állattartással együtt. A szántóföldön kívül szőlő területtel és gyümölcsösssel is rendelkeztek. Nagyapám Bakonyszentlászló 1941. évi önkormányzati anyagának tanúsága szerint a falu előljáróságának választmányi tagja volt.



6.) Nagyszüleim, Gubicza Miklós (1879–1969)
és Tolonics Katalin (1888–1963)

Az első világháborúban kivitték a frontra és részt vett Piavenál a harcokban. A háborús évekről sokat mesélt unokáinak, többek között elmondta, hogy azt a szörnyű látványt, amikor „a Piave folyó vizét pirosra festette az emberek és lovak vére”, sosem felejtí el. Gyermekeik: **István** (1908) és **Lajos** (1919). A két világháború között szépen gyarapodott gazdaságuk. Feleségével együtt felismerték, hogy a gazdálkodást tovább kell fejleszteni, ezért gondoskodtak István gyermekük taníttatásáról, hogy szakmailag elsajátítsa a mezőgazdaság továbbfejlesztésének lehetőségét. Nagy szeretetben éltek. Nagyapám jó humorú, viccelődő, nyugodt ember volt, 1969. január 20-án, 90 éves korában halt meg, feleségével együtt a bakonyszentlászlói temetőben nyugszanak.

Édesapám, **Gubicza István** 1908. szeptember 24-én született Bakonyszentlászlón. Pápán a Magyar Királyi Mezőgazdasági Szakiskolát végezte, ahol mezőgazdasági képesítést szerzett 1932-ben. **Soós Eleonórával** (1912–1998), aki Soós Pál és Schwöller Mária első gyermeke volt, 1933. június 16-án kötöttek házasságot Bakonyszentlászlón. Első munkahelyén, a Zirci Ciszterci Rend Akli pusztai gazdaságában magtáros volt, majd 1934. január 1-től 1940. ápri-



7.) *Gubicza István (1908–2000)*
és Soós Eleonóra (1912–1998)

lis 5-ig a Veszprémi Káptalan Fülei Gazdasága Intézőségének alkalmazásában mint majorgazda dolgozott. Házasságukból négy gyermek született; László (1934–2022) és Aranka (1937–2023) Fülén, Ilona (1941) és Eleonóra (1944) Veszprémben.

Saját kérésére – gyermekei városi iskoláztatása érdekében – áthelyezését kérte a Veszprémi Káptalan Jutasi Gazdaságához, ahol uradal-

mi gazdaként irányította a gazdaságot 1945-ig. A földosztás után saját birtokán, gépesített gazdaságában mintaszerűen gazdálkodott gyermekeinek bevonásával. A termelőszövetkezetek szervezésekor a régi cselédség az ő személyéhez kötötte a belépését. Ezt követően választották meg elnöknek. Így 1950-től 1955-ig a termelőszövetkezet elnökeként irányította ugyanazon a birtokon a gazdálkodást, mint amelyet korábban uradalmi gazdaként vezetett. A kényszer-kollektívizálás miatt sokan nem vettek részt a termelőszövetkezeti munkákban. Édesapánk példát mutatott azzal is, hogy a nyári iskolaszünetekben mi, gyermekei is részt vettünk a mezőgazdasági munkákban.

Gubicza István folyamatosan továbbképezte magát, több szakmai továbbképzésen, tanfolyamon vett részt. Munkáját mindig nagy szorgalommal, odaadással végezte, precíz ember volt, munkatársaitól is ilyen munkát várt el. 1955-től a Veszprém Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályának alkalmazásában körzeti agronómusként dolgozott Kádárta, Királyszentistván, Sóly községekben egészen 1969-ben történt nyugdíjazásáig. Szakmai munkáját, többek között a Mezőgazdaság Kiváló Dolgozója kitüntetéssel ismerték el. Veszprémben nyugalmas életet teremtve éltek. 2000. február 24-én, 92 éves korában halt meg, feleségével együtt a veszprémi Vámosi úti temetőben, családi kriptájukban nyugszanak.

II.3. A Leitold család

Férjem, gyermekeim édesapja, Leitold Ferenc (1933–1977) Közép-Iszkázon született, Veszprémben vegyészmérnöki, majd korróziós szakmérnöki és a Budapesti Műszaki Egyetemen mérnök-közgazdász diplomát szerzett. Pe-

tőházán a Cukorgyár fővegyésze volt. 1977-ben váratlanul infarktusban halt meg. Amikor a családkutatást felmenőim ágain elkezdtem, akkor elhatároztam, hogy gyermekeim édesapjának családját, a Leitold famíliát is felkutatom, hogy ezzel is emléket adjak gyermekeimnek.

Felvettem a kapcsolatot – a Leitold családdal házasság révén rokoni kapcsolatban álló – Molnár Lászlóval (1928–2010), akinek felesége férjem első unokatestvére volt. Molnár László Vöröstó utolsó kántortanítója, kutatta falujának múltját, a német családok betelepítését, a Leitold gyökereket. Molnár Lászlóval többször találkoztam, baráti kapcsolat alakult ki közöttünk. Nagyon sok dokumentumot átadott, megkaptam a vöröstói kutatásait, megjelent írásait, valamint ő adta az első Leitold adatokat is.

Márkusné Vörös Hajnalka és Mészáros Veronika szerkesztésében 2006-ban jelent meg a *Háztörténetek (A dunántúli németek kulturális jellemzői)* című könyv, melyben a Barnagra, Vöröstóra betelepített németek életkörülményeit is bemutatták. Szilágyi-Kósa Anikó a doktori disszertációjához gyűjtötte Barnag és Vöröstó születési anyakönyvi adatokat, így ő is sok Leitold adatot adott, ismereteit is megosztotta velem.

A Balaton-felvidéki falvakban a közeli Nagyvázsony töltötte be a regionális központ szerepét. 1726-tól néhány éven keresztül Nagyvázsonyban anyakönyvezték a környékbeli falvakban (*Akali, Antalfa, Barnag, Dörgicse, Kispécsely, Kapolcs, Mencshely, Öcs, Pécsely, Petend, Tagyon, Tótvázsony, Vászoly, Vöröstó*) megkeresztelt gyermekeket. 1726 és 1734 között a nagyvázsonyi latin nyelven vezetett – alig kibetűzhető – katolikus anyakönyvben található az első 30 Barnagon született német gyermek adatai. Ezek bizonyítják minden kétséget kizáróan, hogy 1726-tól folyamatosan laktak németek a településen.

Az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában mikrofilmről kutattam és gyűjtöttem ki a barnagi, vöröstói anyakönyvekből a Leitold családok keresztelési, házassági, halálozási adatait. Párhuzamosan Barnagon és Vöröstón élő Leitold családoktól adatlapon rögzítetten kaptam a személyes adatokat és a megőrzött fényképeket, dokumentumokat, majd ezután következett az adatok rendszerezése, feldolgozása.

A Leitold családnevek előfordulása, a család betelepítése

A Leuthold vezetéknev leginkább Európában fordul elő, Nyugat-Európában és germán Európában. Leuthold vezetékneven Svájcban többen vannak, mint bármely más országban vagy területen. Svájcban a Leuthold családnév leginkább Zürich kantonban és Bernben található. A családnév előforduló változati: *Leutholdt, Leuthhold, Luthold, Leithold, Luethold, Louthold, Letold, Leitholdt.*

Ausztriában a Leitold családnév a legnagyobb számban Stájerországban, Salzburgban, Felső-Ausztriában található.

A Leuthold köztisztviselő családja Tettnganban élt a 16. és 17. században. Johannes Leuthold 1568 és 1579 között a Tettngang-uradalom földjegyzője volt. Montfort grófjai a Leuthold családnak hűséges szolgálatukért saját címerüket adták. A Reich-kancellária címere szerint Johannes Leuthold, valamint Ulrich, Hans és Bartel testvérek 1559-ben a következő címet kapták: kék színű, babérkoszorús szakállas férfi mellszobra. A kék-piros dudorral és kék-piros sisakhuzattal ellátott stech sisakon egy férfi teste kék-piros ruhával.

A Vázsonyi-medencében öt német (sváb, bajor) község: Tótvázsony, Némethbarnag, Vöröstó, Nagyvázsony, Pula. Pula Esterházy-, a másik négy pedig Zichy birtok 1720 utáni telepítésekkel. A Zichy család a Nagyvázsony környéki birtokaira – 1723-ban kelt telepítési szerződés szerint – a francia–svájci–német háromszögből, Billigheim környékéről, valamint Elzász déli részéről és Schwarzwaldból toborozott telepeseket, akik a hagyomány szerint Svájból és a Fekete-erdő vidékéről jöttek.

Barnagra 1729-ben érkezett 12 rajnai frank (katolikus) telepes család. A barnagi németek több mint két és fél évszázada élnek-éltek együtt a falu nyugati felében lakó református magyarokkal, akik a hagyomány szerint az 1710-es



8.) Leitold családok Magyarországon 1891-ben

években az Alföldről érkeztek a református felekezet szempontjából szórványvidéknek számító Veszprémi-fennsíkra. 1735-ben már Német Barnag és Magyar Barnag falvakról tesznek említést a források, Barnag tehát évszázadokon át kétnemzetiségű, két felekezethez tartozó és kétnyelvű település volt.

A Leitold családnevek gyakorisága a Magyarország iparosainak és kereskedőinek címjegyzékében (1891) található. A Leitold családnevek gyakoriságát és a betelepítések helyét a Nagy-Magyarország területén a nyolcadik ábra mutatja. Látható, hogy a Leitold családok a Balaton felvidékre, Barnagra települtek be.

Leitold gyökerek

A Barnagon, Vöröstón élt Leitold családok gyökereit – Leuthold Laurentius (1721–1804) és Leitolt Josphus (1726–1787) – két magyarországi ágon 2009–2010-ben már feldolgoztam. A Balatonfüreden élő Mahler Wolfgang Otto kutatótársam 2020-ban adott több, Leitold gyökerekre vonatkozó adatot, ezt követően ismét kutattam a hiányzó adatokat, a gyökereket. A Leuthold gyökerek adatai 1660-tól Blumberg város egyik kerülete, Riedböhringen helységről állnak rendelkezésre. Riedböhringen Németországban, Baden-Württemberg tartomány nyugati részén, Schwarzwald-Baar-Kreis járásban, az Aitrach-völgy felső részén található.

A Riedböhringenben élő Leuthold apától, ismeretlen anyától két gyermek született:

1. Leuthold Georgius ca. 1660-ban született és 1704. május 13-án halt meg Riedböhringenben.

2. Leuthold Ulrich ca. 1671-ben született, házasságot kötött 1696. május 6-án Bausch Annával és 1740. április 18-án Riedböhringenben halt meg.

Leuthold Georgius – 1. generáció – öt gyermekéből a



9.) Zichy család Schwarzwaldból toborozott telepeseket

harmadik gyermek, Leuthold Antonius – 2. generáció – Riedböhringenben született ca. 1692-ben, 1717. július 4-én házasságot kötött Metzger Catharinával, aki Aasemben 1691. április 23-án született. A házaspárnak Riedböhringenben tizenegy gyermeke született. A tizenegyedik gyermekük is 1733-ban Riedböhringenben, a tizenkettedik gyermekük, Leitold Anna Mária 1737-ben már Magyarországon, Barnagon született. Leuthold Antonius 1747. szeptember 29-én, felesége Metzger Catharina 1760. augusztus 13-án Magyarországon, a Veszprém megyei Barnagon haltak meg.

Leuthold Antonius – 2. generáció – (1692–1747) és felesége Metzger Catharina (1691–1760) magyarországi kapcsolattal rendelkező gyermekei – 3. generáció – anyakönyvi adatai:

- **Leuthold Laurentius**, születés: 1721. augusztus 3. Riedböhringen, házasságkötés: 1745. november 23. Németbarnag, Czan Maria Catharina halál: 1804. szeptember 16. Németbarnag;
- **Leitolt Josphus**, születés: 1726. március 6. Riedböhringen, házasságkötés: 1751. június 21. Németbarnag, Klump Elisabetha 1725 Igelsbrg – 1790 Németbarnag halál: 1787. március 05. Németbarnag;
- **Leitholt Bartholomeus**, születés: 1730. augusztus 9. Riedböhringen, házasságkötés: 1754. április 22. Németbarnag, Frej Catharina 1730 halál: 1755. január 25. Németbarnag;
- **Leithold Catharina**, születés: 1733. november 7. Riedböhringen, házasságkötés: 1758. január 09. Vöröstó, Dorbath Andreas;
- **Leitold Anna Mária**, születés: 1737. január 13. Barnag.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a Leuthold házaspár 1734–1736 között érkezhetett gyermekeikkel Magyarországra, Barnag községbe.

A Barnagra betelepült családok közül a Leitold családok is mezőgazdasággal foglalkoztak, de életvitelükben hozták szülőföldjük szokásait, melyek évszázadokig fennmaradtak. A Magyarországra érkező telepesek a német nyelvterület akkor gazdaságilag legfejlettebb vidékeiről érkeztek, ahol a korszerű árutermelő gazdaság már megszokott volt. A Vázsonyi-medence sváb falvainak lakói szorgalmas, okosan gazdálkodó, főleg szőlőtermelő és állattenyésztő gazdák voltak.

A Németbarnagra és Vöröstóra érkező telepesek a környék legmódosabb német településeivé váltak, melynek alapját a szőlőművelés és a Stájerországba irányuló borkereskedelem alapozta meg. A Pécsely heggyen termelt borukat a bakonyi falvak kocsmárosainak szállították, míg egy jelentős részét Stájerországba vitték ki „tengelyen”, lovaskocsival nagy hordókban a kocsmáro-

soknak. A borért cserébe sok hasznos dolgot vásároltak. Visszafelé épületfát, használati eszközöket hoztak. Többek között „stájer” vörösfenyőből készült nyomókutakat; ez a szerkezet 19 méter mélyből is felnyomta a vizet. A kutak mindössze három-négy méteres darabokból készültek. Vöröstón a második világháború előtt még 24 ilyen kút volt. A telepések borkereskedelme és a cserébe hozott hasznos dolgok az építkezésükben és tárgyi kultúrájukban is nyomot hagyott.

A Balaton-felvidéki német falvakhoz tartozó szőlőhegyek autonómiát élveztek. Birtokosai (jobbágy, polgár, földesúr) hegyközségekbe tömörültek, az articulusok mindenkire kötelezően előírták a hegybéli rendet.

A betelepült családok 8. generációjához tartozó **Leitold Ambrus** (1875–1948) tizennégy gyermekes családban negyedik gyermekként született. A felnőttkort megélt testvéreiből az 1900-as évek elején négyen vándoroltak ki Amerikába. A családtól kapott egyik legrégebb fénykép az ősi családi ház előtt készült. A fényképen látható Leitold Ambrus (1875–1948) édesanyja is, Lohn Anna (1855-ben született), aki még a sváb hagyományok szerinti öltözetet viseli.

Gyermekeim apai dédapja, Leitold Ambrus (1875–1948) Rieger Rozáliával (1886–1973) 1903-ban kötött házasságot, házasságukból három gyermek szü-



10.) Leitold Ambrus (1875–1948) és Rieger Rozália (1886–1973) családja

letett: **Ferenc** (1904), Karolin (1907) és Ambrus (1909). Vöröstó Fő utcájában építették a ma is eredeti formájában meglévő családi házukat, földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak. Leitold Ambrus (1875–1948) részt vett az első világháborúban és 1918-ban tért haza családjához. Ebben az időszakban nehéz körülmények között, családfő nélkül élt a család.

Gyermekeim apai nagyapja, **Leitold Ferenc** (1904–1991) Vöröstón született, 1922–1927-ig az Esztergomi Érseki Római Katolikus Tanítóképző-intézetben tanult. Osztályfőnöke Rosta József, az Intézet igazgatója Bartal Alajos volt. Itt a növendékek kisebb része internátusban, a papnevelő földszinti tágas helyiségeiben nyert elhelyezést, míg többségük magánlakásokban lakott. Az osztály-anyakönyv bejegyzése szerint Leitold Ferenc az I–V. évfolyam ideje alatt az internátusban lakott.

Az osztályban 24-en végeztek, 1927-ben népiskolai tanítói és kántortanítói képesítést kaptak. (Leitold Ferenc oklevelének száma: 12/1927. 1927. június 25.). A Tanítóképző patinás épülete lépcsőházának falán az immár száz évnél régebben végzettek tablója sorakozik. Az első emeleti fordulóban látható az 1927-ben végzettek osztályképe.

Szülőfalujában kivette részét családja gazdasági munkáiban. A diákéveiben, a nyári szünetekben szüleinek kellett segítenie.



11.) Leitold Ferenc az osztályával Öcs településen, 1932–1933. tanévben, 49 tanuló a fényképen

A dunántúli Öcsön tanított 1928-tól 1933-ig, itt összevont, nagy létszámú, osztatlan osztályokban folyt a tanítás. Az új, fiatal tanító a falu életében is változást hozott, felvállalta, megszervezte és sikeresen vezette a népszerű színjátszó kört. Öcsön ismerte meg Kelemen Etelkát (1910–1992), akivel házasságot kötöttek. 1933. július 1-től Ménfőn vállalt tanítói állást, és családjával a faluba költöztek, itt a Ménfői Katolikus Elemi Népiskolában tanított. Leitold Ferencet 1943. augusztus 2-án behívták a hadseregbe és 1943. szeptember 12-én kivitték Fehéroroszországba. 1945. április 4-ig századírnok volt, majd fogságba esett Szevasztopolban, 1945. november 15-én betegsége miatt hazaszállították és leszerelték.

A Népiskolában a kiemelkedő nevelők közé tartoztak: Kovách Mihály, Szabó Kálmán, Rode Imre, Leitold Ferenc és Tóth László. Ebből az iskolából indult és jutott el a hazai és a nemzetközi hírnévig Galgóczi Erzsébet József Attila- és Kossuth-díjas író, valamint Sulyok (Sklánicz) Vince költő, műfordító. Galgóczi Erzsébet írásainak szereplőit többször szülőfalujában élő személyekről formálta meg, így tanítóját, Leitold Ferencet is – más néven – példaképként állította.

Gyermekeim nagyapjának, Leitold Ferencnek az életét külön is feldolgoztam. Felkutattam az iskola szakmai értékeléseit, felkerestem tanítványait, volt pedagógus társait és az iskola igazgatóját is, akik szeretettel emlékeztek vissza a tanítóra.

Dr. Józsa Ödön, a Munkaügyi Kutatóintézet volt igazgatója, egyetemi docens visszaemlékezése:

„A ménfői kis nádfedelese elemi iskolában egy életútra szóló alapismerést kaptam. Szeretett tanítóm, Leitold Ferenc küzdeni tudásra, kitartó, szorgalmas munkára nevelt. Az 1930-as évek végén ebben az iskolában a tanulók szellemi és fizikai felkészítése egyaránt eredményesen valósult meg. Frissek az élmények, de az idő mégis, hogy elszállt.”

Baksa Kálmánné a Győr-Ménfőcsanakai Petőfi Sándor Általános Iskola tanára így emlékszik vissza Leitold Ferencre:

„1933-ban került a ménfőcsanakai katolikus elemi népiskolába. Összevont osztályokban elsőtől negyedikig 75 gyereket tanított. A tanári magyarázathoz a segítséget csak a kréta és a tábla adta, no meg a könyvek. Mindig úgy érezte, hogy akitől jó eredményt várt, akiben bízott, azok jobban is teljesítettek. Meggyőződése, hogy a gyerekek számára példa a családjuk, szüleik és nevelőik. A környezet nevelő beszédével, megjelenésével, emberi tartásával. A tanításhoz nyugalomra van szükség. Ezt biztosította számára felesége, aki a három gyerek felnevelésében segítette. Kitüntetések a 30–40-es években nem osztottak.

Később hátrányos helyzetű volt, mert egész életében hívő katolikus volt. Ezt akkor sem tagadta meg, mikor úgy illett. Élete mégis szép volt, a pálya öröme mindenért kárpótolta. Idős korában is köszöntik a pedagógust a gyerekek. Tanítványaitól néha leveleket kap, külföldről meglátogatják. Pedig a tanító úr nagyon szigorú volt.”

Takács Géza, a Ménfőcsanak Általános Iskola nyugdíjas iskolaigazgatót a Győri Szent Anna Idősek Otthonában kerestem fel; a személyes találkozásunkkor elmondott visszaemlékezése:

„Leitold Ferenc tanító korábbi egyházi iskolai munkáját igen jól ismerhettem a Győri Püspöki levéltárban végzett kutatásaim alapján. 1933-ban került Ménfőre, hihetetlenül értékes tevékenységét már egy év múlva tanfelügyelője kiválóra minősítette. Megismerte a helyi viszonyokat, bekapcsolódott a falu életébe, a szülőkkel is jó kapcsolatot alakított ki, ezért tisztelték, becsülték, szerették. Nagyon becsületes, közvetlen, következetes pedagógus munkát végzett. Kiváló volt a szakmai munkája, feladatait mindig magas színvonalon látta el. Tanítványaival szemben szigorú, következetes, igazságos volt, nem volt részrehajló. Tanítványai olyan teljesítményt nyújtottak, hogy továbbtanuláskor is megtartották az eredményüket, még a kitűnő eredményt is. Tanítványa, Galgóczi Erzsébet is igen kiváló véleményt mondott Feri bácsiról. A Galgóczi családból több gyereket is tanított, így Galgóczi József építésszmérnököt is. Nemcsak szorosan vett tanítói szakmai tevékenységére jellemző ez, hanem az akkori kiegészítő munkájához tartozott az úttörő munkának a segítése, támogatása. Hihetetlenül jó teljesítményt végzett ezen a területen is, – a gyerekek nagy öröme – az egész úttörőörst elvihette Budapestre, a Csillebérci táborba. A tanító a II. osztályos tanítványaival két hétig volt a táborban, ahonnan felejthetetlen élményekkel tértek vissza Ménfőcsanakra. Egész élete példakép a tanítványok előtt.”

Leitold Ferenc (1904–1991) Ménfőcsanakon közel hatvan évet élt. Három generáció gyermekeit tanította az írás, olvasás, számolás alapjaira, és becsületes életre nevelte az ifjúságot. A faluban nem volt olyan család, melyben ne lett volna tanítványa. Élete végéig szeretet, tisztelet, megbecsülés övezte.

Házasságukból három gyermek született: – 10. generáció – gyermekeim édesapja, **Ferenc** (1933–1977), László (1937), Márta (1942). A jelenlegi kutatások eredményeinek feldolgozása szerint unokáim már a 12. generációhoz tartoznak.

Felhasznált források

- BAÁN Beáta (2011., szerk.): *Balatonfüredi életrajzi lexikon*. Balatonfüred.
- BOTTLIK Zsolt (2002): A németek etnikai földrajzi képének alakulása a XVI-II. században a Dunántúli-középhegység területén. *Kisebbségkutatás* 11 (2002) 108–120.
- FODOR Miklós (2014): *Bakonyszentlászló helytörténeti olvasókönyve*. Bakonyszentlászló.
- GUBICZA Ilona (2008): Gubicza Antal (1899–1973) a balatonfüredi kerület esperese, pápai kamarás. In: ELEK Miklós (szerk.): *Márványtábla helyett*. Balatonfüred. 49–70.
- GUBICZA Ilona (2012): *Gubicza családok évszázadai*. Veszprém.
- GUBICZA Ilona (2013): Gubicza családok kapcsolódása Veszprémhez. *Veszprémi Szemle* 15 (2013/2) 38–53.
- GUBICZA Ilona (2019): Leitold Ferenc (1904–1991). In: KALLÓS Károlyné – GÖNCZÖL Lászlóné (szerk.): *Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében*. Győr. 192–205.
- HUDI József (2005): *Olaszfalu története. Egy magas-bakonyi község múltja és jelene*. Olaszfalu.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka – MÉSZÁROS Veronika (2006., szerk.): *Ház-történetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői*. Veszprém.
- SZILÁGYI-KÓSA Anikó (2013): *A barnagi németek 300 éve*. Barnag.

Kulcsszavak: Barnag, betelepítések, családkutatás, Gubicza, Leitold, Olaszfalu

A 2. rész az alábbi tartalommal a Veszprémi Szemle 2026/3. számában jelenik meg:

- III. A MAGYAR EREDETŰ SOÓS ÉS KELEMEN CSALÁDOK
 - A SOÓS CSALÁD
 - A KELEMEN CSALÁD
- IV. AZ ÖSSZETARTOZÁS ERŐSÍTÉSE
 - A családok honlapja
 - Családi találkozók
 - Publikációk
- V. ÖSSZEGZÉS

A veszprémi bábszínháztörténete

POÓR FERENC

The history of puppetry in Veszprém

When we remember the history of Veszprém city theater, we must not forget one of its specific areas, puppetry. The history of Veszprém puppetry stretching back into the past is considered the least researched area. This paper may help readers learn about the city's history of puppetry from the beginnings to the end of the season in 2025.

Keywords: Kabóca Puppet Theater, puppetry, theater arts, Veszprém

Amikor a Veszprém városi színháztörténetére emlékezünk, nem szabad elfeledkeznünk annak egyik specifikus területéről, a bábszínháztörténetéről. A veszprémi bábszínháztörténet múltba visszanyúló története a legkevésbé kutatott területnek számít, ezen a téren is sok még az adósságunk. Jelen munka Patka Heléna: *Egy bábszínház születése* című egyetemi szakdolgozata, az *Art Limes* folyóirat 2012. évi első számában a tátrumról megjelent írások, valamint vármegyei és városi sajtócikkek alapján segíthet megismerni a bábszínháztörténetét a kezdetektől a 2025-ös évadzárásig.

Ismeretes, hogy már az 1950-es évek végén megvolt az érdeklődés a bábjátékok iránt, ennek egyik példája volt Szergej Obrazcov világhírű bábjátékegyüttesének vendéglátása a Petőfi Színházban.⁵⁵ A hősor neves megyei bábmozgatói közé tartozott Kovács József András pedagógus és tanítványa, Négyesiné Baán Irén.⁵⁶ A jelenleg ismert forrásaink szerint az 1960-as évek legelején már említésre méltó eredményekről számolhatunk be. Habár a veszprémi bábszínháztörténet általában alacsonyabb színvonalú volt, mint a más megyeszékhelyeken (Békéscsabán, Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Miskolcon, Nyíregyházán) működő társulatoké, magáért a törekvésért is minden elismerést megérdemel. A korabeli népművelők, pedagógusok felismerték a gyermekek érzelmi világára gazdagon ható műfaj jelentőségét, ezért az 1960-as évektől ápolni igyekeztek azt.

A veszprémi bábszínháztörténet megalapítása Hordosy József (1920–1978) nevéhez fűződik. A pozsonyi születésű fiatalember 1938-ban kereskedelmi

⁵⁵ *Középdunántúli Napló*, 1958. márc. 16. A világhírű Obrazcov (sic!) bábjáték együttes... 6. Vö. *Középdunántúli Napló*, 1958. márc. 29. Obrazcov Veszprémbe 1.]

⁵⁶ *Napló*, 1963. júl. 10. Népművelők nyara. 2.

érettségit szerzett Győrben. A győri Lenszövőben kalkulátorként dolgozott, s bekapcsolódott a gyár kulturális (zenei, bábjátszó) életébe. Közben a rövid életű győri Központi Bábstúdió bábjátékosa, szervezője, majd főrendezője volt.⁵⁷ 1959-ben került Veszprémbe, ahol a Városi Művelődési Ház művészeti előadója lett. 1960-ban megszervezte a veszprémi bábcsoportot, amelynek működésére a szakma is felfigyelt. Tíztagú amatőr együttese a Népművelési Intézet értékelése szerint mintacsoporttá fejlődött.⁵⁸ Szakmai segítséget nyújtott a megyében sorra alakuló bábcsoportok, bábszakkörök tevékenységéhez. Színpadkonstrukciók, bábok és díszletek tervezésében is híres volt a csoportja. Ebben a témakörben sajtócikkei mellett könyve is megjelent az NDK-ban. 1962. november elsejével sajnos a csoport tevékenységét megszüntették, a veszprémi színvonalas bábművészet huzamos időre megrekedt. A társadalom különböző rétegeiből származó (orvos, villanyszerelő, banktisztviselő, adminisztrátor, diák) hívei szétszéledtek. Hordosy (a helyi sajtó szerint gyakran tévesen: Hordósy) József a Megyei Moziüzemi Vállalathoz került, ott dolgozott művelődéspolitikai osztályvezetőként 1976-ig, nyugállományba vonulásáig, miközben tanácsaival, rendezésével segítette a megyei bábjátszó kezdeményezéseket.

Az 1960-as évek közepén a Zeneiskola, a Kállai Éva Gimnázium, valamint a Fegyveres Erők Klubjának kereteiben működtek gyengébb felkészültségű bábcsoportok. Sajtótudósításokból ismerjük, hogy az 1975-ben Keszthelyen megrendezett megyei bábfesztiválon a veszprémi Csiribiri és Kikelet nevű bábcsoportok vettek részt.⁵⁹ A Csiribiri bábcsoport a 13. számú óvoda óvónőiből alakult, még az 1980-as évek elején is szerepeltek megyei fesztiválokon és bábos kiállításokon. A Kikelet csoport további sorsát nem ismerjük.

Az amatőr gyermekbábos csoportok többnyire iskolákban alakultak és működtek, több-kevesebb sikerrel. 1976-ban a megyeszékhelyen megrendezett megyei bábos találkozón a Jankovics lakótelepi (ma: Hriszto Botev) Általános Iskola Vidámság, valamint a Szilágyi Erzsébet Általános Iskola Mió nevű bábcsoportja mutatkozott be.⁶⁰ 1985-ben hallottunk a Dózsa György Általános Iskola Nevenincs bábcsoportjáról, amely az az évi zánkai országos úttörő bábfesztiválon *A kiskakas gyémánt félkrajcárja* című, paraván nélküli előadással szerepelt.⁶¹ Végül a Kabóca Bábstúdió megalakulása sínre tette a veszprémi amatőr bábjátszás haldokló ügyét.

⁵⁷ Győr-Sopronmegyei Hírlap, 1955. máj. 18. A Központi Bábstúdió bemutatójáról. 4.

⁵⁸ Napló, 1961. febr. 16. Mintacsoporttá fejlődött... a veszprémi bábcsoport. 2.

⁵⁹ Napló, 1975. ápr. 10. Százszorszép bábok Keszthelyen. 5.

⁶⁰ Napló, 1976. máj. 5. Bábosok megyei találkozója a Dimitrov művelődési központban. 4.

⁶¹ Napló, 1985. jún. 22. Az életre kelt anyag művészete. 5.

1992-ben – felismerve a megyei bábmozgalom fellendítésének szükségességét – a Hordosy-féle bábcsoport hagyományait is igyekezett feleleveníteni Veszprémben a *Sarkadi Nagy László és Végh Zsolt* sümegi pedagógusok által alapított, városi keretek között működő Kabóca Bábstúdió. Ők már korábban is báboztak az országos hírű és elismertségű sümegi Incifinci bábcsoportban, ahol komoly szakmai érdemeket szereztek a bábművészet terén.⁶² Legfontosabb céljuknak a bábszínjátszás professzionális szintre való emelését tartották. Kedvező volt számukra, hogy a 90-es évek eleje az amatőr bábmozgalom fellendülésének és az új bábszínházak alapításának időszaka volt. A Veszprémi Művelődési Központ művészeti együtteseként kezdték el működésüket. A nulláról indultak, mindent maga csinált a lelkes fiatalokból összeverbuválódott kicsiny csapat, még a bábokat is saját maguk tervezték és készítették. Azonban ez nem rettentette el őket – amatőr keretek között, de magas színvonalon kínáltak élvezetes kikapcsolódást a gyermekeknek és szüleiknek. A bábstúdió neve a megalakulása utáni két évben már minden kisgyermekes családban ismertté vált, hiszen 1993-ban már ezerötszáz veszprémi és környékbeli gyermek láthatta előadásait.

A Kabóca Bábstúdió első évadában öt bemutatót hozott létre, ezekből nyolcvan előadás született. Első darabja a *Surranó és Brekkenő* volt. A kezdeti években a társulat gyarapodott létszámban, tudásban és működésüket akadályozó gondokban egyaránt. Évente négy-öt darabot mutattak be, nehéz körülmények között munkálkodva. 1994-ben megrendezték az első háromnapos, ma már hagyományosnak számító, Kabóciádé nevű szabadtéri programozatukat. A Kabóciádét azóta minden évben megrendezik, és korosztálytól függetlenül várják az érdeklődőket. Ez a rendezvény alkalmas volt arra is, hogy amatőr bábmozgalmak, pedagógusok részére továbbképző tanfolyamokat szervezzenek, 1995-ben pedig kilenc fővel beindítottak egy bábszínészképző évfolyamot. Tevékenységük messze meghaladta az előadások létrehozását – fontosnak tartották játszóházak, módszertani bemutatók, nyári bábos napközis táborok létrehozását is. A megyében működő amatőr bábcsoportok szakmai támogatását is feladatuknak érezték.

Kezdetben csak paravános előadásokat tartottak, repertoárjukban szerepelt többek között a *Világszép kecskebéka és társai*, *A három kismalac*, valamint *A bátor kiskacsák*. Később élő színészi megjelenéssel tovább bővítették az alkalmazott bábszínházi formákat (*Emide és Amoda*, *Kunkori és a Kandúrvárászló*). Az egyre nagyobb repertoár, az emelkedő nézőszám és a más településekről jött felkérések igazolták, hogy új szervezeti formák, új keretek szükségesek, hiszen

⁶² *Napló*, 1992. szept. 18. Felnőttbábcsoport szerveződik Veszprémben. 5.

szakmai fejlődésükkel bábszínházi méretű tevékenységet láttak el Veszprémben, vitathatatlan megyei kisugárzással.⁶³

A Kabóca Bábstúdió az egyre növekvő számú s már hivatásos bábszínházi teljesítményt nyújtó előadásaival öt év alatt bebizonyította, hogy kinőtte a stúdiós kereteket s ezzel párhuzamosan a korábbi



1.) A Surranó és Brekkenő bábjai 1994-ben
(Archív kép a Kabóca Bábszínház honlapjáról)

költségvetési kondíciókat is. A város viszont a kedvezőtlen gazdasági helyzete miatt nem tudta vállalni a többletkiadásokat. Pénzügyi megoldásként az önálló művészeti csoporttá válás, az állami támogatással működő bábszínház megalakulása mutatkozott.⁶⁴

Sarkadi Nagy László és Végh Zsolt munkájának köszönhetően a bábstúdió a város kulturális életének fontos szereplőjévé vált, aminek elismeréseként a megyei és a Veszprém városi önkormányzat az ország 13. bábszínházaként az ő vezetésükkel hozta létre 2001-ben az önkormányzati fenntartású, állam által támogatott, professzionális *Kabóca Bábszínházat*. A bábszínház célja: szakmai, művészi és pedagógiai szempontból megalapozott, színvonalas produkciók bemutatása, a bábjáték népszerűsítése, fesztiválok szervezése. Klasszikus és modern szerzők műveiből előadásokat hoz létre és mutat be a gyermekközönségnek, elősegítve ezzel a korosztály igényes nevelését és szórakoztatását. Segíti a megye amatőr bábmozgalmában tevékenykedők szakmai képzését, továbbképzését. Bábszínházi szakmai programokat szervez amatőr és hivatásos szakemberek, társulatok közreműködésével.

A színház megalakulása új technikák megjelenését is magával hozta, olyan előadások születtek, mint a *Szépség és szörnyeteg*, *Ludas Matyi*, *Háry János*, *Ab-rakadabra*, *Holle anyó*.

2005-ben igazgatóváltás történt, Sarkadi Nagy László és Végh Zsolt egyszerűen elfáradtak a munkában. Útjára indították a bábszínházat, megtették a

⁶³ *Napló*, 1994. dec. 30. A paraván másik oldalán. 7.

⁶⁴ *Napló*, 1997. márc. 26. Stúdió marad-e a Kabóca? 7.

dolgukat, ideje volt átadni a stafétát. Emelt fővel, jó szívvel távoztak, büszkén arra, amit maguk mögött hagytak, de nem akartak feloldódni az aktuális színházipolitikában sem. Pápara mentek, ahol megalapították a Pegazus magán-színházat. Veszprémben megvalósították álmaikat, a városnak egy szeretett színházat és családi fesztivált adtak.



2.) A Kabóciádé nagy népszerűségnek örvendtek
(Archív kép a Kabóca Bábszínház honlapjáról)

Sarkadi Nagy László és Végh Zsolt távozása után a Kabóca Bábszínház veszített bérletes nézőinek számából, de Kovács Gáborján új igazgató és Csathó Kata művészeti tanácsadó erőfeszítéseinek következtében a visszaesést egy év alatt ledolgozták, sőt új előadásokkal is jelentkeztek (pl.: *János vitéz*, *Szekrénymesék*, *Testvér-*

ország, *Piroska és a farkas*, *Mosó Masa mosodája*, *Pöttöm Panna*). Nevükhöz fűződik a tavaszonkénti Mesefesztivál megszervezése. A bábszínház továbbra is évente megtartotta a Kabóciádé egyre nagyobb tömegeket megmozgató rendezvényét Veszprémben.

A 2007/08-as évad befejeztével a színház Kabóca Bábszínház és Gyermek Közművelődési Intézmény néven a Városi Művelődési Központ működési hatáskörébe tartozó, teljes mértékben városi fenntartású intézmény lett, Kovács Gáborján pedig lemondott posztjáról. Őt átmenetileg Csorba Judit megbízott igazgatónő követte, 2008. július 1-től pedig a veszprémi felmenőkkel rendelkező Székely Andrea UNIMA-díjas⁶⁵ bábrendező lett a Kabóca Bábszínház vezetője, aki már korábban is rendezett a városban. Munkájában arra törekedett, hogy a gyermekek azonos arányban lássanak kortárs, klasszikus és népmeséket. A bábszínház repertoárjában szerepelt többek között a *Helka, a Balaton tündére*, az *Óz, a nagy varázsló*, *Hüvelyk Matyi*, *Álom, álmom, kitalálom*, *Pimpáré és Vakvarjúcska*, *Tengerecki Pál*. A Völgyhíd téri bérelt ingatlanban megnyílt a Kabóca Házikó, a Kabóciádé pedig igazi összművészeti rendezvénné vált, 2009-ben megkapta a Minősített Fesztivál címet. Székely Andrea irányí-

⁶⁵ UNIMA = Nemzetközi Bábművész Szövetség

tása idején erősen érezhető volt a bábszínház nyitása más országok felé. Egyre több külföldi fesztiválra (Ausztriába, Franciaországba, Belgiumba, Dániába, Hollandiába) jutottak el, ahol díjakat is nyertek. Bekerültek a nemzetközi vérkeringésbe, megnőtt az érdeklődés irántuk.

2016-ban már új, illetve felújított helyükön, az Agóra Veszprém Kulturális Központban működött a Kabóca Bábszínház. Az Agóra színházterme a technikai háttér, a látványvilág, a vizuális elemek terén is nagyobb szabadságot biztosított, mint a Völgyhíd téri ingatlan. Mindez a *Miaú*, a *Zűrbolygó* és a *Medvefiú* című előadásokban fontos szerepet kapott. Az Agórában bemutatott előadások kedvező színpadi miliőben segítettek a gyermekeknek, hogy ebben a felgyorsult világban megtalálják a nyugalmat, az elmélyedést és a lelki kiegyensúlyozottságot.⁶⁶ 2018-ben lejárt Székely Andrea igazgatói megbízatása, amit nem kívánt megújítani.⁶⁷ Jelenleg a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskola mesteroktatója, művésztanára és a drámapedagógiai terület szakfelelőse, valamint az Alela Kulturális Egyesület vezetője.



3.) Székely Andrea idején is virágzott a Kabóca Bábszínház

Őt követte az igazgatói székben Szőke Kavinszki András, a nagyváradi Árkadia Ifjúsági és Gyermekszínház Lilliput Társulatának volt művészeti igazgatója, bábszínész. Igyekezett a repertoárt úgy kialakítani, hogy helyet kapjanak benne mind a klasszikus, mind a modern bábszínházi előadások – legyen benne színházi nevelési program a kisiskolások számára, de szerepeljenek benne vásári, népi hagyományörző előadások is, hogy lehetőleg mindenféle műfajt megmutassanak.⁶⁸ Igazgatása idején a koronavírus-járvány hosszú időre visszavetette a látogatottságot és a bábszínházi alkotómunkát is. Ennek ellenére a 2020/21-es évadra tíz új bemutatót terveztek, többek között repertoárjukban szerepelt a

⁶⁶ *Napló*, 2017. jan. 4. Marionettek és óriásbábok. 7.

⁶⁷ *Napló*, 2018. márc. 19. Elszakíthatatlan kötelék. 12.

⁶⁸ *Napló*, 2018. márc. 24. Örökös kötél tánc a bábszínház. 11.

Hamupipőke, A négy lábú kastély meséi, Badu mama gyermekei, Gréta, Kuszakeszi történet, Csillaglépő Csodaszarvas, Rómeó és Júlia, valamint a *Kismalac és a farkasok*.⁶⁹ Az igazgató a felnőtt színházi társulatokkal (Veszprémi Petőfi Színház, temesvári Csiky Gergely Színház) történő együttműködés formáit is kereste (*Bánk* című előadás), és háttérbe szorultak a kicsiket valóban érdeklő mese-előadások. Szőke Kavinszki András 2023-ban lemondott tisztségéről, mivel meghívták a temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színházhoz technikai igazgatónak. 2023. október 15-től Markó Róbert író, rendező, dramaturg, a győri Vaskakas Bábszínház korábbi művészeti vezetője tölti be ezt a tisztséget.

2023 végén a Csipkerózsika-álmából felébredt bábszínház a Deák Ferenc utca 13. sz. alatt kapott új, kertes otthont, Kas Tünde Hauszmann-díjas építésmérnök diplomapályázata szerint. Az épületegyüttest 2024. március 22-én Veszprém város vezetése, a veszprémi kulturális intézmények, valamint a színházi, bábszínházi szakma képviselői jelenlétében ünnepélyes keretek között avatta fel Porga Gyula polgármester.⁷⁰ Március 23-án a Várlak Fesztivál keretében a nagyközönség előtt is megnyílt a Kabóca Bábszínház, illetve az azt körüllelő park. Számos bábszínházi előadás, játéktér, és szórakoztató, interaktív programok várták ingyenesen a látogatókat.



4.) A Kabóca Bábszínház új, kertes otthona a veszprémi Vár alatt (Fotó: Gandajeva Júlia)

A bábszínház 2024 tavaszán tehát új lendületet vett: megújult arculattal, friss művészeti koncepcióval vágott neki feladatának. Nemcsak a környezete, de a társulata is megújult – a bemutatók széles skálán mozogtak, az új szellemiség jegyében igyekeztek bemutatni a Kabócára jellemző életérzést. Bízunk abban, hogy igazi műhelyszínházzá válhat a megújult Kabóca Bábszínház.⁷¹

⁶⁹ Napló, 2020. jún. 11. Tíz bemutató a Kabóca Bábszínház új évadában. 6.

⁷⁰ Veszprémi 7 Nap, 2024. márc. 28. Otthonra talált a bábszínház. 1. és 3.

⁷¹ Veszprémi 7 Nap, 2024. máj. 30. Szintet léphet a Kabóca bábszínház. 4.

A bábszínház önálló, saját épületét, az új találkozási helyet Markó Róbert igazgatása alatt igyekeztek megtölteni olyan kortárs tartalommal, amely nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek érdeklődését is felkelti (kézműves játszóházak, Kerekítő Manó és Ringató programok a legkisebbeknek, Papa, Mama, Gyerekek programsorozat, felnőtteknek szóló előadások).

Repertoárjuk gerincét elsősorban a népmesék, népmesei alapú előadások képezik, műsorukon többek között az alábbi darabok szerepelnek: *Miú és Vaú, Állatok farsangja, A tengerlépő cipő, A boszorkány cukrászdája, Dödölle, Misi mókus kalandjai, Piroska és a farkas, Sárkányölő Sebestyén, Táncoló festmények, A tenger ünnepe, Édes hazám, A kismalac meg a farkasok, Vitéz László otthonra lel, A szegény halász meg a túl sokra vágyó felesége, Szélkötő Kalamona, Csalimese, Malac és liba, Mennyei muzsika* stb.). Vendéglőadásokat is fogadnak (*Vitéz László menyecskét keres, Jancsi és Juliska édes álma, Vackor, A székel menyecske meg az ördög, A lány, aki nem beszélt, Ha megtapsolom a harangot*). A felnőtteknek szóló programsorozat keretében olyan műsorokat is láthattak a nézők, mint a balatonhenyei KL Színház *Alaine – ideje a meghalásnak* vagy az *Eye Catching* című vendéglőadások, valamint a *Sárkányék háza, a Táncoló festmények* és a *Patkó Bandi legendája* című produkciók.

2024-ben a Kabóca Bábszínház is csatlakozott a június 22-én megrendezett Múzeumok Éjszakája programhoz. 17–20 óra között közösségi festészeti akciót rendeztek gyermekeknek és felnőtteknek Tarczy István festőművésszel. Este 20, 21 és 23 órakor a bábszínházba látogatók három exkluzív tárlatvezetésen vehettek részt Györgydeák György képzőművész kiállításán.⁷²

A 31. Kabóciádé Interaktív Családi Fesztivált 2024. június 28–30. között új helyszínen: a Kabóca Bábszínházban, annak parkjában, illetve a Szerelem-szigeten tartották előadásokkal, játékterekkel, interaktív kreatív foglalkozásokkal, éjszakai kalandtúrával és még számos izgalmas programmal. A fesztivál ideje alatt nemcsak a Kabóca Bábszínház előadásait láthatták az érdeklődők, de magánszínházak, független bábszínházi alkotók, kőszínházi vendégtársulatok is felléptek. A szombati nap éjszakai kalandtúrával zárult. A többnapos szabadterei rendezvény a családok minden tagjának kínált művészeti és szabadidős programot – nem véletlen a Kabóciádé töretlen népszerűsége.⁷³

2024. augusztus 20-án Kerekes Péter, a Kabóca Bábszínház báb- és díszletkészítője a bábszínházi műhelymunkák, illetve a bábkészítés és -mechanika

⁷² Kabóca Bábszínház – Múzeumok éjszakája – Veszprém. <https://kabocababszinhaz.hu/kereses?q=Gy%C3%B6rgyde%C3%A1k%20Gy%C3%B6rgy%20>
(A letöltés ideje: 2026. febr. 2.)

⁷³ *Veszprémi 7 Nap*, 2024. júl. 11. Interaktív családi fesztivál. 1–2.

területén végzett több évtizedes szakmai elismeréseként Magyar Bronz Érdemkereszt állami kitüntetésben részesült.⁷⁴

2025. február 7. és 9. között a Kabóca Bábszínház különleges kulturális eseménynek adott otthont: első alkalommal rendezték meg a Veszprémi Nemzetközi Felnőttbáb fesztivált, amelynek célja volt, hogy megismertesse a felnőtt közönséggel a bábművészet sokszínűségét és összetettségét. Az eseményen az UNIMA védnöksége alatt Európa legmeghatározóbb (francia, lengyel, német, cseh, olasz, szlovák és szlovén) társulatai vettek részt – a három nap alatt kilenc előadást láthatott a közönség. A fesztivál fődíját az öttagú zsűri a Ljubljanoi Bábszínház *Session Bulgakov* című előadásának adta, különdíjjal jutalmazták a bialystoki Grupa Coincidentia *Superheroes* című produkcióját és a hottói Magamura Alkotóműhely *Faustját*. Az UNIMA-fesztivál diplomáját pedig a római Unterwasser Theater vehette át az *Untold* című árnyszínházi előadásért.⁷⁵

Március 21-én a bábszínházi világnap magyar üzenete: *A bábművészet az emberi létezés univerzuma* jegyében a KL Színház *Eye Catching* című produkciójának részletei bukkantak fel a Veszprémben közlekedő V-busz járatain. A színen egyetlen ember volt, aki testrészeit és bábszemgolyókat használt fel újabb és újabb élőlények létrehozására, bemutatására. A szokatlan, figyelemfelkeltő produkció célja az volt, hogy olyan nézőkhöz is eljusson a bábok különleges világa, akik nem aktív nézői a veszprémi bábszínháznak. Este pedig a Művészetek Háza Csikász Galériájában volt látható a teljes előadás.⁷⁶

Április 2-án, az autizmus világnapján a Kabóca Bábszínház bemutatta a *Csillagbusz* című darabot, amely a barátságról, egymás kölcsönös elfogadásáról és az empátiáról szól, Stefanik Krisztina hasonló című könyve alapján. A darab bekerült a nemzeti identitás erősítését célzó Lázár Ervin Programba is.⁷⁷

Április 11-én, a magyar költészet napján a társulat tagjai *Édes hazám* címmel 14 éven felüli nézőiknek ajánlott előadást tartottak, ahol kortárs magyar költők verseit mutatták be a hazaszeretet jegyében.

Az élményalapú színházi előadásokat s egyben az évadot Czéh Dániel vendégművész zárta 2025. május 26-án *Patkó Bandi legendája* című darabjával.

A professzionális bábszínház működése mellett az amatőr bábmozgalom is jelen volt Veszprém kulturális életében. 2010 óta a Simonyi Zsigmond Általános Iskolában minden évben megrendezték a Simonyi Gyermekbábos

⁷⁴ *Veszprémi 7 Nap*, 2024. szept. 26. Aikre büszkék lehetünk. 2.

⁷⁵ *Veszprémi 7 Nap*, 2025. febr. 33. Történelmi bábos pillanat. 4.

⁷⁶ *Veszprémi 7 Nap*, 2025. márc. 20. Kabóca Bábszínház. 8.

⁷⁷ *Veszprémi 7 Nap*, 2025. ápr. 3. A Csillagbusz könyv és bábelőadás. 2.

Találkozót, ahol 2015-ben még szerepelt az iskola 1995 óta működő Napsugár nevű bábcsoportja, de 2018-ra gyakorlatilag egyetlen amatőr bábcsoport sem maradt fenn. 2021 novemberében ezért az Agórában hagyományőrző szándékkal rendezték meg az Első Dunántúli Bábos Találkozót, a *MESEvilág*, *BÁBvilág* elnevezésű konferenciát, ahol elhatározták, hogy a pápai Pegazus Színházzal összefogva egy új projektbe kezdenek az amatőr bábjátás újjáélesztése, felkarolása, szakmai segítése céljából.⁷⁸

Felhasznált irodalom

- PATKA Heléna (2003): *Egy bábszínház születése. A Kabóca tízéves története*. [Szakdolgozat] Pannon Egyetem, Veszprém.
- SIMON Annamária (2012): Felgördül a függöny. A veszprémi Kabóca Bábszínház 1992–2009. *Art Limes* 9 (2012/1) Báb-Tár XIII. 87–92.
- SIMON Annamária: „Hallod őket? – Persze! Kabócák!” Interjú Székely Andreával, a Kabóca Bábszínház igazgatójával. *Art Limes* 9 (2012/1) Báb-Tár XIII. 93–99.

Kulcsszavak: bábszínház, Kabóca Bábszínház, színházművészet, Veszprém

⁷⁸ *Napló*, 2021. nov. 18. A bennünk élő, tanító csodavilág. 11.

A Szidi-lak

Kutatás egy őskori tárgy lelőhelye után

REGENYE JUDIT

Szidi Lodge.

Research into the provenance of a prehistoric artifact

The subsequent identification of the correct site where the marine shell (*Spondylus gaederopus*, spiny oyster) preserved in the archaeological collection of the Laczkó Dezső Museum in Veszprém was found is of interest from an urban historical perspective. The research focuses on a unique archaeological artifact and an enigmatic location. This study provides insight into a problematic period in the history of the museum's collection, the museological work and collection preferences of former museum director Dezső Laczkó, and the functioning of the Neolithic long-distance trade network that also reached our city.

The worked shell is a unique find in the Carpathian Basin as a semi-finished product. The place of discovery is undoubtedly the archaeological site in Veszprém known as the Nándor- telep. Local historians have assisted in identifying the house where it was found during construction in 1931.

Keywords: Laczkó Dezső Muesum's collection, marine shell artifact, Neolithic long-trade, urban history, Veszprém

Tárgyak és helyszínek kapcsolata

Miért fontos tudnunk, hogy egy régészeti tárgy pontosan hol került elő? Mi a lelőhelynek nevezett információ értéke? Először is szögezzük le, hogy minden helynek van múltja, és minden múlt fontos! Ez különösen igaz a lakóhelyünk esetében. Ézelmi jelentősége van annak, amikor egy különösen értékes lelet pontos előkerülési helyét meg tudjuk jelölni. Régészettudományi szempontból másként merül fel ez az igény. Általánosságban a régészet célja az emberi viselkedés kutatása, elsősorban annak megértése, hogy miért és hogyan történtek változások az emberi viselkedésben az elmúlt évezredek során. Ha kétség ébredne ennek fontosságáról, gondoljunk arra, hogy mindez segítheti a jelen folyamatainak megértését. Tehát a minták keresése a múltban és a változások megértése alapvető feladat, ehhez pedig megbízható adatokra van szükségünk. A régészeti lelet a lelőhelyen, tehát egy konkrét helyszínen keresztül kapcsolódik a múlthoz. Előfordul a múzeumi gyakorlatban, hogy ez

az információ eleve hiányzik vagy elfelejtődik. Többnyire ennyiben marad a dolog, néha azonban van esély az azonosításra. Ilyen esettel állunk szemben Veszprém egyik igen értékes és különleges őskori leletével kapcsolatban.

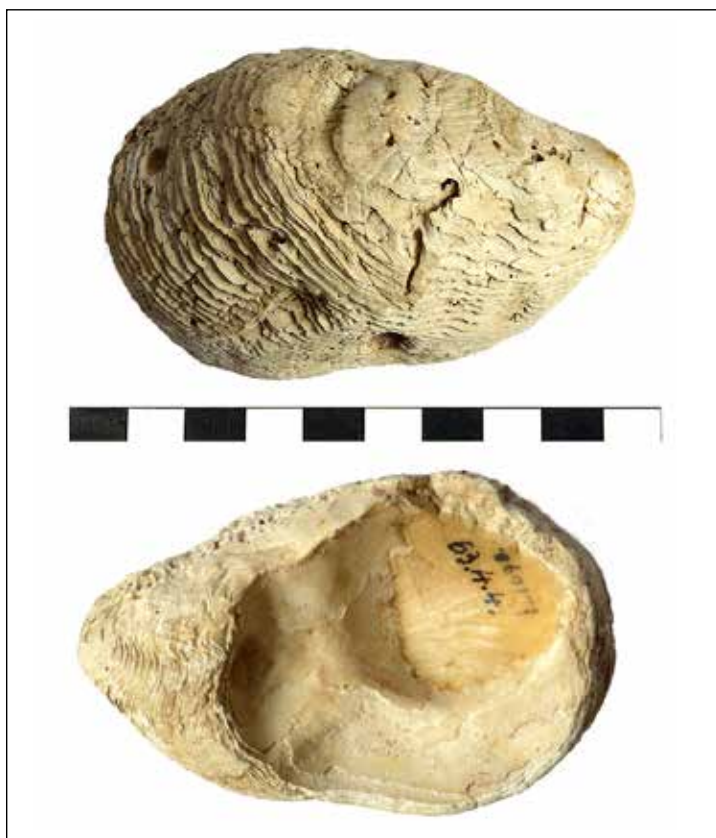
Egy eltévedt múzeumi tárgy – téves bejegyzés a leltárkönyvben

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum a régészeti gyűjteményében őrzi egy nagyobb tengeri kagyló (*Spondylus gaederopus*, tüskés osztriga) héjának egyik felét.¹ A kagyló alsó, vastagabb részéről van szó, melynek szélén hasítási nyomok láthatók, a héj kívül simára csiszolt, hiányoznak róla a tüskék. Formája ovális, külseje fehér, jól látszanak a kagyló növekedési gyűrűi. Belseje ép, porcelános csillogású. Mérete 9,0 x 5,7 x 3,0 cm, a belső méretei 6,5 x 5 cm (1. kép). Mivel megmunkálási nyomokat mutat, és régészeti lelőhelyről származik, ezért nem természettudományi lelet, hanem régészeti. Valószínűleg 1931-ben került a gyűjteménybe, de nem ásatásból, az előkerülés körülményeiről pontos információ nem áll rendelkezésünkre. Az ilyen bizonytalan provenienciájú régészeti tárgyak sorsa általában az, hogy a múzeumi gyűjtemények közöletlen darabjai maradjanak, bár előfordul, hogy ezek között néha akad olyan, amelyik az önmagában hordozott információ miatt közlésre érdemesnek bizonyul. Így történt ez a kagylónkkal is. A hiányos ismeretek ellenére fontos volt, hogy a szakmai közönség megismerhesse.² Régészeti szempontból azért mondható érdekesnek, mert félkész termék, nem kidolgozott ékszer, és egyedülálló ebben a mivoltában a magyarországi leletek között. Továbbá azért is érdekes, mert valószínűleg telepleletről van szó, holott főként sírokból kerülnek elő a tengeri kagylóból csiszolt ékszerek. Amikor kiderült, hogy lelőhelye alapján veszprémi tárgyként azonosítható, helytörténeti jelentőségre is szert tett.

Az eltévedt tárgy megjelölést azzal érdemelte ki ez a lelet, hogy múzeumba kerülése után 32 évvel téves lelőhely-megnevezéssel került gyűjteményi leltárba. A leltári szám első tagja mutatja a leltározás évét, 1963-ban leltározták be, mégpedig Szentjakabfa lelőhellyel. A lelőhely azonban nyilvánvalóan téves, mert a tárgy belsején jól olvasható a régi leltári szám (I³ 1098). Ezt a típusú számot 1931-ben vezette be Laczkó Dezső (1860–1932) múzeumigazgató. A Veszprémvármegyei Múzeum ún. újleltárában Laczkó kézírásával olvasható a bejegyzés, miszerint a kagyló (*Ostrea ékszeranyag*) Veszprém–Nándor-telep lelőhelyéről került a múzeumba. Tehát szó sincs Szentjakabfáról. Az

¹ LDM RGy. ltsz. 63.4.4. (megtekinthető a múzeum állandó kiállításán).

² REGENYE 2020.



*1.) Neolitikus tengerikagyló-lelet megmunkálás nyomaival
a Laczkó Dezső Múzeum régészeti gyűjteményéből*

I³ a tárgy elhelyezési kódja, azt mutatja, hogy hol volt elhelyezve a raktárban. Sajnos a múzeumigazgató 1932-ben bekövetkezett halála miatt ez a leltározási rendszer megszakadt, a leltározási ívek éppen csak megnyíltak.

A bejegyzés szerint ugyanonnan múzeumba került még egy másik kagyló (1097. számú), ennek azonban ma már nincs nyoma, elveszett. Az 1098-as szám mellett az újleltár lapján évszámot nem találunk, de a kagylóval együtt bekerült, ugyanott felsorolt kőeszközök segítségünkre vannak ebben a kérdésben, mert azoknál Laczkó feltüntette a múzeum Szerzeményi Naplójának (azaz régi leltárának) 6769. és 7316. számát. A Szerzeményi Napló – mint neve is mutatja – arra szolgált, hogy a frissen bekerült tárgyak adatait rögzítsék. Ott röviden csupán annyit olvashatunk, hogy a Nándor-telepről 1929-ben és 1931-ben bekerült leletekről van szó, a múzeumnak ajándékozott tárgyakat

összefoglalóan írja le: tűzkőszerszámok, illetve kőkori anyag. Kagylóról itt tehát nincs szó, feltehetően ezért nem vezette át az újleltárba Laczkó a Szerzeményi Napló számát. Az újleltár bejegyzése részletesen felsorolja a leleteket, a közös lelőhely alapján egyértelmű, hogy összetartozó egységről van szó.

Nem véletlenül tartotta fontosnak Laczkó Dezső kiemelni a kagylóleletet, ugyanis a múzeumigazgató mellett, hogy piarista szerzetes, neves geológus is volt, paleontológusként így felfigyelt a tengeri kagylóból készült őskori tárgyakra. Nem ismerhette még a neolitikum idején recens *Spondylus* kagylóval való kiterjedt távolsági kereskedelmet, ismerte viszont a nagyon hasonló foszszilis *Ostrea* kagylót, a nyersanyagot ekként határozta meg. A kagylóékszerek iránti különös érdeklődéséről árulkodik kiterjedt gyűjtőtevékenysége, melynek nyomán a múzeumi gyűjteménybe került több – egyébként elkallódásra ítélt – karperec és gyöngy³ (2. kép). Meg kell még jegyezni, hogy a Szerzeményi Naplóban a Nándor-telep bejegyzés alatt nehezen olvashatóan, láthatóan később bevezetve ott van a pontosabb helyszín, a Szidi-lak neve.

Miért kerülhetett a téves Szentjakabfa lelőhely a jelenlegi múzeumi nyilvántartásba, ha Laczkó még ismerte a valódi lelőhelyet? Erről az évszám árulkodik, ugyanis 1963-ban a revízió végeztével leltározták be az ötvenes évek átletárolása után és annak következtében azonosíthatatlan tárgyakat. A múzeumok államosítása után azonnal megkezdődött egy egységes nyilvántartási rendszer szerint az ország teljes múzeumi műtárgyállományának átletárolása. A veszprémi múzeumban ez 1953 és 1955 között történt meg. A munka kampányjellege azt eredményezte, hogy rengeteg információ elveszett, ennek az 1098-as számnak sem néztek utána, pedig volt rá forrás, mint láttuk. Az adatvesztés ideje és oka tehát rekonstruálható, de miért éppen Szentjakabfa? Erre is van magyarázat. Mészáros Gyula régész a 40-es években gyűjtött *Spondylus*-gyöngyöket onnan,⁴ ez lehetett a tévedés alapja, amiért több másik *Spondylus*-tárgyat is ezzel a lelőhellyel leltároztak újra.

Nándor-telep

A tárgyon látható szám és a múzeumi archívumban fellelhető régi leltárkönyvek alapján tudjuk, hogy a kagyló 1931-ben került elő a Nándor-telepen. A mai József Attila utca és környéke Veszprém egyik igen jelentős őskori lelőhelyeként ismert,⁵ a múlt század legelején, a beépítés előtt fedezte fel Lacz-

³ REGENYE 2019., REGENYE–T. BÍRÓ–FÜKÖH 2009.

⁴ MÉSZÁROS 1948.

⁵ ÉRI 1969. 245–246.

kó Dezső. A Pázmándi-dűlőben, a Koma-kút feletti domboldalon neolitikus edénytöredéket és pattintott kőeszközt talált a szántásban, és a helyet különösen fontos kőkori lelőhelyként értékelte.⁶ A leletek jelentőségét mutatja, hogy a szakirodalomban már a 20-as, 30-as években foglalkoztak vele.⁷ Először Kuzsinszky Bálint említette a Balaton-kutatáshoz kapcsolódó régészeti munkájában. Ismert, hogy Laczkó is részese volt ennek a hatalmas kutatásnak, alkalom kínálkozhatott az információcserére, így kerülhettek be a múbe egy ilyen friss lelőhely adatai. E kötet alapján aztán két későbbi, a neolitikummal foglalkozó összefoglaló tanulmány is hivatkozott az itt előkerült leletekre. Akkoriban még igen kis számban voltak ismertek neolitikus települések a Dunántúlon, minden új adat számított. Kitérőleg megjegyezve, a leletek átnézése közben fény derült egy másik eltévedt tárgyra is. Csalogovits József a fent hivatkozott írásának 38. ábráján szerepeltet a Nándor-telepről egy kis edényt,⁸ de azt az átleltározási kampányban összekeverték egy Veszprém-ben, de másutt talált bronzkori edénnyel. A lelőhelynél annak az előkerülési helyét tüntették fel, bár a kis edény egyértelműen nem a bronzkorban készült. A múzeumi adattárban található, egy a kézírás alapján Rhé Gyulához köthető skiccen a Nándor-telepről származó leletek között szerepel ennek az edénynek a rajza is, tehát ha a publikáció adata pontos, ezt az edényt is a Nándor-telepen találták, a későbbi leltározás adata téves.

A lelőhely a Pázmándi-dűlőben a szántásban talált leletek alapján jól ismert volt a múzeum számára. A 10-es évektől kezdve épültek a házak a Villasoron, és az építkezés során előkerült leletek egy része ajándékozás vagy vétel útján bekerült a múzeumba. Ásatás csak 1930-ban (ismeretlen szakaszon), majd 1936-ban (József Attila utca 4–6.) zajlott Rhé Gyula vezetésével.⁹ A kisszámú lelet alapján felmérhető a lelőhely jelentősége, ez Veszprém város területén a legelső emberi megtelepülés helye, ráadásul a leletek széles spektruma arra enged következtetni, hogy több évszázadon át lakott volt.

A települési nyomokon kívül sírokról is tudunk. A neolitikum jellemző vonása, hogy a település és a temető nem különül el egymástól, a közösség néhány tagját a településen belül földelték el. A József Attila utcában is kerültek elő sírok 1921-ben, 1925-ben, majd 1959-ben,¹⁰ sőt még 1990-ben is.¹¹ Az első kettő építkezés közben bukkanhatott napvilágra, nincsenek részletes adataink.

⁶ Évi Jel 1910. 15.; 1911. 13.

⁷ CSALOGOVITS 1930. 30., KUZSINSZKY 1920. 190., TOMPA 1934–35. 30.

⁸ LDM RGy. ltsz. 55.1.3.

⁹ ÉRI 1969. 246.

¹⁰ ÉRI 1969. 256.

¹¹ PALÁGYI 1992. 26.

1990-ben gázvezeték ásása bolygatta meg egy gyerek és egy felnőtt sírját a József Attila utca 27. sz. háznál. Az 1959-ben talált sír a legérdekesebb számunkra,¹² mert a lelőhelyeként a József Attila utca 20. szám szerepel, de mivel azóta átszámozták az utcát, ez a házszám megtévesztő, a sírt valójában a Búzavirág utca sarkán, az OTP-házak építéseinél találták. A lelőhely méreteit csak nagyjából ismerjük, lényegében az egész domboldalra kiterjedt. Az építkezésekről múzeumba került leletek és a kis ásatások alapján valószínűleg az őskor különböző időszakasaiban más-más részen volt intenzívebb a területhasználat. Rézkori, bronzkori leletek is vannak a lelőhelyről begyűjtött edénytöredékek között, tehát a domboldal még évezredekkel később is lakott volt.

A kagylólelet szempontjából bennünket érdeklő évszázadokban, a Kr. e. 5. évezred elején a József Attila utca és a Búzavirág utca találkozásánál rekonstruálhatjuk a település centrumát, de az 1936. évi ásatás szerint a leletek a domb aljának lakott voltát is jelzik. Az onnan nyilvántartott és Rhé Gyulának fentebb említett rajzán szereplő edénytöredékek alapján itt a domb alján húzódott a település korai rétege, a Kr. e. 6. évezred végén itt indulhatott meg az élet, majd idővel a lakott rész egyre feljebb húzódott. A ma Koma-kútként ismert forrás környéke a völgyben vízjárta hely lehetett a neolitikum idején, a korai földművelők településeit pedig gyakran ilyen környezetben lehet találni. Később, a földművelés intenzívebbé válásával magasabbra, száraz helyre települtek át.

A titokzatos Szidi-lak

A kagyló lelőhelye tehát a Nándor-telep, és a rendelkezésünkre álló adatok alapján ezen belül a legvalószínűbb a József Attila és Búzavirág utca környéke. A Szidi-lakra vonatkozóan a régészeti nyilvántartásban további adat nem található. Az épület azonosításában Márkusné Vörös Hajnalka levéltáros volt segítségemre, aki a Nándor-telep régi lakói között érdeklődött. Többen is emlékeztek a Búzavirág utcában álló Szidi-lakra. Az épület és lakóinak pontos adatait Lőrinczi Ferenc bocsátotta rendelkezésemre.¹³ A Szidi-lak ma is áll némileg átépítve, mégpedig a Búzavirág utcában. Ma ez a 4. számú ház, ami eredetileg a 2. számú volt. Az emlékezők szerint régen a homlokzaton szerepelt a Szidi-lak felirat, innen az épületnek a köztudatba átment elnevezése. A különösnek ható háznev a tulajdonosra utal, Giczi Szidóniára.

¹² SZENTLÉLEKY 1960. 13.

¹³ Valamennyiüknek hálásan köszönöm a lelőhely-azonosításhoz nyújtott segítséget.



2.) Az egykori Szidi-lak (Búzavirág u. 4.), a tengeri kagyló lelőhelye

A ház építéstörténetére és tulajdonosaira vonatkozó adatokat Lőrinczi Ferenc kutatása alapján ismerjük. A telek eredetileg Gergely Alajos birtokában volt az 1926-os telekösszeírás szerint, akkor még szántóként. Felesége Pecze Julianna, akinek még házasságkötése előtt született Károly nevű fia 1894-ben. Pecze Károly MÁV-állomásfelvigyázó 1921-ben feleségül vette a győrszemei Giczi Szidóniát, és ők építettek házat a telekre. A férj 1938-ban meghalt, Szidónia anyósával élt haláláig, még majd húsz éven keresztül a házban. A Szidi-lak mint lelőhely tehát kétségtávol azonos a mai Búzavirág utca 4. sz. házzal (3. kép). Az építkezés során talált leletek valamilyen úton bekerültek a múzeumba, ahol Laczkó Dezső felfigyelt a számára érdekes kagylóra, foglalkozott vele, hiszen az 1931-ben megkezdett újléltárban már meghatározva, *Ostrea* ékszeranyagként tünteti fel.

Végül: miért fontos ez a kagyló,
mi a régészeti jelentősége

Laczkó Dezső megállapítása a tárgy funkcióját illetően helyes, ékszer készítésére szolgáló nyersanyag volt. A kagyló meghatározása változott napjainkra részben természettudományos vizsgálatok hatására, részben pedig a leletekre vonatkozó ismeretek bővülésének köszönhetően. Nem a Magyarországon is

megtalálható kihalt *Ostrea* kagylóról van szó, hanem a neolitikumban a Mediterráneumban halászott és ide szállított *Spondylus* kagylóról. A *Spondylus* kagyló élőhelye a melegebb tengerek (esetünkben a Földközi-tenger) parti sávja, ahol 50 méter mélységig fordul elő az alsó, vastagabb héjjal a szilárd tengerfenékhez tapadva. A felső héj barnás-vöröses színű és tüskés. Tehát megszerzése merüléssel lehetséges, ami igen megnöveli az értékét.

A tengerparton élő közösségek a Kr. e. 7. évezred közepétől az 5. évezred végéig kagylóhalászatra specializálódtak, és ők végezték a feldolgozás első lépését, a kagylóhéjnak a tüskéktől való megszabadítását, lecsiszolását, ugyanis régészeti lelőhelyeken tüskés darab nem került elő. Eleinte csak az Égei-tenger partjainak közelében terjedt el a kagylóékszer, Közép-Európában a Kr. e. 6. évezred végén jött divatba. Ismertté válása egyértelműen a földművelés elterjedésével hozható összefüggésbe. A földművelés nem csupán agrártechnológiai ismeretek fokozatos elterjedését jelenti, teljes világkép tartozott hozzá. A termelő gazdálkodás a növények és állatok szűk körének házasításán alapuló gazdálkodást jelentett letelepült életmóddal és a korábbi vadászó-gyűjtögetőkétől gyökeresen különböző világgéppel, ideológiával. Ennek egy eleme volt a tengerikagyló-ékszer viselése.

A fehér ékszernek volt valamiféle meghatározó szerepe, igen erős mitikus, szimbolikus jelentése a neolitikus földművelők számára. A dolog társadalmi jelentőségét, értékét leginkább az mutatja, hogy eljutott a forrástól távoli területekre, egészen Európa belsejébe, a Rajnáig. Az európai leletek mennyiségéből ítélve a neolitikum idején rendkívül nagy volt az igény a kagylóra. A fehér színnek a jelek szerint jelentése lehetett ebben a folyamatban, mint ahogy a színeknek általában szerepe volt/van az emberi életben. A kagylóékszer szimbolikus tartalmát hosszú évszázadokig megőrizte, az idea, melyet kifejezett, nyilvánvalóan dekódolható volt mind a készítő, mind a használók számára. A kagylóékszerek elterjedése a tengerparti forrástól távoli területekig nyomon követhető, a terjesztés útvonalaiaként számba jövő nagy folyók mentén sűrűsödnek a lelőhelyek. A kutatás e kérdéssel kapcsolatban általában a távolsági kereskedelem fogalmát használja, és komplex csererendszert feltételez.¹⁴ A nyersanyagforrástól, a tengerparttól való igen nagy távolság áthidalása, valamint az a tény, hogy a tárgyak regionálisan csoportosulnak, feltételezi, hogy létezett a terjesztésnek egy jól működő hálózata, és megvoltak ennek a csererendszernek a társadalmi keretei. A terjedés mechanizmusai és a csere módjai azonban részleteiben nem ismertek. A Dunántúlon is regionális csererendszer keretében mozgott a kagylóékszer, ennek bonyolult hálózata be-

¹⁴ SÉFÉRIADÈS 2003. 365., SÉFÉRIADÈS 2010.

szótt a Duna völgyétől olyan távol eső dunántúli területeket is, mint a Balaton környéke. A Dunántúl közepe felé adódott egy természetes vízi út, mégpedig a Séd patak, ami a Sárvízzel való összeköttetése miatt közvetlen kapcsolatot jelentett a Duna-völgy és a Balaton-felvidék között. A vízrajzi helyzet magyarázza, miért kerülhetett elő a Balaton környékén (és Veszprémben) több ilyen lelet. Korábbi vizsgálatok és a kulturális kapcsolatok ismert iránya alapján a dunántúli kagylóékszerek az Adriai-tengerből származhatnak.¹⁵ A kagylóhéj itteni felhasználói, jelesen a Nándor-telepen élt emberek vélhetően mit sem tudtak arról, hogy a kagyló eredetileg tengerben élt, sőt a tengerről sem lehetett fogalmuk.

Rendkívül érdekes, hogy a leletünk félkész termék, a Kárpát-medencében nem ismert másik ilyen darab. Kizárólag kész ékszerek keringtek a cserekereskedelemben. A kagyló vastagabb, alsó héjából gyöngyök készültek, a felső, vékonyabb héjból pedig karperc vagy függő. A hosszú ideig (évszázadokig) használt azonos formák kézműves tradíció meglétére engednek következtetni. A leletek többsége itt Európa belsejében sírokból kerül elő, a görög partok közelében azonban településeken sem ritka. A sírokban talált gyöngyök, karperecek, függők nagyon hasonló formájúak, nem tudjuk, hol készültek ezek az ékszerek. A kész tárgyak feltételezhetően hosszú ideig cirkuláltak, cserélték őket, generációról generációra szálltak, a végül sírba került darab nem árul el semmit a gyártás helyéről. A sírokban feltárt darabokon általában használati nyomok vannak, tehát viselték az ékszert, mielőtt kivonták volna a használatból. A Nemesvámos szélén, a Kapsa utcában, sírban talált függő például egészen vékonyra kopott a hosszú használat alatt.¹⁶ A veszprémi kagylólelet tanúsága szerint a *Spondylus* bejutott a Kárpát-medencébe félkész állapotban is, így itteni feldolgozást, műhelytevékenységet feltételezhetünk.

Most kezdene igazán izgalmassá válni a dolog: vajon itt Veszprém területén kezdték el a kagyló megmunkálását, vagy másutt? Mi volt a szándék vele? Ehhez tudnunk kellene, hogy pontosan milyen környezetben volt a földben a tárgy. Sajnos ma már kideríthetetlenek az előkerülés pontos körülményei, mivel már senki sincs életben a közel százéves ház építói közül. Az előkerülés helye, a leletösszefüggések rendkívül fontosak magának a leletnek a megítélése szempontjából. A tárgy és környezete együttesen alkotja a leletet. Annyit sikerült kideríteni, hogy Veszprém, Búzavirág utca 4. a lelőhelye egy igen különleges, egyedi őskori tárgynak. Régészetileg ez fontos adat, a helytörténetnek pedig érdekes színfoltja.

¹⁵ MÜLLER 1997. 94.

¹⁶ REGENYE 2016.

Felhasznált források és irodalom

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

RGy. = Régészeti Gyűjtemény

CSALOGOVITS József (1930): Földrajzi tényezők hatása Magyarország neolithikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére. *Archaeologiai Értesítő* 44 (1930) 28–52.

ÉRI István szerk. (1969): *Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás.* Budapest. (Magyarország régészeti topográfiája 2.)

Évi Jel 1910, 1911: *A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumegylet Együttes Évi Jelentése.* Veszprém 1903–1933.

KUZSINSZKY Bálint (1920): *A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek.* Budapest.

MÉSZÁROS Gyula (1948): *A Vázsonyi medence mezolit- és neolitikori települései.* Veszprém.

MÜLLER, Johannes (1997): Neolithische und chalkolithische Spondylus-Artefakte, in: BECKER, Cornelia et al. (eds.): *Χρόνοç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel.* Espelkamp. (Internationale Archäologie Studia honoraria 1.) 91–106.

K. PALÁGYI Sylvia (1992): Veszprém, József A. u. 27. In: CZEGLÉDY Ilona (szerk.): *Az 1990. év régészeti kutatásai.* Budapest. (Régészeti Füzetek I/44.) 26.

REGENYE Judit (2016): A Sopot kultúra temetkezése Nemesvámosról – Burial of the Sopot culture from Nemesvámos. *Archaeologiai Értesítő* 141 (2016) 93–108.

REGENYE Judit (2019): Spondylus kagylóékszerek a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régészeti gyűjteményében. In: BARTOSIEWICZ László – T. BIRÓ Katalin, – SÜMEGI Pál – TÖRÖCSIK Tünde (szerk.): *Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában. Tanulmányok Ilon Gábor régész 60 éves születésnapjára.* Szeged. (GeoLitera.) 171–184.

REGENYE Judit (2020): A Semi-Finished Spondylus Artefact. Evidence of Marine Shell Processing by the LBK Population in Transdanubia. In: *Homo universalis. Zbornik radova posvećen Zorku Markoviću provodom 65. obljetnice života.* Zagreb. (Zbornik Instituta za Arheologiju Zagreb 15.) 105–114.

REGENYE Judit – T. BIRÓ Katalin – FÜKÖH Levente (2009): Egy neolitikus kincslelet töredékei. Fragments of a Neolithic hoard from Felsőörs. In: ILON Gábor (szerk.): *Őskoros Kutatók VI. Összejövedele, Kőszeg, 2009. március 19–21. Nyersanyagok és kereskedelem.* Szombathely. (ΜΩΜΟΣ VI.) 421–426.

- SÉFÉRIADÈS, Michel Louis (2003): Note sur l'origine et la signification des objets en spondyle de Hongrie dans le cadre du Néolithique et de l'Énéolithique européens. In: JEREM, Erzsébet – RACZKY, Pál (szerk.): *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*. Budapest. 353–373.
- SÉFÉRIADÈS, Michel Louis. (2010): Spondylus and long-distance trade in Prehistoric Europe. In: ANTHONY, David W. – CHI, Jennifer Y. (eds.): *The lost world of old Europe: The Danube Valley, 5000–3500 BC*. Princeton–Oxford, 178–191.
- SZENTLÉLEKY Tihamér (1960): Veszprém, Bajcsy-Zsilinszky u., József A. u. In: *Az 1959. év régészeti kutatásai*. Budapest. (Régészeti Füzetek 13.) 13–14.
- TOMPA Ferenc (1934–35) [1936]: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. In: *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 24/25*. 27–114.

Kulcsszavak: Laczkó Dezső Múzeumi gyűjtemény, neolitikus távolsági kereskedelem, tengeri kagyló tárgy, várostörténet, Veszprém

Cholnoky Jenő emlékjelek Veszprémben és a Bakony–Balaton-régióban

RYBÁR OLIVÉR

Memorials of Jenő Cholnoky in Veszprém and the Bakony–Balaton region

There are numerous memorials connected to Jenő Cholnoky in Hungary and beyond our borders; the article presents the memorials in his hometown, Veszprém and in the Bakony–Balaton region. These pieces of art are presented according to territorial units and in chronological order of their creation. There are altogether more than a dozen memorials to the geographer Jenő Cholnoky: stone and bronze statues, memorial plaques, monument and memorial column also commemorate the scientist's work. Nineteen years after Cholnoky's death, in 1969, his first public statue was erected on the shores of Lake Balaton, and seven years later, in 1976, he received his first commemorative plaque in Veszprém. After the change of regime, several memorials were created for the memory of the geographer. Most recently, a plaque was erected at Lake Balaton in 2022, and a temporary statue was erected in his hometown in 2023. The realization of a full-length sculpture depicting Jenő Cholnoky is, however, still pending.

Keywords: Jenő Cholnoky, geographer, memorial plaques, memorial sites, memorials, statues

2024. február 9-én a 30 éves Veszprémi Szemle folyóirat bemutatkozására került sor a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban. A jubileumát ünneplő Szemle bemutatóján a szerző „Cholnoky Jenő-emlékjelek nyomában Veszprémtől Budapestig” címmel tartott előadást. Ekkor Földesi Ferenc főszerkesztő felvetette, hogy az előadás alapján egy tanulmány is készülhetne, bemutatóva a veszprémi földrajztudós hazai emlékjeleit. Mivel Cholnoky Jenőnek az országban (Budapest, Dobogókő, Pécs, Sátoraljaújhely, Bükk-szentkereszt, Aggtelek stb.), és határainkon túl (Kolozsvár, Körösrév, Norvégia) számos emléktáblája és emlékjele található, ezért a terjedelmi okok miatt az írást a szülőváros és a Bakony–Balaton térség emlékeire szűkítettük le. A geográfus régió kívüli emlékeiről Kovács Sándor is írt tanulmányt.¹ A szerző korábban

¹ KOVÁCS 2009.

röviden már ismertette a tudós városi emlékhelyeit.² Az alkotásokat területi egységek szerint, létrehozásuk időrendjében mutatjuk be.

Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós ezer szálon kötődött Veszprémhez és a Bakony–Balaton-vidékhez. Veszprém-ben született, itt végezte el iskoláit, itt ismerkedett meg először a különleges Séd-völgy szépségeivel és a földrajzilag érdekes felszínformákkal. A későbbiekben is sokat járt a városban előadásokat tartani, turistacsoportokat, egyetemistákat kalauzolni. Rendszeresen látogatta meg nagybátyját, ifj. Csolnoky Ferenc orvost és kedves jóbarátját, Laczkó Dezsőt. Földrajzi kutatásai és egyetemi terepgyakorlatok során rendszeresen járta a Bakonyt. Mint a hazai turistaság egyik vezetője számos alkalommal vett részt bakonyi turistarendezvényeken. Cholnoky a család balatonarácsi nyaralójában töltötte gyermekora nyarait, később az id. Lóczy Lajos geológus által elindított Balaton tudományos tanulmányozásában vett részt. Trianon után évtizedeken át nyaralt a Balaton mellett, főként Révfülpön majd Balatonfüreden.

Emlékjelek a szülővárosban, Veszprém-ben és környékén

1. Cholnoky Jenő emléktábla

Cholnoky Jenő első veszprémi emlékjelét 1976-ban szülőházára, a Kossuth u. 7. sz. alatti egykori ún. „ménküfogós” házra helyezték el. Az épületen korábban egy másik tábla, Simonyi Zsigmond nyelvész domborműves emléktáblája volt látható, melyet 1929-ben avattak fel. A tábla az 1960-as években megsérült, javítás helyett egy új emlékjel készült (az eredeti tábla domborműve ma a Simonyi iskolában látható). Egykori helyére a Cholnoky táblát is készítő R. Kiss Lenke³ alkotása került fel. A művésznő 1975 nyarán kapott hivatalos megbízást a Cholnoky dombormű elkészítésére.⁴ A 35x28⁵ cm-es bronz domborművet 80x70 cm-es márvány alapra helyezték el. Az emléktáblát három szervezet, a Magyar Földrajzi Társaság, Veszprém Megye Tanácsa és a Balatoni Intéző Bizottság hozta létre. Az avatásra a Földrajzi Társaság XXIX. Vándorgyűlésén került sor. „A vándorgyűlés egyik szép programja volt a megemlékezés városunk tudós szülöttjéről, Cholnoky Jenő földrajztu-

² RYBÁR 2020.

³ R. (Rábainé) Kiss Lenke (1926–2000): erdélyi származású, Egry József-díjas veszprémi szobrász.

⁴ *Művészet*, 1976. febr, Köztéri munkák. 45.

⁵ Minden további méretnél a magasság x szélesség (x mélység) adatait adjuk meg centiméterben.

dósról Kádár László⁶ egyetemi tanár előadásában. Vasárnap délből ünnepélyesen felavatták Cholnoky emléktábláját a szülőházánál.”⁷ Az 1976. június 27-i avatóbeszédet Somogyi Sándor,⁸ a társaság főtítkára mondta. „És most hulljon le a lepel az emléktábláról, amit ezennel átadunk Veszprém város és megye előjáróinak és közönségének! Kérjük őket, hogy azzal a szeretettel és gondoskodással vegyék körül, mint amivel a társszülöttnek, Simonyi Zsigmondnak emléktábláját is megőrizték!”⁹ Az avatásról külön sajtóbeszámoló nem született. Később az emléktáblát a ház átalakítása és felújítása miatt néhány méterrel arrébb, a kapubejáró fölé, baloldalra helyezték át. A táblát éveken át a Szilágyi László¹⁰ vezette Építők Természetbarát SE koszorúzta meg a tudós születésnapján.



1.) Cholnoky Jenő első emléktáblájának felavatása 1976-ban
(Földrajz Tanítása 19 (1976) 130., Császár Margit felvétele)

⁶ Kádár László (1908–1989): földrajztudós, egyetemi tanár, Cholnoky egykori tanítványa, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke.

⁷ *Veszprém Megyei Napló*, 1976. jún. 29. Földrajzi vándorgyűlés megyénkben 1.

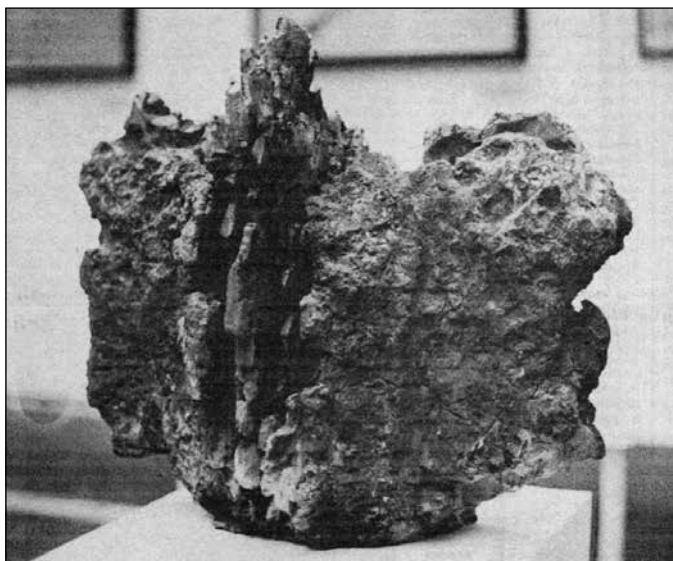
⁸ Somogyi Sándor (1926–2015): geográfus, egyetemi tanár.

⁹ SOMOGYI 1979. 308.

¹⁰ Szilágyi László (1939–2017): túravezető, a Veszprém Megyei Természetbarát Szövetség főtítkára, az Építők TSE elnöke, ifj. Szilágyi László „Lackó” (1966–2007) veszprémi festő édesapja.

2. Cholnoky Jenő emléktábla („Emlékezet Cholnoky Jenőre”)

A Kossuth utcai tábla után néhány évvel Szekeres Károly¹¹ városlódi vöröses agyag (samott) alkotása készült el a szülőház mögötti udvarba. Gopcsa Katalin szerint a művész 1977-ben kezdett el dolgozni az alkotáson.¹² A plasztikaterv 1983-ban, míg az alkotás kültéri kihelyezése 1984-ben valósult meg.¹³ Szekeres alkotását a képzőművészek XXII. Őszi Tárlatán láthatta először a közönség a Veszprémi Egyetem aulájában. „Szekeres Emlékezet Cholnoky Jenőre című plasztikáját a formák nagyszerű megválasztása, ezen belül a tudatos térkitöltő tömegelosztó készség irányítja.”¹⁴ Az alkotás bár hasonlít, nem egyezik meg a ma is a Sarolta udvarban látható művel. Feltehetőleg a művész egy átdolgozott, nagyobb alkotását – 120x120x60 cm – helyezték el az udvarban (a korábban kiállított plasztika jelenlegi helye ismeretlen). Egyes források szerint a művet 1986-ban helyezték át jelenlegi helyére. Az alkotást a veszprémi népnyelv „kővirágnak” vagy „kőrózsának” nevezte el. Ma már kevesen ismerik az alkotás eredeti nevét.



2.) Szekeres Károly „Emlékezet Cholnoky Jenőre” című plasztikaterve
(Veszprém Megyei Napló, 1983. nov. 19. 8.)

¹¹ Szekeres Károly (1940–2016): keramikus, ipari formatervező, porcelánfestő.

¹² GOPCSA 1997. 11.

¹³ Tájékoztató 112.

¹⁴ Veszprém Megyei Napló, 1983. nov. 19. A megfiatalodott Őszi Tárlat 8.

3. Cholnoky Jenő dombormű

Szekeres Károly másik kerámia alkotása 1988-ban készült el. A veszprémi Cholnoky Jenő Általános Iskola névadó ünnepségén, 1988. szeptember 26-án Maróti Rezső, Veszprém tanácselnöke és dr. Kubassek János az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója avatta fel.¹⁵ Az mázatlan kerámia dombormű (kb. 45x35 cm) egy falpra került, az iskola alulájában ma is megtekinthető, az ún. Cholnoky emlékfalon. A szobrász az iskola által alapított díj plakettjét is elkészítette (ld. lentebb).

4. A három Cholnoky emléktáblája

1997-ben, másodikként került tábla a nem sokkal korábban létrehozott városi panteonba, a Tűztorony udvarában. Várnagy Ildikó szobrászművész Cholnoky Jenőt, Viktort és Lászlót ábrázoló 78x51 cm-es gránit emléktábláját 1997. augusztus 20-án leplezték le.¹⁶ A bronzból készült, festett szemű fejdombormű tábláján „A kékszeműek látják a vihart” szöveg olvasható. Az emléktáblát dr. Elisabeth Fessl de Alemany Veszprém város bottropi tiszteletbeli nagykövete avatta fel.¹⁷ Az ünnepség után Géczi János író beszélt a Cholnoky fivéréről. Várnagy Ildikó Cholnoky Viktorról készült alkotását korábban, 1993. május 15-én avatták fel a Fecskendő-ház falán, szintén Veszprémben.¹⁸

5. Cholnoky Jenő mellszobor

A Cholnoky iskola előtti parkban, Balás Eszter Munkácsy-díjas szobrászművész bronzból készült mellszobra (76x60x34 cm) a tudóst fiatal korában ábrázolja.¹⁹ A mésző posztamensen álló szobrot²⁰ 2014. június 14-én avatta fel Porga Gyula polgármester, Siklódi Levente önkormányzati képviselő, dr. Kubassek János múzeumigazgató, dr. Górné Fazekas Ágnes igazgatóasszony és Rybár Olivér, a szoborállítás kezdeményezője.²¹ Az avatáson a család is képviseltette magát.²² A mű megvalósulására közel négy évet kellett várni. Eredetileg 2010-ben, a tudós születésének 140. évfordulójára tervezték annak átadását. A szoborállítás ügye korábban többször megjelent a helyi lapokban

¹⁵ SIPŐCZ 1989.

¹⁶ HERTH 2020. 10.

¹⁷ MOLNÁR 2009.

¹⁸ *Élet és Irodalom* 37 (1993/18) Magyarok Veszprémben 4.

¹⁹ RYBÁR 2014. 65.

²⁰ RYBÁR 2019.

²¹ BÁNDI–ZACHÁR 2016. 78–79.

²² *Veszprém Megyei Napló*, 2014. jún. 16. Életműve jelentős. 2.

is.²³ A szobrot és környékét később a város parkosította, jelenleg is az iskola tanulói gondozzák, minden évben megkoszorúzzák.



3.) Cholnoky Jenő mellszobrának avatása 2014-ben. A képen (b-j): Vasváry Andrea és családja (Cholnoky Gabriella leszármazottai) és Balás Eszter szobrász áll.

A szobortól jobbra Cholnoky Tamás, a tudós unokája és felesége, valamint Cholnoky Zsuzsanna a tudós dédunokája látható (a szerző gyűjteményéből)

6. Cholnoky emlékkő és emléktábla

A Veszprém melletti Csatár-hegyen avatták fel 2016. október 14-én az alkotást.²⁴ A kilátó mellett évtizedek óta névtelenül álló, közel 2.5 m magas bazalttömbre került felvételre a tudós neve és évszámai, a kőoszlop tövébe pedig egy 30x50 cm-es műkő emléktáblát helyeztek.²⁵ A táblaállítás kezdeményezője az Édesvíz Természetbarát Egyesület és annak elnöke, Vrazsovics Gáborné volt, aki a tudósnak mint a hazai természetjárás egyik atyjának kívánt emléket állíttatni.²⁶ A táblán olvasható szöveg: „A Magyar Turista Egyesület elnöke 1920–1946.”²⁷ Az emlékjel létrehozását a városi önkormányzat

²³ JÁKÓI 2013. 7.

²⁴ Veszprém Megyei Napló, 2016. okt. 15. Emléktábla hirdeti a tudós munkásságát 2.

²⁵ RYBÁR 2017.

²⁶ RYBÁR 2018.

²⁷ JÁKÓI 2016.

is támogatta. Az avatáson köszöntőt mondott Némedi Lajos alpolgármester, Halmay György önkormányzati képviselő, Pál Lajos, a Verga Zrt. gazdasági vezérigazgató-helyettese, Rybár Olivér geográfus és Jákói Bernadett helytörténeti kutató.²⁸

A csatári emlékkő mellett a Verga Zrt. állított egy információs táblát is Cholnoky Jenőnek. A tábla 2015–2016 környékén készülhetett el a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával. A tanösvények mellett használatos, fából készült, kis tetőt viselő műanyag táblán Cholnoky rövid életműve és két ismert portréfotója került bemutatásra.²⁹ A sérülékeny műanyag tábla a későbbiekben többször megrepedt és összefirkálták, cseréje időszerű lenne.

7. Cholnoky ihlette kavicsfogú álteknős szobor

2022. szeptember 26-án adták át Csik Richárd képzőművész, veszprémi önkormányzati képviselő kisméretű bronz alkotását.³⁰ A geográfus ihlette Placochelys Placodonta (kavicsfogú álteknős) szobor 110 cm-es műkő oszlopon áll a Cholnokyvárosban (Cholnoky Jenő u. és az Ady Endre u. sarkán, a Magyarok Nagyasszonya-templom melletti zöld területen).³¹ A Cholnoky Jenőre történő utalásként egy geográfusra emlékeztető bronz figura jellegzetes eszközeivel felruházva: fényképezőgéppel, iránytűvel, mérőeszközökkel, geológus kalapáccsal, kalapban látható. A lektori vélemény szerint a szobor „Cholnoky Jenőre és a mérnöki tevékenységére utal. A figura kezében az iránytű tájolása a valóságnak megfelelő lesz”. A miniszobor 28x28x18 cm nagyságú. Hasonló „placot” mintázó miniszobor került a Kálvin János parkba, a Pannon Egyetemre, az Agóra Veszprém Kulturális Központba és az Eötvös Károly Könyvtárhoz is.

8. Cholnoky Jenő 3D szobra (ideiglenesen felállítva)

A Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa program keretében, 2023. szeptember 28-án adták át a város új, érdekes köztéri alkotását. A 3D nyomtatással készült, közel két méter magas, festett, sárga színű műanyag szobor a Sarolta udvarban, a Cholnoky emléktáblájával szemben került felállításra.³² A Privát Veszprém projekt részeként létrejött alkotásnak Jávor

²⁸ BÁNDI-ZACHÁR 2017. 63–64.

²⁹ Uo. 63.

³⁰ MARTON 2022.

³¹ S. BONNYAI 2022.

³² Színes történelmi alakok és családtörténeti kiállítás Veszprém belvárosában. 2023. okt. 24. <https://papageno.hu/blogok/veb-2023/2023/10/szines-tortenelmi-alakok-csaladtorteneti-kiallitas-privat-veszprem> (A letöltés ideje: 2026. május 27.)



4.) Cholnoky Jenő egészalakos,
3D nyomtatással készült szobra
(a szerző felvétele)

Péter, Cholnoky Jenő dédunokája állt modellt.³³ Az ötletgazda Szauder Dávid volt, a 3D tervezés Meszes Csanád munkája. A projektmenedzsmentet a Free-form.ourcollective, a 3D nyomtatást a Parametrik vállalta. A műanyag alkotás alatt egy plexitáblán QR-kód segítségével lehetett betekintést nyerni a tudós életművébe. Az alkotást később elszállították (a további hasonló alkotásokat, pl. Óvári Ferenc szobrát többször megromgálták). A szobor jelenlegi állapotában nem kiállítható (több helyen elrepedt), de restaurálás után a tudós nevét viselő iskolában méltó otthonra lelhetne.

Ehhez kapcsolódóan megjegyezzük, hogy Cholnoky Jenő és a Cholnoky család fotója feltűnt a szintén Privát Veszprém projekt keretében megvalósult „Mesélő megállók” plakátján is. A veszprémi Cholnoky buszfordulóban lévő buszmegálló üveges reklámfelületén, 2023-ban a tudós fotója volt látható.

Bár nem emlékszel, de érdemes még megemlíteni a tudós nevét viselő egyéb intézményeket, szervezeteket és közteret is Veszprém városában. 1971 óta viseli nevét a Cholnoky út, 1980 óta működik

a Cholnoky Tagóvoda, a városrész iskolája 1988-ban vette fel a tudós nevét. 2003 óta a Cholnoky úti lakótelep hivatalos neve Cholnokylváros. A Cholnoky iskolában az alapítás után emlékfalat hoztak létre, az intézményben minden évben Cholnoky hetet/Cholnoky napokat tartanak. 2008-ban indult az iskola újságja, a Cholnoky Krónika, ettől az évtől Cholnoky Galéria is működik az iskolai könyvtárban. 2012-ben külön Cholnoky terem létesült a tudós emlékére a földszinten, a termet Némédi Lajos alpolgármester és Kubassek János múzeumigazgató avatta fel. Ekkor jelen sorok szerzőjének a tudóshoz kapcsolódó gyűjteményéből is kiállítás nyílt az új emlékkeremben. Az intézményben

³³ HAJAS 2023.

több képzőművészeti alkotás (pasztell, tus, festmény reprodukció) látható a tudósról. Az iskola több, a geográfus nevét viselő tanulmányi versenyt rendezett (földrajz, matematika, szövegértés) az elmúlt évtizedekben. A Cholnokyvárosban számos Cholnoky nevet viselő szervezet és civil kezdeményezés indult: Cholnoky Mozgásművészeti Stúdió (1990), Cholnoky Nyugdíjas Klub (1991), Cholnoky Klubkönyvtár (1995). 2019-ben jött létre a Cholnoky Kerekasztal Egyesület, szervezésükben több évente megrendezésre kerülő esemény viseli a Cholnoky nevet: Cholnoky Karácsony (2021), Cholnoky Családi Napok (2023), Cholnoky(s) Juniális (2023) stb. Cholnokyváros zászlaján (2022) a tudós portréja látható.

1977-ben Cholnoky kilátót avattak a Csatár-hegyen, az építmény sajnos 2003-ban leégett, a helyére épült kilátót rovarkárók miatt 2019-ben bontották el. A Verga Zrt. tájékoztatása szerint a mindenkori kilátó Cholnoky Jenő nevét fogja viselni. A helyi természetjáró, turista szervezetek is létrehoztak a földrajztudósról elnevezett túrákat: Cholnoky emléktúra (1990 – Veszprémi Megvéd SE), Cholnoky Emléktúrák Mozgalom (2004 – Építők Természetbarát SE), Cholnoky Piknik és Emléktúra (2017 – Édesvíz Természetbarát Egyesület). Az Építők és az Édesvíz Egyesület is évente megrendezi turista eseményeit.

Cholnoky Jenő több díj névadója is a városban. Az iskola 1989-ben alapította a Szekeres Károly által megformázott Cholnoky plakettet (végzős tanulóknak), 2010-ben pedig a Cholnoky díjat (iskolai pedagógusoknak és dolgozóknak). Veszprém városa pedig 2005-ben hívta életre a Cholnoky-emlékdíjat dr. Horváth Balázs és Dióssy László kezdeményezésére.³⁴ A díjat évente egy személynek, a város érdekében végzett értéktartó és értékmegőrző tevékenysége elismeréseként adják át. Főként azoknak, akik a Cholnoky család szellemi „örököseként”, a jog-, az orvos- és természettudomány, valamint a művészetek terén tevékenykednek.

A tudós emlékjelei a bakonyi régióban

1. Cholnoky Jenő emlékkő (Zirc)

1988. július 4-én avatták fel az országos Kék Túra 50 éves jubileumi alkalmából a Cholnokyra emlékező mészkőoszlopot Zircen.³⁵ Az emlékkőre az „Emlékezünk Cholnoky Jenőre, a kék-túra atyjára, az országos kék-túra megnyitásának 50 éves jubileuma alkalmából” felirat került. A júniusban indult jubileumi Kék-

³⁴ RYBÁR 2016. 120–121. A díjazottak listája: <https://veszprem.hu/kituntetett-polgaraink/cholnoky-emlekdijs/> (A letöltés ideje: 2026. április 26.)

³⁵ *Népszabadság*, 1988. júl. 18. Tiszteltetés az államalapítónak Dobogókőn 5.

túra július elején ért el Zircre, melynek pihenőnapján tartották az avatóünnepséget. A Béke téri 120 cm magas emlékmű felállítását a Magyar Természetbarát Szövetség Veszprém Megyei Bizottsága, Zirc Város Tanácsa és a Balatontourist támogatta. Az eseményen Szilágyi László, a megyei Természetbarát Szövetség titkára köszöntötte a résztvevőket, majd dr. Csekő Balázs, a Zirci Városvédő és Szépítő Egyesület titkára mondott avatóbeszédet. Részt vett az ünnepségen többek között Peták István, a Magyar Természetbarát Szövetség elnöke és Szabó Imre főtitkár is.³⁶ Az ünnepség után a turisták vonattal Veszprémbe érkeztek és megkoszorúzták Cholnoky veszprémi emléktábláját.³⁷ Ebben az évben avatták fel Cholnoky füredi és veszprémi iskolai emléktábláit is.

A Bakonyban egy természeti képződmény is viseli a tudós nevét, a karsztos víznyelő Cholnoky Jenő barlang néven ismert.³⁸ A barlangot az 1980-as években a siófoki Cholnoky Jenő Barlangkutató Csoport tárta és térképezte fel. A barlangkutatóknak Hárskúton volt egy régi tanyaépületből kialakított központjuk is, a Cholnoky Jenő Kutatóház. A csoport 1992-ben szüntette be tevékenységét.³⁹ A Hárskút melletti mélyedés jelenleg le van zárva (korábban többször szeméttel töltötték fel).

Cholnoky Jenő emlékhelyei a Balaton körül

1. Cholnoky Jenő mellszobra (Keszthely)

Hét évvel az első veszprémi emléktábla felállítása előtt, a Balaton mellett emelték Cholnoky első köztéri emlékjelét. 1969-ben Keszthelyen, a Helikon parkba (Erzsébet királyné utca, Helikon park – Sóhaj allé) került Balázs István⁴⁰ szobrász mészköből készült alkotása. A körülbelül 2 méter magas (posztamenssel együtt) mellszobor a tudóst idős korában ábrázolja. Balázs a Százados úti művésztelep művésze, 1968 nyarán már a szobron dolgozott.⁴¹ A mészko szobrot anyagából adódóan időként különböző civil szervezetek tisztítják meg.

2. Badacsonyi emléktábla (Badacsonylábdíhegy – Badacsonytördemic)

Szintén 1969-ben a Magyar Természetbarát Szövetség az Országos Természetvédelmi Tanács és a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal több sze-

³⁶ *Veszprém Megyei Napló*, 1988. júl. 5. Emlékkövet avattak Zircen 7.

³⁷ MÉSZÁROS 1988. 7.

³⁸ KORDOS 1984. 301. és 4. térk.

³⁹ Dr. Veress Márton, a csoport egykori vezetőjének személyes közlése.

⁴⁰ Balázs István (1908–1997): kolozsvári származású szobrász.

⁴¹ *Népművelés*, 1968. aug. 1. A Százados úti művésztelep 40.



5.) Balázs István a tudós első köztéri szobrán dolgozik (Népművelés, 1968. aug. 1. 40.)

„gazdátlan” vált ház mind a mai napig zárva van. Az épületet a Nemzeti Vagyongazdálkodási 2024-ben elárverezte, a tábla további sorsa ismeretlen.

3. Cholnoky emléktábla (Balatonfüred)

A tudós első, önálló balatoni emléktábláját a balatonfüredi Gyógy téren lévő Balatoni Panteonba helyezték el. Domonkos Béla⁴⁵ érdi szobrász domborműves tábláját (kb. 80x100 cm) 1988. június 27-én avatták fel Balatonfüred Város Tanácsa, a Balatoni Intéző Bizottság, és a Magyar Földrajzi Társaság összefogásából.⁴⁶ A Magyar Földrajzi Társaság 41. veszprémi vándorgyűlése keretében rendezett eseményen dr. Pécsi Márton,⁴⁷ a társaság elnöke mondott köszöntőt

mélynek állított közös emléktáblát a Rodostó Turistaház falára. Az 1969. október 12-i átadáson dr. Zákonyi Ferenc⁴² emlékezett meg a Balaton-kutató tudósokról.⁴³ A Badacsonyi oldalon lévő épületre „a Badacsonyi természetvédelméért kifejtett odaadó munkájuk emlékére” közös emlékjelet kapott Cholnoky Jenő mellett Darnay-Dornyay Béla, Földváry Miksa, Kaán Károly, Molcsányi Gábor, Papp Ferenc és Kenyeres Lajos (utólagosan felvéve, 1984-ben). A fehér márványból készült tábla a második volt a turistaház falán.⁴⁴ Az 1936-ban, magyaros stílusban épült nádtetős turistaház avatásán dr. Cholnoky Jenő egyetemi földrajztanár, a Magyar Turista Egyesület elnöke mondott ünnepi beszédet. A rendszerváltás után

⁴² Zákonyi Ferenc (1909–1991): helytörténész, Balaton-kutató.

⁴³ Veszprém Megyei Napló, 1969. okt. 14. Emléktáblát avattak a Badacsonyi felfedezőinek tiszteletére 1.

⁴⁴ BÁNDI 1996. 38.

⁴⁵ Domonkos Béla (1934–2020): érdi szobrász.

⁴⁶ KÁSZONI 1989.

⁴⁷ Pécsi Márton (1923–2003): Széchenyi-díjas földrajztudós, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Cholnoky egykori tanítványa.

a Balaton nagy kutatójáról.⁴⁸ „Tisztelt egykori Elnökünk és Professzorunk! A Magyar Földrajzi Társaság jelenlevő tagjai megilletődött tisztelettel tekintenek a panteonban most elhelyezett emléktáblára, mert tudják, hogy ezzel a Balaton-kutatás fáradhatatlan apostola és a földrajzi szemlélet több évtizeden át tevékenykedő kiemelkedő terjesztője nyert méltó emlékhelyet.” Az ország minden részéből mintegy 200 földrajztanáron kívül megjelentek az ünnepségen Veszprém megye és Balatonfüred város vezetői, nagyszámú helybeli érdeklődő és itt üdülő vendégek. A Domonkos Béla által készített dombormű (kb. 50 40 cm) egy másolata az érdi Földrajzi Múzeumba, egy másik példánya az 1993-ban felavatott budapesti emléktáblára, egy pedig a család – Cholnoky Péter, a tudós unokája – tihanyi nyaralójának falára került.



6.) Cholnoky Jenő balatonfüredi emléktáblájának avatója. A mikrofonnál dr. Pécsi Márton, mögötte Rosta Sándor, a Balatoni Intéző Bizottság főtitkára látható, a kép bal szélén fényképezőgéppel áll dr. Balázs Dénes érdi múzeumalapító, mögötte dr. Kubassek János, az érdi Magyar Földrajzi Múzeum igazgatója. (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 6. 77.)

4. Cholnoky emlékkő (Balatonarács – Balatonfüred)

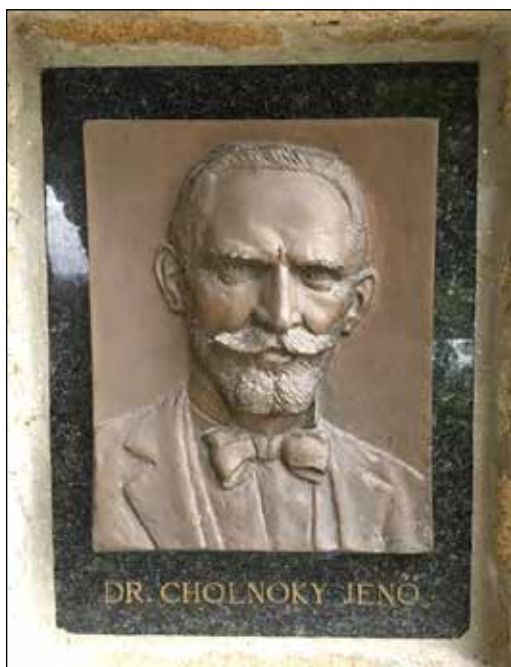
2008. július 23-án avatták fel a Nők a Balatonért Egyesület kezdeményezésére Balatonarács (a Béke u. és Koloska u. találkozásánál) Cholnoky emlékkövét.⁴⁹ A permi vörös homokkő oszlopra (kb. 130 cm) egy márványtábla (kb.

⁴⁸ PÉCSI 1989.

⁴⁹ Veszprém Megyei Napló, 2008. júl. 17. Programtipp. Rendezvény 12.

30x40 cm) került „»Lépted nyomát őrzi e táj« Dr. Cholnoky Jenő földrajztudós 1870–1950 N.A.B.E. 2008.” felirattal. Ekkor hozták létre helyi összefogással, a terület megtisztításával a Cholnoky emlékparkot, melynek díszé lett az alkotás. A park mellett egy infótábla is bemutatja a tudós életét. Az emlékművet dr. Bóka István polgármester avatta fel, köszöntőt Kutas Árpád, Balatonfüred alpolgármestere mondott, dr. Cserny Tibor a MÁFI tudományos főmunkatársa a tudós életpályáját mutatta be.⁵⁰

Alig három évvel később, 2011. június 7-én újraavatták az emlékkövet,⁵¹ ekkor a korábban felhelyezett márványtáblát eltávolították és helyére Balás Eszter (a későbbi veszprémi mellszobor alkotója) Cholnokyról készült domborműve (kb. 35x25 cm) és a környező Tamás-, és Péter-hegyet mintázó térplasztikája (kb. 30x50 cm) került fel. Az „új” emlékjelet Hári Lenke alpolgármester és dr. Kubassek János múzeumigazgató avatta fel.



7.) Domonkos Béla Cholnoky Jenő domborműve a család tihanyi nyaralójának falán (a szerző felvétele)

5. Cholnoky Jenő domborműves emléktáblája (Révfülöp)

2022. július 9-én került sor Turi Török Tibor szobrászművész nagyméretű (kb. 60x50 cm) alkotásának felavatására a révfülöpi diáktábor kikötőépületének falán. A hatalmas gránitlapra (kb. 180x80 cm) erősített bronzírozott spanyol művészkerámia alkotást a Mathias Corvinus Collegium (MCC) Alapítványa rendelte meg. A part menti, egykori kemping területét szintén megvásárló alapítvány a területnek „Cholnoky Jenő Gyermek- és Ifjúsági Kikötő, Diáktábor” nevet adta.⁵² Az alkotás Cholnokyt félprofilból ábrázolja, jobbján Atlasz

⁵⁰ CSERNY–HORVÁTH 2008.

⁵¹ Veszprém Megyei Napló, 2011. jún. 2. 13.

⁵² Szabad Föld, 2022. júl. 15. Megújult a tehetséggondozó központ 4.

alakja, balján egy szkíta szarvas látható. Az alkotást Orbán Balázs politikai igazgató, dr. Kubassek János és Török Péter alpolgármester avatta fel. A diáktábort Navracsics Tibor miniszter adta át a gyerekeknek. Az eseményen Fa Nándor vitorlázó, és Szalai Zoltán, az MCC főigazgatója is szólt a meghívottakhoz, a tábort Mihályi Jeromos tihanyi perjel áldotta meg.⁵³ A lezárt, magánterületen lévő tábla előzetes egyeztetés után látogatható.



8.) A tudós révfülöpi emléktáblájának leleplezése. A képen (b-j) Turi Török Tibor az alkotó, Cholnoky Tamás és Orbán Balázs látható (a szerző felvétele)

A Balaton melletti emlékjelekhez kapcsolódóan érdemes megemlíteni, hogy Cholnoky Jenő több tanösvénytáblán is szerepel. Tihanyban a Barátalkások mellett a Balaton-felvidéki Nemzeti Park szentelt táblát a tudós munkásságának (Lóczy Lajos Tanösvény), 2003-ban, majd felújítva 2018-ban pedig Balatonfüreden, a Tamás-hegyen kapott infótáblát a tudós. A Nők a Balatonért Egyesület és a Balaton-felvidéki Nemzeti Park táblája az Aranyember útja tanösvény része.

A tudós nevét több Balaton környéki hely és emlék viseli még. 1903-ban Fritz Daniel Frech, a Balaton-kutatásban részt vevő geológus a Felsőörs melletti Malomvölgy mészkőrétegeiben egy új fejlábú ősmaradványt (ammonitesz) fedezett fel. A középső triászban (242–235 millió éve) élt ősmaradvány a Trachyceras Cholnokyi (mai nevén: Reitziites reitzi cholnokyi) nevet kapta.

⁵³ Veszprém Megyei Napló, 2022. júl. 11. Valóra válnak Cholnoky víziói 3.

Révfülöpön egy kilátórom is a tudós nevét viseli. Építését ugyan elkezdték 1943-ban, de a háborús idők miatt a kilátó soha nem épült fel.⁵⁴ Jelenleg első szintje romos állapotban látható. 1995. június 17-én, Keszthelyen a Festetics kastély parkjába egy emlékfenyőt ültettek a tudós tiszteletére, akinek akkoriban volt kiállítása a városban. Cholnoky nevét viseli utca Keszthelyen, Balatonfüreden és Siófokon is.

Mint láthattuk, Cholnoky Jenő veszprémi földrajztudósnak több mint egy tucat emlékjele van szülővárosában és a Bakony–Balaton-vidéken. Kő- és bronzszobrok, emléktáblák, emlékkő és emlékoszlop is emlékeztet a tudós munkásságára. Cholnoky halála után tizenkilenc évvel, 1969-ben állították fel első köztéri szobrát a Balaton partján, majd hét évvel később, 1976-ban kapott először emléktáblát Veszprém-ben. 1988-ban három településen három emlékjelet is állítottak Cholnoky Jenőnek. A rendszerváltás után láthatóan több emlékhelyet hoztak létre a geográfusnak. Legutóbb 2022-ben a Balatonnál táblát, 2023-ban pedig ideiglenes szobrot állítottak fel szülővárosában. Veszprém-ben az 1980-es években,⁵⁵ majd a 2000-es évek végén megálmodott időtálló anyagból (pl. kő, bronz) készült, Cholnoky Jenőt ábrázoló, egészalakos alkotás megvalósítása még várat magára...

Felhasznált irodalom

- BÁNDI László (1996): *Emlékhelyek Veszprém megyében*. Veszprém.
- BÁNDI László – ZACHÁR Zsolt (2016): Veszprém emlékjelei 2014. *Veszprémi Szemle*, 18 (2016/2) 72–84.
- BÁNDI László – ZACHÁR Zsolt (2017): Veszprém emlékjelei 2016. *Veszprémi Szemle*, 19 (2016/4) 57–68.
- CSERNY Tibor – HORVÁTH Gergely (2008): Cholnoky Jenő-emlékpark avatása Balatonarácson. *Földrajzi Közlemények* 132 (2008) 232.
- GOPCSA Katalin (1997): Samott és porcelán. Szekeres Károly és Vásárhelyi Emese műhelyében. *Magyar Iparművészet* úf. 4 (1993/4) 10–13.
- HAJAS Bálint (2023): Kik ezek a színes egyéniségek Veszprém utcáin? 2023. szept. 29. *Véhir*, <https://vehir.hu/cikk/70739-kik-ezek-a-szines-egyenisegek-veszprem-utcain> (A letöltés ideje: 2026. április 26.)
- HERTH Viktória (2020): Köztéri emlékjelek a Cholnoky család tagjairól. *Séd*, 26 (2026/3) 9–11.

⁵⁴ P. Miklós Tamás szóbeli közlése.

⁵⁵ MARÓTI 2013. 63.

- JÁKÓI Bernadett (2013): A Cholnokyak szellemében. *Veszprém Megyei Napló*, 2013. okt. 1. 7.
- JÁKÓI Bernadett (2016): A Cholnokyak köztünk élnek. *Veszprém Megyei Napló*, 2016. okt. 29. 10.
- KÁSZONI Dénes (1989): Cholnoky-empléktábla avatása Balatonfüreden. In: BALÁZS Dénes (szerk.): *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 6. Érd. 77–78.
- KORDOS László (1984): *Magyarország barlangjai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Sándor (2009): Cholnoky Jenővel kapcsolatos emlékhelyek, és alkotások Magyarországon. In: KUBASSEK János (szerk.): *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 18. Érd. 96–97.
- MARÓTI Rezső (2013): *Elfelejtett/tett évtized 1980–1990 emlékek, tények, történetek*. Veszprém. (Veszprémi Szemle Könyvek 7.)
- MARTON Attila (2022): Három helyszínen avatták fel a kavicsfogú álteknőst Veszprém. *VEOL*. 2022. szept. 26. <https://www.veol.hu/helyi-kozelet/2022/09/harom-helyszinen-avattak-fel-a-kavicsfogu-alteknost-veszpremben> (A letöltés ideje: 2026. április 26.)
- MÉSZÁROS János (1988): Írottktől Dobogókőig. *Turista Magazin* 34 (1988/9) 6–8.
- MOLNÁR Jánosné (2009): A Cholnokyak emlékének ápolása Veszprém. In: KUBASSEK János (szerk.): *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 18. Érd. 98–101.
- PÉCSI Márton (1989): Cholnoky Jenő emléktáblájának fölavatása a balatonfüredi panteonban. *Földrajzi Közlemények* úf. 37 (1989) 109–112.
- RYBÁR Olivér (2014): A Magyar Meteorológiai Társaság egykori elnökének, Cholnoky Jenőnek (1870–1950) szobrát avatták fel Veszprém. *Léghör* 59 (2014) 65., 73., 85.
- RYBÁR Olivér (2016): „Cholnoky Jenő munkássága és szellemi hagyaték” mint kulturális örökség. *Veszprémi Szemle* 18 (2016/1) 106–123.
- RYBÁR Olivér (2017): Emlékkő és emléktábla Cholnoky Jenő tiszteletére. *Földrajzi Közlemények* 141 (2017/1) 85–87.
- RYBÁR Olivér (2018): A Magyar Meteorológiai Társaság egykori elnöke, Cholnoky Jenő (1870–1950) emlékének ápolása, emlékkő és emléktábla avatás, koszorúzás szülővárosában, Veszprém. *Léghör* 63 (2018) 140–141.
- RYBÁR Olivér (2019): Szülővárosában állítottak szobrot Cholnoky Jenőnek. In: KUBASSEK János (szerk.): *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 20. Érd. 143–144.
- RYBÁR Olivér (2020): Emlékjelek. *Séd* 6 (2020/3) 11–12.

- S. BONNYAI Eszter (2022): A kavicsfogú diadalútja. *Veszprémkukac*. 2022. jún. 28. <https://veszpremkukac.hu/a-kavicsfogu-diadalutja/> (A letöltés ideje: 2026. április 26.)
- SIPŐCZ Józsefné (1989): Iskolát neveztek el Cholnoky Jenőről. In: BALÁZS Dénes (szerk.): *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 6. Érd. 59.
- SOMOGYI Sándor (1979): Emlékbeszéd Cholnoky Jenő emléktáblájának felavatásánál. *Földrajzi Közlemények* úf. 27 (1979) 307–308.
- Tájékoztató = *Tájékoztató* 33. Szerkesztette OROSZ Sándor. Képzőművészek, iparművészek és művészeti dolgozók szakszervezete. Budapest, 1985.

Kulcsszavak: Cholnoky Jenő, emlékjel, emléktábla, geográfus, szobor

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁSOK

Hatvan év a veszprémi kézilabdáról

DONÁT TAMÁS

Sixty years of handball in Veszprém

Handball in Veszprém, which began its triumphant journey sixty years ago on Kádár Street, saw its first major successes with the women's team, the Bakony Vegyész Torna Club, winning the league title and the Hungarian Cup. The Tóth-Harsányi sisters, Borbála and Katalin, were members of the national team that placed third at the Olympics. Afterward, the men's team, Veszprémi Építők [Veszprém Builders], gradually took over the leading role in the county seat.

Hungary's most successful and accomplished men's handball club currently plays its matches on the domestic and international level under the name One Veszprém. The club, which will celebrate its 50th anniversary next year, has 71 gold medals to its credit. The Veszprém Handball Club is a 29-time Hungarian champion, 31-time Hungarian Cup winner, 2-time European Cup Winners' Cup champion, 4-time Champions League finalist, 1-time IHF Club World Champion, and 5-time SEHA League winner. The Építők's homegrown players include World Championship silver medalists Gábor Horváth and János Gyurka. Several players have competed in the Olympics, European Championships, and World Championships.

Keywords: Bakony Vegyész, Építők, men's handball, women's handball, One Veszprém

Veszprém kézilabda sportja már bekerült a Veszprémi Települési Értéktárba és a Veszprém Vármegyei Értéktár nemzeti értékei közé. A sportág helyi bölcsőjének számító, egykori Kádár utcai pálya bejáratánál emléktábla őrzi, hogy innen indult hódító útjára az először Veszprémi Vasas, később Bakony Vegyész TC (BVTC) néven szereplő női együttes, majd ezt követően pedig a jövőre ötvenedik születésnapját ünneplő Veszprémi Építők (VÁÉV SE) férfi csapata. Utóbbi azóta is a királynék városának zászlóshajója Európa térképén. A sikereknek köszönhetően a veszprémi képviselő testület megszavazta, hogy május 17-e legyen a Veszprémi Kézilabdázás Napja!

Az első női bajnoki cím

Idén hatvan éve annak, hogy a Veszprémi Vasas Tóth Miklós edző vezetésével 1966-ban megnyerte a női másodosztályú bajnokságot és ezzel kiharcolta, hogy a folytatásban a legmagasabb osztályban szerepelhessen. Olyan klasszis csapatokat fogadhatott mostoha körülmények között otthoni környezetben, mint a Ferencváros, Vasas SC vagy a Budapesti Spartacus. Az együttes folyamatosan fejlődve, új játékosokat is igazolva, lépésről, lépésre haladt előre a tabellán. A mérkőzéseket kezdetben a Vegyipari Technikum vörös salakos pályáján rendezték. Majd a Bakony Művek segítségével megkezdődött egy olyan sportlétesítmény építése, amely egy zöldségeskertből vált országos elismerést kiváltó kézilabdastadionná. Először a játéktér készült el, aztán elektromos eredményjelzővel és villanyvilágítással is felszerelték a Kádár utcai arénát. Így esti mérkőzések rendezésére is alkalmassá vált a szabadtéri létesítmény. A nyári NAPLÓ Kupákon, valamint a Balaton Bajnokságokon a kontinens legjobb klubcsapatai és nemzeti válogatottjai érkeztek Veszprémbe. A mérkőzéseket rendszeresen 4-5 ezer szurkoló nézte és drukolt a BVTC-s hölgykoszorúnak. Az együttes négy év után felért a csúcsra, hiszen 1970-ben vidéki együttesként megnyerte a magyar bajnoki címet. Ezzel jogot szerzett, hogy indulhasson a Bajnokcsapatok Európa Kupája nemzetközi sorozatban. De mivel a BEK-ben nem lehetett szabadtéri pályán kézilabdázni, ezért a csapat Miskolcon volt kénytelen lejátsszani a hazai mérkőzéseit.



1.) Kádár utcai pálya, női nemzetközi mérkőzés

Ennek a generációnak kiemelkedő játékosa volt Tűzke Júlia, Tóth-Harsányi Borbála, Lakiné Tóth-Harsányi Katalin. A testvérpáros a montreali olimpián (1976) tagja volt a bronzérmes nyert magyar válogatottnak. Ebben az együttesben játszott a korábbi világbajnok (1965: Dortmund) Ritterné Lengyel Erzsébet. Kiváló, meghatározó játékosként emlegették Till Katalint, Csikeszné Kozma Rozáliát, Henné Horváth Rozáliát, Gálné Szabó Veronika, Czvetkóné Szűcs Juditot, Kissné Gombos Évát is.



2.) Kádár utcai táblaavató

A korosztálynak egyszer még volt esélye újra megnyerni a bajnoki címet Laurencz László szakvezető irányításával, de Tóth-Harsányi Borbála autóbaleset okozta kiesése miatt hosszú időre elvesztette legeredményesebb góllövőjét, ezért a sorsdöntő összecsapáson, hazai pályán 10-8-ra kikapott a csapat a legnagyobb riválisától, a Vasastól, így nem sikerült az ismétlés. Ebben a tíz évben (1966–1976) a bajnoki cím mellett négy ezüst és három bronzérmes nyert a csapat, és 1973-ban elhódította a Magyar Kupát is.

A nagy generációváltás

Ezt követően generációváltás következett az együttes életében az edzői kispadon és a játékoskeretben is. Beszenszki József, Hidasi Ferenc, Dreisziger Miklós edzők váltották egymást szakvezetőként remélve, hogy újabb érmes sikereket

érnek el. Ez az Eisenbeck István – Sényi László edzőpárosnak sikerült, amikor 1981-ben bronzérmeket nyertek a bajnokságban. Ebből az együttesből Budai Piroska volt a legsikeresebb játékos, aki a moszkvai olimpián (1980) tagja volt a negyedik helyezett magyar női kézilabdaválogatottnak.

Volt még egy nagy fellángolása a női együttesnek, amely 1983-ban óriási bravúrként megnyerte a Magyar Kupát Németh Gábor edző vezetésével. Ugyanebben az évben ismét felcsillant a remény a bajnoki aranyérem és serleg elhódítására, azonban Békéscsabán az utolsó fordulóban 24-19-re kikapott az együttes, így elmaradt az újabb nagy siker. Ennek a korszaknak a kimagasló egyéniségei közé tartozott Gyöngyösi Ibolya, Orbán Csilla, Vincze Éva, Sulyok Erzsébet, Nyári Zsuzsa, Farkas Erzsébet, Rezsnyák Márta, Plank Edit, Hungler Mariann, Trubin Csilla. A nagyon remélt, végső győzelem elmaradása, az ebből fakadó kudarc megdöbbséget okozott végeredménye az volt, hogy szinte változatlan kerettel 1986-ban kiesett a csapat az NB I-ből. Pedig előtte visszaköszönt az érmes korszak három bronz- és egy ezüstéremmel, illetve a Magyar Kupa aranymedállal együtt. Utóbbi révén ismét beléphettek a nemzetközi porondra, az IHF Kupában. Érdekesség, hogy ezúttal is újra másik városba, Szombathelyre utazott a csapat mérkőzést játszani. Ez volt a női csapat második, legsikeresebb, legeredményesebb időszaka.

Később volt még visszatérés a legjobbak mezőnyébe, de utána hosszú évek vegetálása következett. A rendszerváltáskor megszűnt a klub és a csapat is. Gyimesi Károlynak köszönhetően a Vetési Gimnáziumban életben tartották a szebb napokat látott női szakágat. Az újabb fellángolást az jelentette, amikor Barabás Árpád vállalkozó vette tulajdonba a csapatot. Gyurka János edzővel 2007-ben megint feljutottak az NB I-be, ezzel újra a középpontba került a veszprémi női kézilabda, ami nem volt hosszú életű. Az egyesület vezetői 2012-ben bejelentették, hogy gazdasági nehézségek miatt nem vállalják tovább az élvonalbeli szereplést. Onnantól kezdve pedig a Pischné Bankó Zsuzsanna vezette Veszprém Pannon SE néven szerepel az együttes a sportág harmadik vonalában.

A veszprémi női kézilabdázás meghatározó együttese volt a Faáru gyár, majd Balaton Bútor SE nevet viselő közösség is, amely elsősorban utánpótlását jelentette az élvonalbeli klubnak, hiszen onnan indulva kerültek játékosok a legmagasabb osztályba. Legnagyobb sikerük az volt, amikor Sényi László edző vezetésével feljutottak az NB I/B-be. Az utolsó hazai bajnoki mérkőzésükön az Építők férfi játékosai köszöntötték őket, akik szintén a másodosztályba kerülést ünnepelték.

Az Építők átveszi a stafétabotot

Az egyetemes magyar kézilabda sport legsikeresebb, legeredményesebb klubja a Veszprémi Építők, amely jelenleg One Veszprém néven, jövőre ötvenedik éve szerez dicsőséget eredményeivel Magyarországnak és Veszprémnek.

A női csapat sikerei mellett már a férfi szakág is bontogatta szárnyait. A Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalat 1977. január 4-én megalapította a VÁÉV SE kézilabdaklubját. Voltak a cég vezetésében, akik a futballt preferálták, de Forró Ferenc, a Dunaújvárosból érkező gazdasági vezető ottani tapasztalatai alapján meggyőzte a többieket arról, hogy a labdarúgás nagyságrendekkel költségesebb sportág a kézilabdánál. A döntés után három nappal felkérték Hajnal Csabát az ügyvezetői feladatok ellátására, ezzel megkezdődött az építkezés. A Bakony Vegyésztlől átvett szakosztály az első évben a megyei első osztályban indult Ungvári Attila edző vezetésével, de nem sikerült kiharcolni a feljutást. A következő idényben Németh Csabát, a Lovassy Gimnázium testnevelő tanárát bízta meg a szakmai munka irányításával. A sikeres kézilabdás múlttal is rendelkező szakember csapatával megnyerte az Építők első bajnoki aranyérmét, és osztályt is lépve feljutott a sportág harmadik vonalába, az NB II-be. A keret folyamatosan fejlődött, erősödött. A fehérvári Szondy SE-től érkező Kiss Szilárd edző Németh Csaba segítségével újabb lépcsőfokot teljesített, és egy éven belül már a másodosztályban, az NB I/B-ben játszhatott a csapat. Az építőipari vállalat közben elkezdte építeni a klub saját kézilabda-sporttelepét a Felszabadulás, mai Jutasi úton, ahol most kereskedelmi bevásárló központ áll. Egyértelmű célként fogalmazódott meg, hogy a következő idényben már a sportág legmagasabb osztályában, az NB I-ben, az új pályán kell fogadni az ellenfeleket. Ez megtörtént. Az Építők újabb bajnoki aranyérmével beléphetett a magyar kézilabda sport elit mezőnyébe, és 1981 tavaszán a kor szellemének megfelelő, villanyfénnel is ellátott új sportlétesítményben játszhatta első, élvonalbeli bajnoki mérkőzését a csapat a győri Rába ETO ellen. Azóta megszakítás nélkül itt szerepel, méghozzá úgy, hogy rögtön az első idényben ezüstérmet nyert a csapat. Az eltelt közel ötven évben mindig érmes helyen végzett az együttes. Ez az eredmény sor másik magyar férfi klubnak nem sikerült. Az NB I-ben töltött eddigi 45 év alatt a következő sikerekkel büszkélkedhet az Építők: 30 bajnoki aranyérem, 31 Magyar Kupa győzelem, 2 Kupagyőztesek Európa Kupa siker, 4 Bajnokok Ligája döntő, 5 SEHA Liga győzelem, 1 Klubvilágbajnoki cím, azaz összesen 71 aranyérem. Ezzel Magyarország legsikeresebb, legeredményesebb férfi klubja az Építők, jelenlegi nevén: One Veszprém.



3.) Az Építők első, igazi saját otthona az akkori Felszabadulás úton

A csapatnak a kezdetektől több edzője volt, sorrendben: Ungvári Attila, Németh Csaba, Kiss Szilárd, Poór Gyula, Kaló Sándor, Valerij Melnyik, Joósz Attila, Kocsis Pál, Vass Sándor, Velky Mihály, Hoffmann László dr, Kovács László, Zdravko Zovko, Mocsai Lajos, Carlos Ortega, Sabate Xabi, Ljubomir Vranjes, David Davis, Momir Ilic és Xavier Pascual. Kaló Sándor és Kiss Szilárd több alkalommal volt bajnokság közben beugró edző. Közülük a legeredményesebb Joósz Attila, Zdravko Zovko és Mocsai Lajos voltak. Az első két egymást követő bajnoki aranyérmet (1985, 1986) Kaló Sándor vezetésével nyerte a csapat, a már közben elkészült Március 15. utcai csarnokban, a klub harmadik otthonában.

Majdnem megszüntetve

Érdekesség, hogy amikor a csapat 1985-ben megnyerte első aranyérmét, akkor a klubot majdnem megszüntették. Az építőipari vállalathoz ugyanis felszámolóbiztos érkezett, aki költségcsökkentés címen legelőször az egyesületet akarta bezáratni. A helyzetet az idézte elő, hogy a VÁÉV külföldi munkáját nem fizette ki a megrendelő, ezért csődhelyzet állt elő, és a támogató anyacéget valóban felszámolták. Később azonban kiderült, hogy bőven nyereséges volt a VÁÉV. Ráadásul a tartozó ország néhány évvel később a magyar államnak kifizette a felhalmozott tartozást.



4.) Március 15. utcai csarnok, férfi bajnoki mérkőzés

Ebben a jogi eljárásnak kiszolgáltatott helyzetben a Veszprém Megyei Tanács általános elnökhelyettese, Balogh Zsigmond segítő kezét nyújtott az Építőknak. Majd abban is segédkezett, hogy a Bramac tetőcserépgyár névadó támogatója legyen a már bajnok és Magyar Kupa-győztes csapatnak. Ezzel teljesen új mederbe került a klub élete és jövője. Az elnökségnek ugyanis érdeke volt, hogy megteremtse a piaci viszonyokat a működtetésre. A Bramacon kívül sorra érkeztek a további támogatók, amelyek reklámszolgáltatásért fizettek az egyesületnek. Volt olyan időszak, amikor az éppen aktuális névadó mellett több mint száz támogatói szerződése volt a klubnak. Ezzel óriási versenyelőnyt szerzett a hazai riválisokkal szemben. A rendszerváltás évétől, 1990-től mindez fokozatosan valósult meg. De már az is előrevetítette a későbbi sikereket, amikor 1989-ben a szovjet/oroszl edzőt, Valerij Melnyiket és BL-győztes kézilabdázókat, Igor Zubjukot, valamint Jurij Zsitnyikovot is szerződtetni tudta kiváló anyagi helyzete alapján az akkor már kétszeres bajnok csapat. Az új név, a Veszprém Bramac SE hamarosan meghozta az első, nemzetközi sikert is.

Mindent megnyertek

A „hármassugrásként” ismert bravúr (bajnoki cím, hazai kupa győzelem, KEK serleg megnyerése) Joósz Attila mester nevéhez fűződik, 1992-ben. Az első nemzetközi trófea megnyerésének napjához (május 17.) kapcsolódik az idei első, Veszprémi Kézilabda Napja megrendezése.

A későbbiekben sem volt megállás. Folyamatos volt a fejlődés, a változás; sorra jöttek a névadó szponzorok, amelyek tovább növelték a költségvetést is, amely további lehetőséget teremtett világklasszis játékosok igazolására is. A Bramac korszakot a Fotex váltotta, majd az MKB Bank következett. A Fotex Veszprém a horvát Zdravko Zovko edzővel és Zlatko Saraceviccel, Bozidar Joviccal a soraiban 2002-ben először játszott a legrangosabb nemzetközi kupa, mai nevén a Bajnokok Ligája fináléjában a német Magdeburg ellen.

A szovjet/orosz, majd horvát ciklus után kubai kézilabdázókkal erősített az Építők. Carlos Pérez és Ivo Diaz jelenleg is az utánpótlás akadémián dolgoznak edzőként. A tendencia azóta is folyamatos. Spanyol edzők: Carlos Ortega, Xavier Sabate és játékosok: Cristian Ugalde, Chema Rodriguez is színesítették a klub ezer arcát. De volt norvég, svéd, dán kézilabdázója is az együttesnek. Napjainkban pedig franciák, egyiptomiak, horvátok erősítik a csapat keretét, hogy végre egyszer megnyerjék a Bajnokok Ligáját. Ennek a túlzott külföldi játékosvándorlásnak negatívuma, hogy ma már egyedüli magyarként csak Ligetvári Patrik maradt a keretben.



5.) Az első Magyar Kupa győzelem

A negyvenkilenc év legjobbjai

A sok kimagasló képességű és tudású játékosok közül a számok tükrében érdemes kiemelni néhányat: Iváncsik Gergő játszott a legtöbb mérkőzést (640) Veszprém mezben, Éles József pedig a legtöbb gólt (2548) szerezte. Horváth Gábor és Gyurka János világbajnoki ezüstérmes játékosa Veszprémnek (1982). Fazekas Nándor, Gulyás Péter, Gyurka János, Iváncsik Gergő, olimpiai negyedik helyezett sportolók. Az Építők játékosaként többen is világbajnoki negyedik helyezettek voltak, így Császár Gábor, Csoknyai István, Éles József, Gulyás István, Sótónyi László, Zsigmond György.



6.) Az Építők jelenlegi otthona, a One Aréna

A Veszprémi kézilabdasport városi és vármegyei értéktárba vétele több szempontból is megérdemelt döntés volt. Az említett sikerek hatására nagyon sok diák és fiatal kezdett el kézilabdázni nemcsak a városban, de a környező településeken is: Ajkán, Balatonfüreden, Nemesvámoson, Tapolcán, Úrkúton, Várpalotán, és Zircen. A világversenyeken szereplő játékosok közül többen példaképpé váltak. Utat mutattak abban, hogy a sport sok mindenre megtaníthatja az embert. Alapot ad a pontossághoz, küzdeni tudáshoz, hozzájárul a jellemformáláshoz. A Veszprémi kézilabdázásnak köszönhetően Európa is jobban megismerhette a veszprémi megyeszékhelyt. A közel fél évszázad alatt turisták ezreit vonzotta a kézilabda révén a város. Ahogy pedig következtek

a nemzetközi sikerek, Veszprém infrastrukturális fejlesztéseket hajtott végre a sportág jobb körülményeinek javítására. Korábban megújult a létesítmény a stadionban, ahol a női és férfi együttes is játszott a hetvenes évek végén, a nyolcvanas esztendőök kezdetén. (Ezt egyébként kifejezetten egy nemzetközi tornára, az Ifjúsági Barátság Versenyre építették, amelyen a magyarokon kívül más nemzetek együttesei is részt vettek.) Majd ugyancsak a fejlesztéseknek volt eredménye a Veszprém Aréna és a Tüzér utcai csarnok megépítése.

Könyvek és filmek

E sorok szerzője Veszprém kézilabda sportjáról nyolc könyvet írt: *Szép volt, lányok; Érmek és árnyak; 25 év aranyban; Éles-kanyar; Csoki-papíron; Zovko; Mocsai titkai; Semmit Isten nélkül*. Veszprém vármegye és a város kézilabdás olimpiikonjai más kötetekben kerültek bemutatásra. Dokumentumfilmek készültek *Nagy Találkozás 1., Nagy Találkozás 2., Aranykezűek és Ünnepek* címmel. A Veszprém Televízió archívumában megtekinthetők a stúdióbeszélgetések és a hírnagyok, ahol több mint 800 bajnoki és kupamérkőzés teljes közvetítése is megtalálható.

Kulcsszavak: Bakony Vegyész, Építők, férfi kézilabda, női kézilabda, One Veszprém

IDŐSZELETEK VESZPRÉM TÖRTÉNETÉBŐL – ÉPÍTÉSZET

Az alábbiakban egy sorozat indul, mely bemutatja a Veszprém életét, fejlődését meghatározó építészek, főépítészek munkásságát. Kiss Tamás, aki 1982 és 1991 között Veszprém műszaki osztályvezető-főépítésze volt, 2026. március 19-én ünnepelte 90. születésnapját. A jeles nap alkalmából kívánunk tisztelni a kiemelkedő életút, valamint a város fejlődésére oly jelentős hatással bíró szaktekintély és ember előtt.

Jó sors, semmi más

Beszélgetés Kiss Tamással, Veszprém 1982–1991 között
tevékenykedő főépítészével

(az interjút készítette SZABÓ BENCE, szerkesztette Herth Viktória)

Good luck, nothing else. Conversation with Tamás Kiss,
chief architect of Veszprém between 1982 and 1991

Tamás Kiss, a Hungarian architect and urban planner, celebrated his 90th birthday on March 19, 2026. In the interview, he talks about his own professional life, which started from Zalaegerszeg and led through Debrecen to Veszprém, the City of Queens. Between 1982 and 1991, Tamás Kiss, as the technical department head and chief architect of Veszprém, played a significant role in saving the iconic castle hill and developing the city's infrastructure networks. He tried to introduce an innovative, complex approach based on extensive cooperation in the field of urban planning. He coordinated the road network developments that have determined the city's everyday life to this day. By organizing numerous design competitions, he tried to collect the best possible solutions and ideas for several urban planning problems or development ideas from prominent members of the professional community. In the interview, he discusses the successful developments established during his activities as chief architect of Veszprém, and the consequences of the unfulfilled developments that are experienced today.

Keywords: chief architect, design competition, Tamás Kiss, urban planning, Veszprém

Kiss Tamás 1936. március 19-én született a Győr-Moson-Sopron megyei Ivánban, háromgyermekes polgári családban. Gimnáziumi tanulmányait 1950 és 1954 között Budapesten, majd Sopronban folytatta. 1956-tól az Építőipari és

Közlekedési Műszaki Egyetem építészmérnök-hallgatója, 1961-ben kitűnő eredménnyel diplomázott. Társadalmi ösztöndíjasként került a Zala Megyei Állami Építőipari Vállalathoz, majd 1969 és 1974 között a Zalaterv irodavezető-főmérnöke. Három évig Zala megye főépítésze, majd 1977-től 1982-ig Debrecenben dolgozott. 1982 és 1991 között Veszprém város műszaki osztályvezető-főépítésze. Két évig Ajkán dolgozott, majd 1993 és 1996 között a Belügyminisztérium főtanácsosa volt. 1996-tól nyugdíjasként folytatta tovább aktív szakmai pályafutását egészen 2015-ig: településrendezési tervezőként és igazságügyi szakértőként tevékenykedett, szakértőként segítette a Veszprém Megyei Területfejlesztési Tanács munkáját, nemzetközi kutatásokban és programokban vett részt.

Kiss Tamással veszprémi otthonában beszélgettünk felesége társaságában 2025. december 18-án.

Szabó Bence: Hogyan indult kapcsolata az építészettel, várostervezéssel?

Kiss Tamás: Soproni diák voltam, a Széchenyi István Reál gimnáziumban egyszer megtaláltam a rajztanárom könyvét, Barát-Éber-Takács: Művészettörténet⁵⁶ című kiadványát. Úgy megtetszett benne az építészeti rész, hogy azt mondtam: ez kell, és semmi más! Megkínlódtam érte, kilencszer felvételiztem, amíg végre sikerült bejutnom az egyetemre.

Addig is ideiglenesen valami munkát kellett találnom, ezért elmentem Ajka-Csingerre, a szénbányához. Csillós voltam néhány hónapig, egy baleset vetett véget ennek. Mérnök segédek – figuránsokat – kerestek geodéziai felméréshez, oda kerültem. Olyan szerencsém volt, hogy a soproni egyetemről elutasított vagy kiutasított erdészmérnök-hallgatók voltak a geodéták, így a figuránskodás mellett megtanultam tőlük műszaki rajzot készíteni, térképet szerkeszteni.

Itt dolgoztam, amíg újabb baleset ért, s egy műtétet követően egy évig kórházban voltam. Ez idő alatt vettem föl az egyetemre, ezért először levelező tagozatos lettem, később kerültem át nappalira. Így indult a hosszan tartó kapcsolatom az építészettel.

SzB: Szakmai pályájának első szakaszát Zala megyében töltötte.

KT: Abban az időszakban jöttek létre az építőipari vállalatok. Én társadalmi ösztöndíjasként kerültem 1961-ben a Zala Megyei ÁÉV-hez⁵⁷. Jeles diplomámmal úgy fogadott az igazgatóm, hogy adott nekem egy kifutási pályát.

⁵⁶ BARÁT–ÉBER–FELVINCZI TAKÁCS 1934.

⁵⁷ Zala Megyei Állami Építőipari Vállalat.

Nagy munkám a tömeges lakásépítés időszakára esett. Zalaegerszegen a 15 éves lakásépítési program első 5 éve alatt évi 1200–1500 lakás épült. Házgyár híján ütembrigádok szerint építettük a házakat, szalagrendszerrel, típustervek alapján, épületről épületre, illetve szakterületről szakterületre. Ezt olyan jól sikerült megszerveznem, hogy Zalaegerszegen 4500 lakás készült el. 12 brigád munkáját ütemeztük, ezek Zalaegerszeg után a Zala Megyei ÁÉV nagykanizsai és tapolcai területein is dolgoztak. Sőt, abban az időben a vidéki vállalatoknak egy bizonyos lakásszám építésével be kellett segíteniük Budapestnek, így ezek az ütembrigádok még oda is bedolgoztak. A későbbiekben a zalaegerszegi szalagrendszerű lakásépítési rendszer megszervezéséért kaptam az első Pro Urbe-díjat.

Egy idő után úgy éreztem, hogy tovább kell lépnem, átmentem az építészeti vonalra, a Zala megyei tanács tervező irodájához kerültem 1969-ben. Itt megszerveztem a városépítést, hiszen városépítés szakon diplomáztam. Szakági főmérnök lettem, ezt sikeresen csináltam egy ideig, majd áthívtak megyei főépítésnek.

Ez a városrendezésnek már inkább a társadalmi oldalát jelentette. Ez volt az az időszak, amikor a falvak kiürültek, mindenki a városokba akart menni. Elkezdődött a városok túlnépesedése, itt infrastruktúrahiányt, máshol munkaerőhiányt okozott. Ekkor kapcsolódtam be a közigazgatási munkába is. Volt egy-két újításom és több olyan programban vettem részt, amelyek mondjuk úgy: „jól jöttek”. Erre szokták mondani: „jó sors, semmi más”. Ez életem jelmondata is lett.

SzB: *Zalaegerszeg után Debrecen következett.*

KT: Az ÉVM⁵⁸ településfejlesztési főosztályvezetőjének közreműködésével 1977-ben kerültem Debrecenbe, a tervezőirodához, ahol az általános rendezési terv felülvizsgálata volt a feladatom, majd átmentem a tanácsai tervezőirodához, ahol ugyancsak településfejlesztési szakágat alakítottam ki, azt vezettem hosszú ideig, elég szép sikerrel. De a feleségem nem szerette Kelet-Magyarországot. Kerestük a lehetőségeket, hogyan jöhetünk vissza nyugatra.

Veszprémet már ismertem, mert mielőtt felvettek az egyetemre, sokat jártam a barátaimhoz, akik a veszprémi egyetemen tanultak. A bulikon keresztül az akkori fiatal társadalomba bekapcsolódtam, és megismertem magát a várost is. Valójában régi álmom teljesült, amikor 1982-ben ide kerültem.

⁵⁸ Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium.

Az ÉVM felkérésére a MTESZ⁵⁹ központban volt egy előadásom Budapes-
ten, ahol a második Pro Urbe-díjat kiérdemlő munkámról, Püspökladány ki-
sérleti településtervéről számoltam be. Ott merült fel a kérdés, szeretnék-e
Veszprémben a Győri Terv veszprémi irodájának a városépítésze lenni. Az
akkor nagy ütemben fejlődő Veszprémnek olyan építészeti problémái merül-
tek fel, amelyek gyakorlott városépítést igényeltek, így végül a városhoz ke-
rültem a tervező iroda helyett 1982-ben.

A műszaki osztályvezetői⁶⁰ posztot csak úgy vállaltam, ha egyben főépí-
tész is leszek. Izgalmas időszak volt, Gyuricza László volt a megyei tanács
elnöke⁶¹. Komoly értelmiségi betelepítést szervezett. Akkor indult a kórházre-
konstrukció előkészítése, egyre több orvost hívtak a városba. Az akkori terve-
zőirodába is több fiatal építész került ide.

SzB: Milyen állapotban volt akkor Veszprém?

KT: Építész szakemberként jöttem, de urbanistaként tevékenykedtem. Ez az
időszak volt a nagy társadalmi átrendeződés időszaka, a városba áramlás kö-
vetkezményeit már ismertük.

Abban az időben voltak az ős veszprémiek és voltak az újonnan érkezők. A
társadalom meglehetősen vegyes volt. Gyuricza szerette volna egységesíteni
a társadalmat, a megyében is, de Veszprémben is, és ehhez neki értelmiség
kellett. Tudtam, hogy milyen Veszprém, milyen problémák vannak, ismertem
a társadalmat is, a politikát is, meg az egyetemet is.

Ideérkezésemkor már élő probléma volt a várhegy kritikus állapota. Ebben
az időszakban az országban több helyen is katasztrófák voltak. Az egri vár-
ban utcák szakadtak be, Pécsen alagutak dőltek össze, Veszprémben pedig a
várszikla problémája jelentkezett. Ez dolomit alapú képződmény, érzékeny a
nedvességre, ráadásul a vár épületeiben alapvető közművesítési problémák
voltak, amely súlyosbította a helyzetet. A várhegy megmentése komplex ter-
veket⁶² igényelt, erről írtam korábban cikket a Veszprémi Szemlében⁶³ is.

Simogatja a szívemet, hogy széleskörű összefogással sikerült komplex
programot kidolgoznunk. A megvalósításhoz szükséges anyagi forrásokat
részben az Országos Műemléki Felügyelőség és az ÉVM – később a Belügy-
minisztérium – által előkészített Veszélyeztetett várak és kastélyok központi

⁵⁹ Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége.

⁶⁰ Veszprém Városi Tanács Építési és Közlekedési, majd Műszaki Osztály iratai: MNL
VeVL XXIII.660.a., XXIII.660.c., XXIII.660.d.

⁶¹ Gyuricza László a Veszprém Megyei Tanács elnöke 1980 és 1985 között.

⁶² Vár tervdokumentációk 1964–1993: MNL VeVL XXIII.660.d. V.

⁶³ KISS 2011.

program – közismert nevén „pinceprogram” – tudta finanszírozni. A program megvalósításának koordinálásáért 1988-ban belügyminiszteri kitüntetést kaptam, amely majdnem felért egy Pro Urbe-díjjal.

SzB: Amikor elkezdte a munkát, mi volt az építészeti iránytű, a legfőbb rendezési elv?

KT: Veszprémi jellemző, hogy a városrészek mindegyike külön karakter. Én mindig így láttam a várost. Amikor az itteni ÁRT⁶⁴ felülvizsgálata befejező stádiumában volt, föl hívtam mások figyelmét is erre a sajátosságra.

Fontos volt rendszerben végiggondolni az egyes városépítési tendenciákat. Nekem olyan elvem volt, hogy a lakossági igények kielégítése városrészi szinten történjen meg, a városközpont pedig magasabb szintű igények kielégítésére szabaduljon fel. Ehhez városrészi központokat kell kialakítani, amelyek egyúttal az alapfokú intézményrendszert is biztosítják. Ez volt az alapelvem, s bár jó kapcsolataim voltak a tanácstagokkal, a lakossággal, a társadalmi átalakulás mégis elsöpörte ezt a szemléletet.

Építésigazgatási próbálkozásként olyan komplex gondolkodást próbáltam létrehozni, amelyik a térképkészítéstől a lakossági kapcsolatokig terjedt. Elkezdtem kialakítani az összekapcsolódó szakmákkal való együttműködést: régészekkel, műemlékesekkel, művészekkel, politikusokkal, tanácstagokkal. Megpróbáltam a szakmámon, illetve a tanácson belül is megvalósítani a szinkronizációt. A kivitelező és tervező vállalatokat is próbáltam együttműködési fórumokon összehozni.

Versenyfutás volt a betelepülők és letelepítésük között. Ráadásul az infrastruktúra elmaradott volt. Például az Ady utcában telekosztás révén magánemberek építkeztek, de ezen az utcán megy keresztül sok városi gyűjtővezeték. Az épülő házaknak villanyt, gázt, telefont, vizet kellett adni és el kellett vezetni a szennyvizet. Ez a szerencsétlen utca nyolc éven keresztül folyamatosan építés alatt volt.

SzB: Mi volt a legfőbb kihívás a Várnegyed modern városi igényeket is kielégítő rekonstrukciója során?

KT: Veszprémben a legnagyobb probléma, ahogy már szó volt róla, a várhegy és a műemlék épületek komplex együttese volt. A Veszprém Városi Tanács VB. Műszaki Osztály irányításával a Veszprémi Tervező Vállalat és a Veszpr-

⁶⁴ Általános Rendezési Terv. Az általános rendezési terv (ma már településrendezési terv, településtervezési részneként) a településfejlesztési célok megvalósítását szolgáló, jogilag kötelező érvényű szabályozási dokumentum, melynek célja a település területének rendezett, fenntartható és szabályozott felhasználása, fejlesztésének meghatározása.

rém Megyei Beruházási Vállalat kidolgozta A veszprémi vár közmű-, út- és támfalhelyreállítás műszaki – gazdasági programját.⁶⁵

A várhegy stabilizálásán túl nagy kihívás volt a csapadékvíz elvezetésének megoldása és az alapvető közművek kiépítése, modernizálása. Ekkor alakítottuk ki a közműalagutat a Vár utca alatt. Az épületek hőenergia-szükségletének biztosítása során fontos szempont volt, hogy ne jelenjenek meg kémények, hiszen a vár több irányból is látható együttes.

A '80-as évek közepére már nem volt állami lakás a várfalakon belül, az épületeket jellemzően közintézmények lakták be, így egy hosszú folyamat eredményeként a vár településen belüli szerepe állandósult.

SzB: Számos tervpályázatot koordinált. Mi volt ezekkel a tervpályázatokkal az alapvető cél?

KT: Veszprémet az építész társadalom előtt feldobni, hogy figyeljenek erre a városra! A másik cél pedig a konkrét feladatok lehető legjobb megoldása volt. Ehhez sikerült mindig anyagi forrást teremteni.

De a tervpályázatok során nem csak a pénz jött össze, hanem sok jó gondolat is. Tehát az a bizonyos komplex szemlélet, amire szükségünk volt, a tervpályázatokon keresztül erősödött meg. Erre ragyogó példa a déli bevásárlócentrum témája, amelyik egy városrész lett volna a környűrűn kívül, de szervesen hozzákapcsolva a városhoz.

Ebben a tervezésben részt vett a közlekedési tárca, mivel ez árvizes terület, bekapcsolódtak a természetvédők, a turisztikai ágazat, s mindegyik ágazat az anyagi részvétel mellett a szakértőjét is adta. Így születtek meg az anyagok. A levéltárban⁶⁶ érdemes végignézni a jegyzőkönyveket az egyeztetésekről, vélemény vitákról. A tervpályázatok anyagaiban remek szakmai ötletek között lehet válogatni még napjainkban is.

SzB: Ezek közül a tervpályázatok közül volt olyan, amely nagyon közel állt a szívéhez?

KT: A nyugati városrész.⁶⁷ Csodálatos. Harmincezer fős lett volna az a teljes városrész, és a környűrű befutó szakaszát is adta volna, ami a városszerkezet alapvető eleme lett volna. Zlamál Ilona készítette a terveket. Lehetőség lett volna szakaszos megvalósításra is.

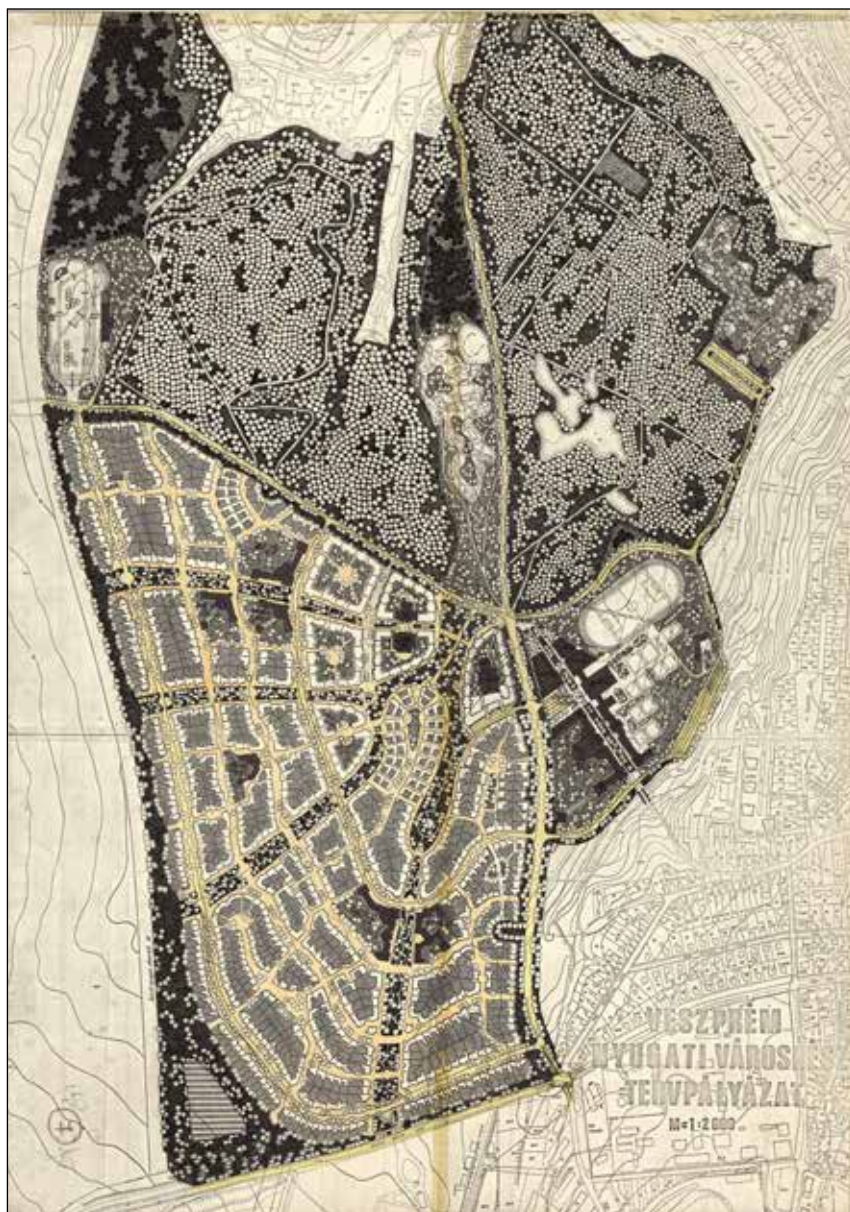
⁶⁵ Vár tervdokumentációk 1964–1993: MNL VeVL XXIII.660.d. V.

⁶⁶ MNL VeVL XV.18.f. Ajánlati és pályázati tervek.

⁶⁷ Nyugati városrész rendezésére pályaművek: MNL VeVL XXIII.660.d. IV:5191/a.



1.) Veszprém déli bevásárló centrum, részletes rendezési terv – tervpályázatra benyújtott pályamű (MNL VeVL XV.18.f.)



2.) Veszprém nyugati városrész – tervpályázatra benyújtott pályamű
(MNL VeVL XV.18.f. Tervrajzgyűjtemény)

SzB: Nagyon sok fejlesztés elindult akkoriban Veszprémben. Melyiket tartja a mai napig meghatározónak a város életében?

KT: A különböző irányból érkező utak terhétől sikerült a városközpontot mentesíteni a tervezett belső körgyűrű megvalósításával. A nyugati városrész viszont kudarc volt, nemcsak a városrész nem valósult meg, de így a körgyűrű befejező szakasza is elmaradt, mert a Stadion úti csatlakozás területét elépítették, a tervezett út nyomvonalán már épületek állnak. Azzal a körúttal befejeződött volna a körgyűrű, és rákapcsolódott volna az állatkert is. Kudarcnak tekintem, hogy ezt nem tudtuk megcsinálni, pedig kész rendezési terv volt rá. Jött a rendszerváltás, nem figyeltek rá. Ha az megépül, a város egész területe fellazult volna.



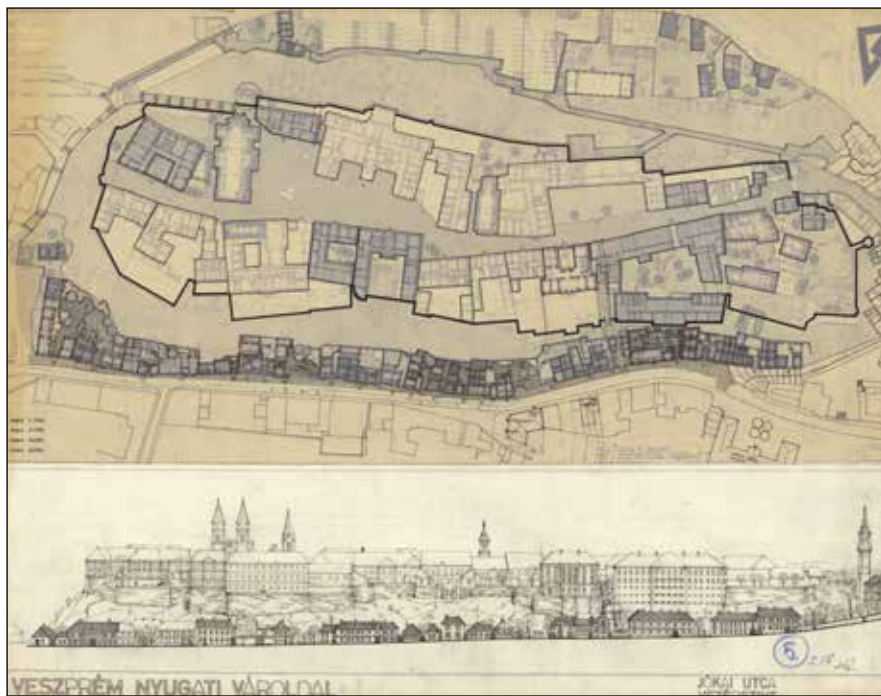
3.) Veszprém városközpont, úthálózat fejlesztése – tervpályázatra benyújtott pályamű.
(MNL VeVL XV.18.f. Tervrajzgyűjtemény)

SzB: Ha ma sétál a városban, mit lát a legfőbb problémának?

KT: A még ma is folyamatosan sűrűsödő belvárost, ami nagy forgalomvonzó hatást fejt ki. Például miért kellett a közigazgatási hivatalt betenni a városközpontba, úgy, hogy még parkolója sincs?

A másik a sétálóutca elakadása a Kossuth utcánál. Jó lett volna a gyalogos kapcsolatokat jobban kiépíteni, de a Kossuth utcán jön le a csapadékvíz-vezeték, a másik oldalról pedig a Színházkerthen keresztül az Ördögárok és a sétálóutca végénél találkoznak, így itt aluljárót építeni nincs lehetőség. Esetleg még forgalommentessé lehetett volna tenni ezt az utcaszakaszt, de ezen keresztül lehet elérni a Dózsavárost is, és az egész nyugati részt. A belváros tehermentesítése miatt nagyon fontos lett volna a körgyűrű befejezése, akkor ez a belvárosi csomópont is fellazult volna.

Az autóbuszpályaudvar áttelepítésének elmaradása katasztrofális következményekkel járt. Szerintem a pláza helyén kellene lennie, vagy esetleg a volt murvás szikvízparkoló helyén. A lényeg, hogy a belső körgyűrűről rá lehessen menni az autóbuszpályaudvarra. Azzal nem érünk el semmit, ha kitesszük a



4.) Veszprém nyugati vároldal – tervpályázatra benyújtott pályamű
(MNL VeVL XV.18.f. Tervrajzgyűjtemény)

vasútállomáshoz, mert nem tranzit állomás, hanem kifejezetten veszprémi irányú forgalmat lebonyolító autóbusszpályaudvar. Érdemes megnézni az autóbusszpályaudvar tervpályázati anyagát is. Vannak benne szép részek.

Emlékszem, milyen sokat nézegettem a nyugati vároldal tervpályázatát. Sok apró érték volt benne, üzletecskék, presszók. Sajnálom, hogy ennek szellemében nem sikerült megoldani, hogy a belváros és az állatkert közötti idegenforgalmi kapcsolatot feljavítsuk.

Úgy érzem, még öt évre lett volna szükségem. Ezalatt minden elképzelés beérett volna, és legalább három tervpályázat megvalósult volna, de a város élni fog, és remélem, hogy szeretni is fogják.

Felhasznált források és irodalom

MNL VeVL = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém

XV.18.f. = Gyűjtemények, Tervrajzgyűjtemény, Ajánlati és pályázati tervek

XXIII.660.a. = Tanácsok, Veszprém Városi Tanács Építési és Közlekedési, majd Műszaki Osztályának iratai, Iktatott és iktatatlan iratok

XXIII.660.c. = Tanácsok, Veszprém Városi Tanács Építési és Közlekedési, majd Műszaki Osztályának iratai, Iktatatlan iratok

XXIII.660.d. = Tanácsok, Veszprém Városi Tanács Építési és Közlekedési, majd Műszaki Osztályának iratai, Tervtár

BARÁT Béla – ÉBER László – FELVINCZI TAKÁCS Zoltán (1934): *A művészet története*. Budapest.

KISS Tamás: Komplex rekonstrukció a Veszprémi Várnegyed megmentésére. *Veszprémi Szemle* 13 (2011/ 4) 19–40.

Kulcsszavak: Kiss Tamás, tervezési pályázat, városépítészet, Veszprém, vezető építész



A borító képei:

Címlapon: A veszprémi déli bevásárlócentrum terve (MNL VeVL XV.18.f.)

2. oldal: Sigbert Heister (wikipedia)

3. oldal: A Veszprémi Vegyipari Egyetem A épülete 1949-ben (Fortepan/Polinszky Tibor, 295659)

hátsó: A felújított veszprémi városháza (Zachár Zsolt)

